

Rencsényi Hajnal Elvira

Arcok a tömegsírból

Rencsényi Hajnal Elvira újságíró, rovatvezető. Szabadkán született 1971. december 2-án. Általános és középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte, majd a szintén szabadkai Pedagógiai Akadémia rendes hallgatója 1990 és 1992 között. A balkáni háború kitörésével Magyarországra költözött, Budapesten élt három évig. Hazatértevel, 1996-ban gyakornoki állást kapott az egyik legjelentősebb vajdasági magyar hetilapnál, az akkori Szabad Hét Napnál. 1997. július 1-jétől fogva állandó munkatársa a jogos örökségét azóta visszanyert, majd hetvenéves múlttal rendelkező újságnak, a Hét Napnak. Újságíróként hosszú évek óta nyomom követi Szabadka község politikai, gazdasági, művelődési, oktatási és egészségügyi történéseit, mostanában a szociális kérdések foglalkoztatják. Publikációi jelentek meg a Magyar Szóban, a Szeged című folyóiratban, a MIREK-ek Könyvében és a KODDE évkönyvében. 2009-ben elvégezte az újvidéki Pro Média újságíró-iskolát. Jelenleg a Zombori Tanítóképző Egyetem keretében működő Óvodapedagógusképző Főiskola rendes hallgatója. Férjezett, két fiúgyermek édesanyja.

*„Tán igazuk van azoknak, akik azt mondják, nincs más továbbélés,
csupán az élők emlékezetében való megmaradás, nincs más feltámadás,
csupán a feltámadás az élők emlékezetében. „*

Határ Győző

KE)KENYÚTON

Délvidéki tragédiánk 1944-45.

Rencsényi Hajnal Elvira

Arcok a tömegsírból

Lektor és korrektor
Fajtner Martonosi Lília

Borító, műszaki terv
Józsa Ottó

Szerkesztés, tördelés
Cseresnyésné Kiss Magdolna, Józsa Ottó

Fényképek
Dormán László, a kiadó és a visszaemlékezők archívumából

ISBN: 978-963-89808-1-6

KIADÓ
Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944-45 Alapítvány
Budapest 2013

Készült
a **Pannonia Print Kft.** nyomdájában
500 példányban

TARTALOM

TARTALOM	7
ELŐSZÓ	9
BALÁZS MÁRTON (1896–1944).....	13
BARTA FERENC (1906–1944).....	17
BLESZICH JENŐ (1891–1944).....	21
Dr. BOGNER JÓZSEF (1907–1944).....	25
BOROS LAJOS (1906–1944).....	29
BUKVITS IVÁN (1906–1946).....	33
CSISZÁR JÓZSEF (1902–1944).....	37
DOBÓ ISTVÁN (1910–1944).....	41
FAZEKAS JÓZSEF (1902–1944).....	45
KAKAS ERNŐ (1896–1944).....	49
KALMÁR JÓZSEF (1901–1944).....	53
KIRÁLY SÁNDOR (1904–1944).....	57
KISS ALBERT (1887–1944).....	61
KOHAJDA FERENC (1895–1944).....	65

KOPASZ KÁROLY (1906–1945).....	69
KOZMA MÁTYÁS (1904–1945).....	73
LENGYEL ISTVÁN (1897–1944).....	77
LUTZ KÁROLY (1906–1944).....	81
NAGY TELEKI GYÖRGY (1906–1944).....	85
PETÉNYI GÁBOR (1927–1944).....	89
PUHA MIKLÓS (1915–1944).....	93
SEBESTYÉN MENYHÉRT (1915–1944).....	97
SUHAJDA ISTVÁN (1900–1944).....	101
SZABÓ SÁNDOR (1899–1944).....	105
SZILNER SÁNDOR (1909–1944).....	109
TÓTH MÁTYÁS (1908–1944).....	113
MÉLTATÁS Bogner István.....	117
UTÓSZÓ Matuska Márton.....	119

ELŐSZÓ

Sejtettem, hogy nagyon nehéz lesz.

Már a legelején világossá vált számomra, hogy későn fogtam hozzá, az utolsó pillanatot sikerült megragadnom, hogy ez a könyv létrejöheszen, hiszen az áldozatok hozzátartozói már idős emberek. Közülük sokan nem is élnek...

Hetven év távlatából szemlélve az 1944–45-ben lezajlott délvidéki mészárlásokkal kapcsolatban azt gondolhatnánk, hogy a sebek behegedtek, már nem sajognak oly nagyon, hogy szunnyadozik az érzelem, ami felülkerekedik az értelmén. Koránt sincs így. Könnyeket láttam. Múltba révedő, könnyfátyolos tekintetekből fakadtak. Fájdalmas sóhajokat hallottam. El-elcsukló hangon közölt történeteket. Kegyetlen múlton változtatni nem tudó tehetetlenségérgéztől félbeszakadt mondatokat. Tudtam, hogy minden alkalommal a múltó idő készítette varratok alatt soha be nem gyógyuló sebeket tépek fel, hogy látogatásom nyugtalanságot, az átélt fájdalmak borzalmas emlékeit idézik fel a szívekben, felkavarja az évtizedek óta visszafojtott indulatokat.

2012 szeptemberében született meg bennem a gondolat, hogy egy egészen más szemszögből világítok rá az akkor történetekre. Hiszen sokan sokféleképpen megírták már a vérengzések ok-okozati összefüggéseit, de az áldozatokat hétköznapi mivoltukban még nem mutatta be senki. Egyetlen könyv vagy kiadvány sem foglalkozik ennyi ártatlanul kivégzettnek a személyével, életével, érzéseivel. Ettől más ez a könyv: benne megnyilvánul a tragédiát átélt huszonhat család élete, a körülmények, amelyek között a mindennapjaik teltek, az elválás borzalmas pillanatai. E könyvben megelevenednek a tömegsírban nyugvó arcok, tekintetükkel elbeszéli életük utolsó néhány hetét. Segítenek elképzelni és átélni az olvasó számára azokat a borzalmakat, amelyeknek az áldozatai lettek...

Azt hittem, nehezebb és hosszadalmasabb munka lesz felkutatni a hozzátartozókat. De – ha szabad ily módon kifejeznem magam – kellemesen csalódtam: ők maguk ajánlották sorstársaikat, elérhetőségeket kaptam tőlük. Többórás beszélgetések sora indult el azoknak az embereknek az otthonában, akik még személyesen ismerték az áldozatokat. Akiknek lelkében és emlékezetében éppoly elevenen élnek még ma is, mint 1944 előtt...

A legtöbbjük felkészülten várt rám. Régi, megfakult, mindaddig a napig féltve őrzött fényképekkel és egyéb személyes dokumentációkkal borított asztal fogadott. Ezeket a fotókat még sehol senki idegen nem láthatta, csak e könyv kedvéért kerültek elő hetven év elmúltával titkos rejtekükből... Csak nekem, senki másnak. Mert a hozzátartozók közül sokan úgy vélik, hogy e kincset – az elmondottakkal együtt – csak rám bízák, senki másra.

Ezért nem dolgozhattam kismagnóval. Az első ilyen próbálkozásom alkalmával világossá vált számomra, hogy az interjúalanyaim szerint egy esetlegesen maradandó hangfelvétel veszélyt jelenthet számukra. Azokra, akik elmondtak mindent, amiről hetven évig hallgattak, s most érthető, hogy a nevüket és a személyüket is el kívánják hallgatni. És itt a szerző nem akadékoskodhat, nem erőltetheti a dolgot. El kell fogadnia az interjúalanyok feltételeit, hiszen a téma önmagában is fájó, ugyanakkor sokuk szerint még mindig veszélyt rejtő...

Jegyzeteltem szinte minden szót. Közben figyeltem az érzelmek felszínre törését, az el-elrévedő tekinteteket, a félbeharapott mondatokat, a bágyadtan legyintő kézfejek lassú táncát... Igyekeztem a legapróbb részletekig megtudni mindent az áldozatokról, úgy a külső, mint a belső jellemvonásaikról. Nemcsak az élém rakott fényképek nyújtotta látványra hagyatkoztam, hanem kíváncsi voltam mindenre, ami ezekkel az emberekkel kapcsolatos. Nagyon sok információt szedtem össze ily módon, melyeket az interjúk elkészülte napján még vázlatként papírra – pontosabban számítógép-képernyőre – vetettem. Nem várhattam vele, nehogy összekeveredjenek a szerzett információk és a bennem is felébredő érzelmek. Mert minden egyes interjú alkalmával magam is részesévé lettem az adott élettörténetnek, belőlem is ott maradt valami minden hozzátartozó otthonában...

A kéziratok legjava 2013 januárjában elkészült. De folyamatos kiegészítésre volt szükség, attól függően, hogy hogyan éltem át újra és újra önmagamban a hallottakat. A végleges szövegváltozattal áprilisa készültem el, és olyan érzés volt ez, mint amikor az édesanya először tarthatja karjaiban elsőszülött gyermekét. Hónapokig dolgoztam rajta, de folyton úgy éreztem, kell még valami, hogy még mindig nem teljes, ki kell egészítenem, mert valahogy „nem életképes még”. Pátyolgattam, dédelgettem, újra meg újra átolvastam, ízlelgettem, mígnem megszületett. Most itt van Önök előtt. Leteszem huszonhat ártatlan áldozat életét az Olvasó kezébe, hogy ezáltal magamból is átadjak egy kis részt. Azt, ami hónapokig meghatározta a mindennapjaimat: az együttérzést, a hozzátartozók és velük együtt a délvidéki magyarság fájdalmát...

Nem volt könnyű, de végig kellett csinálnom.

Értük.

Azokért, akik az életükkel fizettek az akkori politikai tévedésekért, a hatalomratorók gonoszságaiért, a kíméletlen házárdjátékért, melynek tétje az ő életük és családjuk jövője volt.

Azokért is, akiknek a gyász mellett a megaláztatás, a nélkülözés jutott osztályrészül. Célom e könyvvel átmenteni néhány ártatlan áldozat emlékét az utókornak. Ezzel mintegy korán elrabolt és derékba tört életüket tenném folytonossá. Elérni, hogy aki ezt a könyvet elolvassa, annak a Zentai úti temető 44-es parcelláján, a Vergődő madár emlékműnél felállított márványtáblára véssett nevek ne legyenek közömbösek. Érezze, akárha személyesen ismerte volna őket.

Ebben a könyvben a kivégzetteknek olyan személyes emlékei, tulajdonságai, jellemvonásai és szokásai elevenednek meg, amelyekről senki nem tudhatott, csupán legközelebbi hozzátartozóik. Akik személyesen ismerték az áldozatokat. Ők szolgáltak olyan információkkal, amelyeket már régen belepett az idő és a feledés pora, amiről nem beszél(het)tek még családtagjaikkal sem, amiről negyvenhat éven át, 1944 őszétől 1990. október 14-éig

soha nem cikkeztek az újságok, amiről máig nem olvashatunk egy tankönyvben sem. Titkokra derül fény, a mindennapjaikra, az életükre...

A fényképek, amelyek a családi emlékek tárházának egy-egy mélyen elrejtett zugában rejtőztek, most helyet kapnak e könyv lapjain, és emberi közelségbe hoznak azok közül néhányat, akikért minden évben halottak napján megszólal a tömegsír felett őrködő harang. A budapesti Szent István-bazilikában pedig november utolsó vasárnapján, déli egy órakor mondanak engesztelő szentmisét az áldozatok lelki üdvéért.

Emlékük tovább él. Nemcsak szeretteik szívében. Ezután már e könyv lapjain is.

Rencsényi Hajnal Elvira

A hírhedt Sárgaház épülete, ide hurcolták el a magyarokat a kivégzések előtt (Szabadka)

BALÁZS MÁRTON

(1896–1944)

1944, ősz.

A Csikériai úton Vermes Gyula földje hatalmas területen fekszik. Családi házak épültek itt, pontosabban tanyák, ahol a földeken dolgozó napszámosok laktak a családjukkal. Itt él Márton is feleségével, Horváth Rozáliával és négy gyermekükkel. A legidősebb nem vér szerinti gyermeke, Márton mégis úgy szereti, oly odaadóan neveli, mint a sajátjait. Nem csoda, hiszen öt gyermekük elvesztésével kellett szembesülnie: mind csecsemőkorukban veszték oda. Elvitte őket a frász... Márton nehezen viseli ezt a sorscsapást, éppen ezért minden szeretetét az élve maradt négy gyermekének szenteli. Éjt nappallá téve dolgozik a Vermes-földeken, hogy elegendő eleség kerüljön az asztalra. Nem panaszkodik, teszi a dolgát. Még pálinkafőzéssel is próbálkozott, csak kiegészüljön a család bevétele.

Kevés saját földjük van, mindössze hat kapa. De azon Márton az úr! Földműves családból származik, így jól tudja, mitől lesz termékeny az anyaföld! Igaz, nagyon sok munkával jár, de sebj! Van erő a karjaiban, lelkében kitartás és tenni akarás! Szerető családja erős várként áll mögötte, és Márton mindent értük tesz.

A szabadkai születésű fiatalember még csak tizennyolc éves volt, amikor besorozták katonának. Fel sem ocsúdott, s az első világháború forgatagában találta magát. Nem kérdezték, akarja-e, bírja-e, csak vitték a frontra, a bombák és a fegyverek tűzfészkebe. Borzalmas időszak volt. Körülötte aratott a halál. Vér és szenvedés mindenütt. Márton hallását súlyosan károsították a harctéren záporosóként hulló, iszonyatos erővel robbanó gránátok és bombák. Végül leszerelték a fiatal katonát, végre hazatérhetett Szabadkára, a szülővárosába. A szülei szerették volna mielőbb megnősíteni, így közbenjárásukra ismerte meg Rozáliát, a fiatalon özvegyen maradt, gyermekét egyedül nevelő édesanyát. Szerelem lett az ismeretségből, és a két fiatal, szerény körülmények között ugyan, de összeházasodott. Ekkor költöztek a Vermes-földre, és felépítették saját otthonukat. Boldogok itt, megvan mindenük, amire szükségük van. Szeretik és mindenben támogatják egymást, szinte soha egy bántó szó sem hagyja el ajkukat. Márton úgy érzi, ezzel a boldogsággal kárpótolja őt az élet az eddig elszenvedett borzalmakért, elveszített hallásáért...

Csak hát a gyerekek... Azok, akik megszülettek ugyan, de nem élhettek sokáig. Márton nem érti, miért sújtja őket ilyen kegyetlenül a sors. A legkisebbek, az ikrek egyszerre, ugyanazon az éjszakán haltak meg. Mire reggel Rozália a kiságyuk fölé hajolt, már nem éltek. Iszonyatos volt a fájdalom, amit Márton érzett! Akkor határozták el, hogy öt gyermek elvesztése után többet már nem vállalnak.

Balázs Márton és családja unokája ravatalánál

Most itt ül a pajta ajtajában. Megetette a jószágot, elégedett csámcsogásuk megnyugtatta a gazdát. Szép és csendes az este. Igaz, hűvös van már, de az idei ősz különösképpen enyhe. Már befűtöttek a kemencébe, hadd örüljenek a lurkók! Márton szinte maga előtt látja a vacsora utáni viaskodást, hogy ki bújhat elsőként a meleg kuckóba. Istenem, mi csoda mennyei ajándék hallani a kacagásukat, látni önfeledt mosolyukat! Olyan jó lenne mindig ezt az életet élni...

Tekintete a régi, már nem használt pálinkafőző kazánra téved. Božo, a szomszéd... E gondolatra valami megmagyarázhatatlan borzongás fut végig a hátán. Mennyi finom házi pálinkát ivott meg itt! Úgy járt-kelt a házban, mintha otthon lenne. Sokszor elaludt a padkán, szinte átaludta az egész napot. Fel kellett ébreszteni, hogy menjen már, bizonyára keresik az otthoniak. De sosem keresték. Tudták, jó helyen van. Mártonéknál mindenki jó helyen van. A szomszédságból, sőt távolabbról is jártak hozzájuk. Ó, mivé lesz az ember, ha valami nem a kénye-kedve szerint alakul! Božo is akkor kezdte megmutatni igazi arcát, amikor Márton véget vetett a pálinkafőzésnek. Elmaradt a potya itóka, Božo pedig ezért megharagudott Mártonra. Azt hitte, tanulatlan, buta fejével úgy gondolta, hogy csak neki nem jár már a potyából. Dühében megfenyegette Mártont, hogy alkalomadtán „visszafizeti” a kölcsönt!

Milyen kegyetlen tud lenni az ember! A pálinkafőzést anyagi okokból kellett megszüntetnie, és ezt senki sem sajnálta jobban Mártonnál. Számára szórakozás volt a finom nedű napokon át tartó készítése. Akár egy szertartást, úgy tisztelte a pálinkafőzést! De a gyümölcsfa rosszul terem, a közkedvelt szesz előállítás pedig inkább ráfizetéssel, mint haszonnal jár. Nem volt mit tennie. Véget kellett vetni neki...

Csendes, nyugodt az este. Milliárdnyi csillag az őszi égbolton. A bejárati ajtó felett egy lámpás világít, az öreg eperfa árnyéka a kis ház falán táncol. A jószág még csámcsog, szürcsöl, prüszköl, de hamarosan elcsendesül az istálló is. Nyugovóra térnek az állatok, a föld, csak az ember mélázik el még egy kicsit a múlton. Márton arcán mosoly jelenik meg, amikor eszébe jutnak azok a családi és baráti összejövetelek, amikor – néhány pohár bor

elfogyasztása után – elővette a hegedűjét, és muzsikált bele az éjszakába. A vendégek énekeltek, táncoltak, ő meg csak húzta, a húrokból előcsalogatta a legszebb és a legszomorúbb magyar nótákat... A leánya jut az eszébe, aki 15 évesen itt hagyta őket, és férjhez ment egy nála kétszer idősebb férfihoz... Istenem, mennyit szenved az apai szív emiatt! Aztán itt van a szörnyű valóság: alig néhány hónapja temették el első unokájukat... Hat hónapos volt... Márton szemében megcsillannak a könnyek...

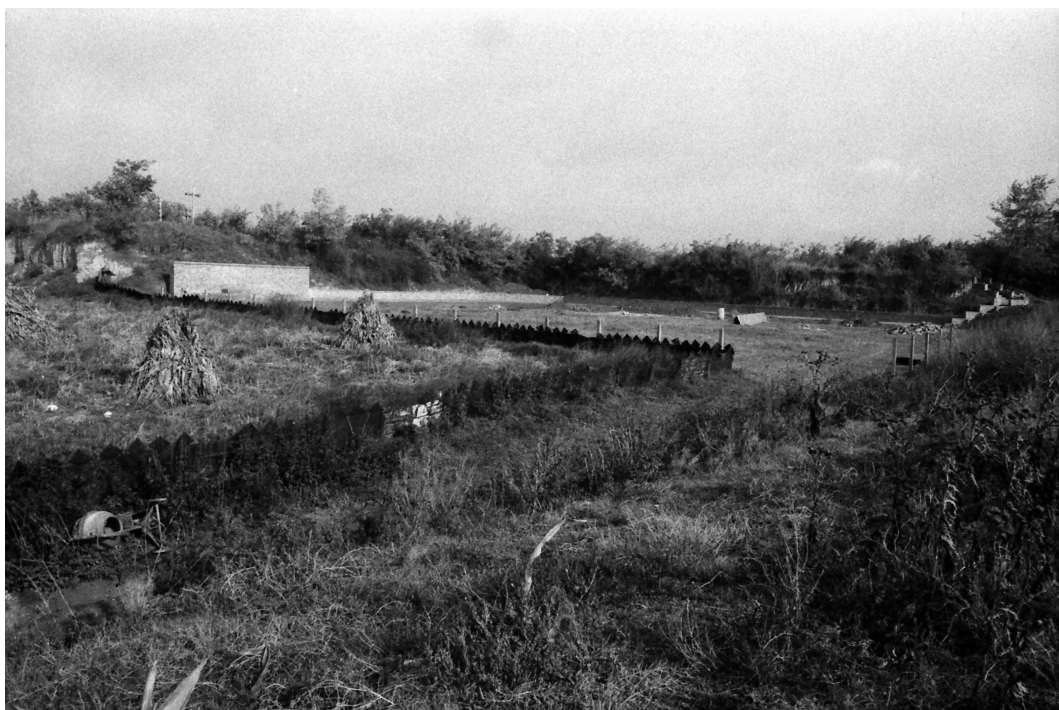
Lomha léptekkel indul a ház felé. Odabentről kiszűrődik a gyermekcök kacagása. Aztán Rozália kedves, mondhatni, incselkedő csengő hangja hallatszik, amint megpróbálja rendre utasítani a lurkókat. Nem megy. A srácok suhancok már, édesanyjuk intelme csupán újabb tréfa alapját képezik. Nevetnek, kergetik egymást a szobán keresztül, a konyhán át, az egész házban.

Az utolsó nap

1944. november 1. Mindenszentek napja. Estefelé jár az idő. Lassan itt a jószág etetése az ideje. Két fegyveres partizán lép be a házba, Mártont keresik. Röviden közlik vele, hogy velük kell mennie. Nem engedetlenkedik. Elbúcsúzik a családjától, és indul. Rozáliát az ájulás kerülgeti, de nem nyílnak szóra az ajkai. Egész testében remeg, hiszen hallott már az elhurcolásokról... A gyerekek is értetlenül állnak. Nincsenek tisztában vele, mi történik valójában. Érzik a feszültséget, az életükre vetülő gyász előszelét. Segítenének drága jó édesapjuknak, aki határozottan leinti őket. „Nem vagyok bűnös, nem eshet bajom. Meglátjátok, visszatérek!” S azzal eltűnt a ház sarkánál a két fegyveres kíséretében.

A Bajai úti iskola tágas előterében már ott ácsorognak a többiek. Sokukat hurcoltak ide ma este. Némelyikük már nem bír állni, a fal mellett lerogyva, üveges tekintettel bámul maga elé. Többen hangosan imádkoznak. Mártonon is egyre jobban úrrá lesz a rémület. Hát mégis? Miért? A kérdésekre nincs válasz. Csak puskatus az oldalukba, a hátukra, a fejükre. Egyrakásra lökdösik őket, akár az állatokat. A terem egykettőre tele lesz a fáradt munkásemberek testszagával. Az idő ólomlábakon jár... Senki nem tudja, mi lesz velük. Mártonnak eszébe jut, hogy ide, ebbe az iskolaépületbe járnak a gyermekei nap mint nap. Elképzeli, hogyan rohannak ki a többiekkel együtt az udvarra, amikor kicsengetnek... A mámorból egyik ismerősenek a hangja ébreszti fel. Ő az, aki nagyon tiszteli Mártont, de most partizánként neki is feladatot kell teljesítenie. Azt mondja Mártonnak, menjen haza, holnap jelentkezzen a Sárga Házban... Nem mondhatta, hogy azonnal szökjön meg, bujdosson, hiszen ha másnap megjelenik a Sárga Házban, őt is kivégzik. Nem mondhatta, Márton pedig nem tudott olvasni a sorok között. Hazament, otthon töltötte az éjszakát. Másnap jelentkezett a Sárga Házban. Lánkra verték...

Rozália napokig vitte az élelmet férjének, de csakhamar üres lett a titokzatos Sárga Ház... Az éj leple alatt kivezényelték a foglyokat a Zentai úti temetőbe, és lemészárolták őket... A családtól nem vették el sem a tanyát, sem a jószágot, hiszen Rozália nevén volt. Nehéz, ínséges idők következtek a Balázs család élve maradt tagjaira...

Zentai úti temető vége, a Macskovics-féle téglagyár agyaggödre, az ártatlan áldozatok tömegsírja (Szabadka)

BARTA FERENC

(1906–1944)

1944, ősz.

A Nagyradanovácon élő Barta Ferencet mindenki ezermesterként ismeri. Ahogy mondani szokás, még a fából is vaskarikát tud csinálni. Legnépszerűbb találmánya minden kétséget kizáróan a töltényhüvelyből készült öngyújtó. Van is rá megrendelő jócskán, Ferenc pedig szívesen megmutatja mindenkinek, miként készül. Nem ez az egyetlen találmánya. Szüntelenül kísérletezik és talál fel olyan használati tárgyakat, amelyekkel elkápráztatja a falubelieket, sőt a távolabbról érkezőket is. Mindezt nem anyagi megfontolásból teszi, hiszen a szegény emberek úgysem tudnák megfizetni. Önmaga és mások szórakoztatására bütyköl, kísérletez, és még saját magának sem tudja megmagyarázni, miért sikerül minden, amihez hozzáfog.

Nemes lelkű, határtalan jókedvvel és kiváló humorérzékkel megáldott fiatalember. Talán nincs is, aki ne ismerné a faluban. Tréfálkozása, örökös vidámsága mindenkit magával ragad. Elég néhány percet vele eltölteni, máris jobb kedvre derül még a legszomorúbb ember is!

Ferenc földműves családból származik, ebből tartja el családját. Hat gyermeke van, közülük ketten, sajnos, süketnémák. Ferencet marcangolja a tudat, hogy két gyereke nem egészséges. Aggódik a jövőjük miatt. Mi lesz velük? Kinek kellene, ha eljön a családalapítás ideje? Bár soha nem mondta, a felesége mindig is tudta, hogy Ferenc önmagát okolja ezért...

Feleségével, Szalai Erzsébettel 1929-ben házasodtak össze. Már akkor nagy családot terveztek. Megértették és szerették egymást. Erzsébet is falubeli, jó családból származik. Varrónő. Egy pillanatig sem volt kérdéses, hogy szülei hozzáadják-e Ferenchez, akiről csak jót lehetett hallani.

A fiatalok az erdő alatt levő szülői házban laktak, az örökségül kapott földekből élnek. Szorgalmasak mindketten, kiváltképpen Ferenc. Reggeltől estig a földeken dolgozik. A családjáért él. Igyekszik mindent előteremteni nekik. Nem fél a munkától, kitartó, erős férfi. Nem panaszkodik. Már gyerekkorában sokat segített a szüleinek.

Most a falubeli férfiemberek ülnek körül a mindig tréfálkozó Ferencet. Azt igyekszik bemutatni nekik, hogy miként készül a nagy találmány, az öngyújtó. Nagy érdeklődést vált ki a falubeliek körében, egykettőre híre megy, hogy „bemutatót” tart. Összesereglik a falu apraja-nagyja, tátott szájjal figyelik Ferenc minden mozdulatát. Ő közben magyaráz, mint a tanító az iskolában. Néhány perc múlva a kész öngyújtót mutatja, hozzáfűz egy-két vicces

megjegyzést. A társaság hitetlenkedve kacarászik. Ferenc a szemükben az a fura figura, akit – nem tudni, mi okból – szeretni és csodálni lehet.

A közkedvelt Ferenc, mókames-terhez illő járásával, eltűnik az erdő felé vezető poros, széles úton. Későre jár, ideje hazamenni. Otthon Erzsike, a felesége várja! Szeretettreméltó teremtés! Bár sokszor rosszkedvű és szomorú, fáradt a házimunkától és a gyerekneveléstől, Ferenc mindig jó kedvre deríti. Elég, ha megáll az ajtóban, és csókra csücsöríti a száját. Az asszony ellágyul, és még ha neheztelt is rá, amiért megint elmaradt, abban a pillanatban a karjaiba veti magát. Imádja a férjét.

Barta Ferenc és neje, Erzsébet

A vacsora után Ferenc a gyerekeknek néhány trükköt mutat, a mindezt gúnyosan figyelő nagyobb fejére pedig egy barackot nyom. Amolyan szerető atyait. Aztán megcsókolja mind a hatot, jó éjt kíván nekik, és rájuk csukja a nagyszoba ajtaját...

Erzsébettel nyugovóra térnek. Már kora hajnalban kinn kell lenni a földeken. Most törlik a kukoricát, minden szorgos kézre szükség van...

Így telnek a napok a Barta család életében.

Télen, amikor nincs munka a földeken, éjszakába nyúló beszélgetések, kártyapartik jelentik a falusi ember szórakozását. Ferenc gyakran eljár a Tápsó-házba¹, ahol – pontosan nem tudni, milyen jellegű – összejövetelek vannak. Megjelennek a falubeli férfiak, beszélgetnek, tanácskoznak, véleményt nyilvánítanak. Többen úgy vélik, hogy politikai jellegűk van ezeknek az összejöveteleknek. Ki tudja?

Ferenc is ott ül a többi markáns férfi között, és hallgatja, miről beszélgetnek. Időnként maga is közbeszól, de általában valami vicceset mond. A többiek nem igazán figyelnek a véleményére. Ő inkább a hangulatfelelős, mint komoly tárgyalófél. Pedig Ferenc nagyon is világosan látja a helyzetet. Eszes ember, és jól informált. Mókás viselkedése olyan, mint egy palást, a kíváncsi tekintetek elől eltakarja az igazi arcot. Tud ő megfontolt is lenni, helyén az esze és a szíve! Az a hatalmas magyar szív! Büszke a magyarságára, az anyanyelvére. Nem tagadja nemzeti hovatartozását. Ezzel – meglehet – kiváltja néhány falubeli ellenszenvét, de nem törődik vele. Számára a legfontosabb a becsület és a tisztesség. Ilyennek is tartja magát, igyekszik a gyerekeit is ebben a szellemben nevelni. Egyszerű parasztember, de talpig becsületes! Olyan akar lenni, mint az édesapja, aki köztisztvisletben állt a faluban, mindenki

¹ Palicsi úton híres kocsmá volt

értékelt és kedvelte. Őt is sokan kedvelik, de akad egy-két személy, aki ellenszenvesnek tartja. Talán azért, mert mindig vidám, nem panaszkodik, csak teszi a dolgát, éli az életét...

A családja is nagyon tiszteli. Alig várják a telet, hogy Ferencel, a családfővel közösen kukoricát morzsolhassanak, közben énekeljenek, imádkozzanak. Vallásosak. Minden vasárnap elmennek a szentmisére. A vallási ünnepeket megtartják. Szerencsére megteríthetik az ünnepi asztalt. Nem szűkölködnek, de takarékoskodnak. Ferencet így nevelték a szülei, Erzsébettel ők is így nevelik a gyerekeiket.

Az éjszaka rövid, egyetlen szempillantás alatt elszállt, itt a hajnal. Még sötét van és hűvös. De indulni kell! Be kell takarítani a termést, mielőtt beköszöntenek az első fagyok. Kézzel kell törni a kukoricát, aztán vágni a szarát... Nehéz munka, de csinálni kell!

Az utolsó nap

1944 októbere. Erzsébet éppen a kicsikkel bajlódik, közben ebédet főz. Sietve tesz-vesz, mert sok a munka a ház körül. Két fegyveres partizán kopogtat be a kisház² ajtaján. Ferencet keresik. Erzsébet megrémül. Napok óta az a hír járja a faluban, hogy a partizánok elhurcolják a magyar férfiakat. Arcára kiül a félelem. Igyekszik elmagyarázni a katonáknak, hogy a férje nincs itthon. Nem kételkednek az asszony szavában. Nem mennek beljebb, nem kutatják át a házat. Meghagyják, hogy Ferenc másnap személyesen jelenjen meg a szabadkai Sárga Házban. Nem mondják, mi okból. Erzsébet nem meri megkérdezni. Amikor Ferenc este hazaérkezik, és meghallgatja felesége beszámolóját, úgy dönt, hogy eleget tesz a felszólításnak. Erzsébet kérleli, hogy ne tegye, húzza meg magát a szülők palicsi házában. Ferenc hajthatatlan. Mivel nem bűnös, nem eshet bántódása. Másnap, mielőtt elindul Szabadkára, ennyit mond a családjának: „Ne aggódjatok, hamarosan hazajövök.”

De nem így lett.

Erzsébet másnap bement a Sárga Házba. Egy zománcozott edényben ennivalót vitt a férjének. Láta Ferencet az épület emeleti ablakában, felsőruházat nélkül volt, meggyötört arccal, fájón biccentett szeretett felesége felé. Nyoma sem volt a mindig jókedvű, vidám mókamesternek. Erzsébet ekkor látta utoljára.

A Barta család otthonát államosítani akarták, de Ferenc fivére valahogy elintézte, hogy az édesapa nélkül maradt hat árva nevére írják.

Nehéz, keserves évek következtek. A gyász – miután kiderült, hogy Ferencet a Zentai úti temetőben kivégezték – egy életre rátelepedett a Barta családra...

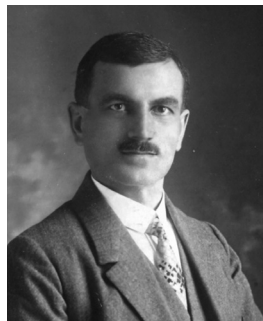
2 Kisház. Az alföldi falusi parasztszaládok fő lakóépületével szemben általában volt egy kisebb is, amelynek elsősorban az volt a funkciója, hogy ebben végezték a piszkos munkát, amilyen például a disznóvágás, baromfikopasztás, nagymosás. Nyáron itt főztek, sütötték a kemencében a kalácsot, kenyeret, hogy ne melegítsék be a fő épületet.

A hozzátartozók hosszú évekig titokban jártak a tömegsírhoz, 1990-ben állították az első keresztet és kopjafát a tömegsír feletti dombon (Szabadka)

BLESZICH JENŐ

(1891–1944)

1944, ősz.

A Masaryk utca 63. alatti saroképületben jól menő fűszerüzlet működik. Bleszich Jenő üzemelteti, akit a környéken mindenki ismer. Kiváló üzleti érzéke és remek helyzetfelismerő képessége megbecsült polgárává teszi őt a városnak. Nem is vágyik többre! Dolgozni akar, becsülettel felnevelni négy gyermekét, megtanítani őket arra is, hogy az élet sokszor igazságtalan, de a becsület és a tisztesség örök erény.

Az októberi enyhe délután csendje tölti be a fűszerüzletet. Nincs egy vevő sem, csak Jenő üldögél a pult mögött, és olvas. Kedvenc időtöltése ez. Úgy gondolja, az ember élete végéig képezheti magát, hiszen nincs az az információmennyiség, amit ne tudna befogadni. A félhomály már bántja a szemét, ezért inkább a szomszédos italkimérő felől hallható beszédfoszlányok kötik le a figyelmét. Az itt iszogató környékbeli férfiak társalognak az időszzerű politikai helyzetről. Háború van, nem tudni, hány emberéletet követel még, milyen változásokat hoz...

Jenő örül a beszélgetésnek. Az italkimérőt is ő üzemelteti. Ez forgalmat, pénzt jelent. Amire ezekben az ínséges időkben nagy szükség van. Gondolatai elkalandoznak. Vissza a gyermekkoráig. Eszébe jut az édesapja, Gáspár. Korán meghalt, magára hagyva az édesanyjukat a két fiúval. Feltűnik előtte öccsének, Sándornak az arca. Sándor állomásfőnök, és sajnos nagyon ritkán találkoznak... Nehéz, nyomorúságos évek következtek édesapjuk halálát követően. Csak hat gimnáziumot végezhetett el, majd inasnak állt a Neményi és Társa nevű nagykereskedésben. Jó fejű lévén, hamar beletanult a szakmába, sokat megtanult a fűszerekről. Amikor 1922-ben megnősült, családi házukban saját üzletet nyitott. Önerőből. Nem kellett hozzá senkinek a segítsége. Erre a legbüszkébb a mai napig! Igazi családi vállalkozás az övéké: neje, Margitka, besegít az üzletbe, sőt a gyerekek is kiveszik a részüket a munkából, ha a szükség úgy hozza.

Jenő és Margitka esküvői fényképe

Családja körében

ő bárkinek a háborúról, az értelmetlen öldöklésről, az árván maradt gyermekekről – a kímeletlenül arató halálról?...

Hallgatózik még egy kicsit, mielőtt bezárná az üzletet. Nem megy az ivók közé, nem akar belebonyolódni a beszélgetésbe. Csak fülel, néha mosolyog a bajusza alatt, vagy a fejét csóválja. De most olyasmiről esik szó, ami módfelett érdekli: állítólag az éj leple alatt a partizánok elhurcolják a magyar férfiakat, mondván, hogy csak kihallgatják. Valójában kivégezni viszik őket... Jenő szíve hangosabban ver. Mindinkább hatalmába keríti a félelem. A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség tagja, oklevelet is kiérdemelt a munkájáért. Elvégezte ugyan a Nemzetvédelmi Akadémia tanfolyamát, de a vele támasztott megbízatásnak, hogy nemzetőr legyen a gettónál, visszautasította, sőt a kapott fegyvert is visszaadta. Nem! Érte nem jöhetnek, nem vihetik el! Talán alaptalan mendemonda az egész...

Az egyébként mindig megfontolt, szigorú és nagy tekintélyű Jenő ezúttal reszkető kézzel húzza rá a rácsot az üzlet ajtajára. Gondolatai a hallottak körül forognak. Odabenn, a hámoszobás házban a családja várja. A vacsora után beszélgetnek, majd ki-ki nyugovóra tér. Jó az otthon oltalmában lenni, a falakon kívül marad minden, ami rossz és kegyetlen ebben a világban.

Ó, Margitka! Csodaszép leány volt. Most is gyönyörű, pedig az évek felette is eljártak! Négy csodálatos gyermekkel ajándékozta meg, amiért élete végéig hálás lesz neki. A legidősebb már húszéves... Istenem, hogy elrepült az idő! Mintha tegnap lett volna, hogy megszülettek... Jenő szemében könnyek gyűlnek, a meghatódottság könnyei... Kimondhatatlanul büszke a családjára, és bármit megtenne azért, hogy mindenük meglegyen az életben!

Aztán felvillannak az I. világháború képei: puskalövések, ágyúk robaja, bombák robbanása... Borzalmak és kínok, tragikus emberi sorsok... Jenő tüzerként átélte mindezt. Most talán ezért is oly tartózkodó, amikor a háborúról kérdezik. Mit mondhatna, azon kívül, hogy büszke a magyarságára? Ezt nem vehetik el tőle soha! Mit tudnak a háborúról azok, akik még nem voltak puskaporttól bűzös fronton, ahol a bajtársak úgy hullanak az ember mellől, miként ősszel a legyek? Mit mondhatna

A felesége megértő és kedves asszony, gyermekei kitűnő nevelést kaptak, ígéretes jövő áll előttük. Jenő néha ugyan megfegyvelmezi őket, de megütni nem ütné meg őket soha! Amilyen erősnek és megfontoltnak tűnik kívül, annyira érzelmős és gyenge belül, amikor a családjáról van szó. Mi lenne velük, ha őt elvinnék? El sem tudja képzelni. Csak abban bizonyos, hogy többé már nem játszhat velük kegyetlen játékot a sors...

Az utolsó nap

Október végi langymeleg, mindent összevetve átlagos nap a mai. Az üzlet bezárását követően Jenő otthon van a családjával. Fáradt, jól esik neki a pihenés, a semmittevés. Az esti órák egyébként is erről szólnak a Bleszich családban: együtt vannak, beszélgetnek. Nem sokkal vacsora után nyugovóra készülődnek. A gyerekek már nagyok, önállóak, nem kell unszolni őket, hogy mosakodjanak és menjenek aludni. Jenőt megmagyarázhatatlan érzés keríti hatalmába. Egyfelől kellemes neki az otthon csendje, másrészt nyugtalanító gondolatok cikáznak át az agyán. Nem tudja, miért, de rossz az előérzete. Azon igyekszik, hogy a bántó gondolatokat elhessegesse. Valaki megzörgeti az ablakot. Meglepettséggel és rémülettel vegyes néma csend honol a szobában. Mire Jenő az ajtóhoz léphetne, három fegyveres ront be. A szokatlan zajra előjönnek a gyerekek is a szobából. Értetlenül állnak a katonák és a szülei között. A pillanat tört része alatt mindannyiukon úrrá lesz a rémület. A fegyveresek visszatuszkolják a két nagylányt a szobába, közben utasítják Jenőt, hogy öltözzön fel. A lányok túszként remegnek a puskacsövek előtt. Édesapjuk sietve kapkodja magára a ruháit. Édesanyjuk és testvéreik sírnak, szinte remegnek a félelemtől. Most már ők is rémülten ölelik egymást a szűrés tekintetű partizán előtt. Jenő, hogy felöltözött, lehetőséget kap, hogy elbúcsúzzon a családjától. Arca forró az izgatottságtól, keze remeg, amikor szeretteit megöleli. Hangja elcsuklik. Nyugtatja a feleségét és a gyermekeit: nem lesz semmi baj, ne féljenek!... Margit, Jenő felesége erélyesen a partizánok elé lép, követelve, mondják meg, miért és hová viszik a férjét. A rémület hihetetlen lelki erővel ruházta fel a törékeny, halk szavú asszonyt, akinek a sírástól elcsukló hangja most belehasít a levegőbe. A katonák mintha megtorpannának egy pillanatra. Azt válaszolják, hogy Jenőt tanúként hallgatják ki, legfeljebb 48 óra múlva ismét itthon lesz.

Jenő többé nem tért haza.

A családtól minden ingatlant elvett az állam. Margit a következő egy évtizedet albérlőként élte le gyermekeivel, nélkülözve, kétségek és állandó rettegés közepette. Jenő sorsáról soha semmilyen információt nem kaptak. Neve hivatalosan nem is szerepelt a kivégzettek között. Eltűntté nyilvánították. Idővel kiderült, hogy a Zentai úti temető tömegsírjában pihen...

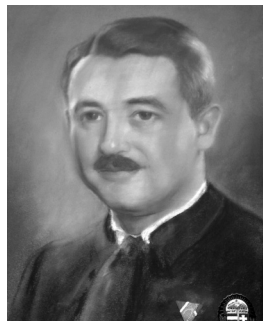
2012-ben bírósági eljárás során megállapították vétlenségét, és rehabilitálták.

Bogner István Petőfi Fekete kenyér című versét szavalja Horthy kormányzó szabadkai látogatásán

Dr. BOGNER JÓZSEF

(1907–1944)

1944, ősz.

A Bercsényi (ma Matija Gubec) utcai diákotthonban nagy a zsvaj. Fiatal, szegény sorsú diákok laknak itt és tanulnak mások jóindulatának köszönhetően. Számukra dr. Bogner József és néhány segítőkész, tehetős polgár állja az ellátást és a tanulás költségeit. A fiúk jól neveltek, megbecsülik a páratlan gesztust, amit irányukba mutatnak ezek a nemes lelkű emberek.

József, az intézmény igazgatója, tanárember és édesapa – a szívén-lelkén viseli a szegénysorban élő gyerekek sorsát. Küldetésének tekinti a segítségüket, hogy a tehetségük ne vesszen el, hogy vigyék valamire az életben.

A hivatalos okmányok fölé hajolva számol, ellenőriz és tervez. A folyosóról beszűrődik a suhancok nevetgélése. Jókedvüknek, határtalan életerejüknek semmi nem szabhat határt. A nevelőtanárok is tudják ezt. Most van itt az ideje, hogy szórakozzanak, barátkozzanak, hogy szerelembe essenek... Ezért elnézik nekik ezt a kis „szabályzatsértést”. Mert, mint minden hasonló intézménynek, a dr. Bogner-féle konviktusnak is megvan a saját házi-rendje, amely szigorúan tiltja a duhajkodást. No, de hol van ez attól? A fiúk csak jól érzik magukat. Ennyi jár nekik. Éppen csak megkezdődött a tanév, még elevenen él bennük a nyár, az önfeledt szórakozás emléke... Egyébként közel már a nap vége, hamarosan nyugovóra térnek, József pedig hazamegy a családjához: szeretett nejéhez és imádott gyermekéhez. Felesége a második gyermekükkel várandós, hamarosan kétszeres boldog édesapa lesz József, aki alacsony, köpcös, fekete bajuszú, közvetlen és jó humorú, olykor lobbánékony természetű.

A munkában elfáradtan ugyan, de szívében örömmel végre hazaindul. Csak ide, a szomszédba, az 5-ös számú házba. A Bogner család otthona ugyanis a diákotthon szomszédságában van. Közös udvarban élnek más családokkal, de kényelmes és takaros az otthonuk. A város szívében...

Dr. Bogner József Torontáltordán (ma Torda) született. Nagybecskereken végezte el az elemi iskolát, ott tanulta ki az órás mesterséget is. Amikor két fivére közül a fiatalabbik beiratkozott a gimnáziumba, ő is kedvet kapott a tanuláshoz. Két év alatt elvégezte a gimnáziumot, majd a rendes katonai szolgálat letöltését követően Zágrábban német nyelvet és irodalmat, filozófiát és délszláv irodalomtörténetet tanult. Néhány évet Lipcsében töltött, ott szerzett oklevelet. Évekig tanított a szabadkai főgimnáziumban, majd a Kolozsvári Egyetemen a finnugor és a magyar nyelv kapcsolatai témakörben írta meg doktori értekezését.

Nagy igazságérzetéről, szorgalmáról ismert, sok a tisztelője és a barátja. Munkájában

Bogner István (balról a második) képviselőtársaival a szabadkai Városháza Zöld Termében

mindig alapos, megfontolt és céljait mindig megvalósító tanár. Nem véletlenül vezetheti az intézményt. Megbízhatóságának és eredeti elképzeléseinek köszönhetően a szegénysorban élő diákok jövője – legalábbis az iskoláztatásuk – egyelőre megalapozott. Minden erejével azon van, hogy ezeknek a fiataloknak szakmát adjon a kezükbe.

Bár eredeti szakmáját, az órásmesterséget is műveli szabad idejében, szinte minden percét hivatásának, az oktatásnak szenteli. Mint nyelvész, szívesen írogat. Így lett a Délvidéki Magyarország folyóirat fő- és felelős szerkesztője. 1942-ben országgyűlési képviselővé lett¹. Politikusként alkalma van a délvidéki magyarság gondjaival foglalkozni. Nagy kihívás és felelősség!

Büszkén látja el hivatását, tesz eleget a megbízatásának, mert szent meggyőződése, hogy a magyarokra szebb világ vár. Talpig magyar emberként még Petőfi Fekete kenyér című versét is elszavalta Horthy Miklós szabadkai látogatásakor²...

Miután átlépi otthonának küszöbét, megszűnik számára a munka, az elvégzésre váró feladatok eltörpülnek, csak a család marad. Ők, akik boldoggá teszik az életét! Az asztalon frissen főtt vacsora gőzölög, a kislány alszik a kiságyban, a konyhában szépséges felesége, Rózsa foglalataskodik. Ápolt, művelt és csodaszép asszony!

Nagy tervei vannak a jövőt illetően. Gyermekeiből szeretne önmagához hasonló művelt embert nevelni, megtanítani nekik, hogy a becsületesség mindennél előbbre való. Elérni, hogy a Bogner névre sokáig emlékezzenek azután is, ha már ő nem lesz...

1 A délvidéki területek visszacsatolása után a Magyar Országgyűlésben a vidék népe behívás útján képviselő-helyekhez jutott mind az Alsó-, mind pedig a Felsőházban. Tito pribékjei minden elérhető képviselőt lemészároltak, az egy doroszlói Bártol István kivételével. Őt is letartóztatták, a zombori Krónich-palota börtönébe vették, megkínózták, de szinte egyedülként kiengedték onnan, a szomszédos Sztápar szerb falu lakóinak követelésére. Az 1941-es bevonuláskor ugyanis, életével szavatosságot vállalva értük, megmentette a falut a vérengzéstől

2 Horthy kormányzó 1943. augusztus 20-án látogatott Szabadkára.

Az utolsó nap

1944. október 17. Az éjszaka nyugodt és csendes. Hűvösre fordult az idő, esténként fűteni kell, mert kihűl a lakás, a másfél éves kislánknak és várandós édesanyjának meleg szoba kell. A Bogner család már nyugovóra tért. Ez volt az a nap, amikor bevezették a katonai közigazgatást, és ekkor kezdték elhurcolni a magyar férfiakat. József nem félt. Szándékosan soha nem vétett senki ellen. Úgy vélte, bűnösnek kell annak lennie, hogy valakit elvigyenek. Ráadásul a diákotthon egyik beszállítója megígérte, ha talán mégis szöknie kell a partizánok elől, bújjon el a diákotthon épületében, ő másnap kiviszi kocsival. Ez amolyan szóbeli megállapodás volt, de mindketten remélték, hogy nem kerül rá sor...

Megzörrennek az ablakok. Partizánok zörgetnek eszeveszetten és kiáltoznak, hogy azonnal menjen velük. A megrémült asszony az álmából felriadt és iszonyatos sírásba kezdett, másfél éves kislát öleli magához, közben József egy titkos átjárón már túl van a falon, a diákotthon épületében. A partizánok betörnek a lakásba, ordítva követelik Józsefet. Az asszony hiába mondja, hogy nincs itt, nem hisznek neki. Közben József a fal túloldalán szinte minden szót jól kivehetően hall. Ekkor egyik fegyveres a közben már ismét a kiságyba tett kisgyermek felé bök szuronyos puskájával, azt kiáltozva, ha József nem adja fel magát, megöli a gyermeket és az asszonyt. Leírhatatlan rémület keríti hatalmába az édesanyát, és segélykiáltására József megjelenik. Atyai szíve nem hagyhatja, hogy szeretett családja életével fizessen azért, mert nem tudják előállítani. Büszkén néz a fegyveresek szemébe. És megy el velük. Örökre. Gyermekétől és feleségétől csak néhány szóval búcsúzott, magához ölelni, megcsókolni őket már nem volt ideje. De otthagya nekik a szívét, egész lényét, mindazt, amiért küzdött életében...

Várandós feleségét és másfél éves kisfiukat szó szerint kitették az utcára. A lakásból azonnali hatállyal ki kellett költözniük, mert államosították. A kétségbeesett asszony kisgyermekével a diákotthonban húzta meg magát, ott szülte meg második gyermeküket.

Józsefet még látta egyszer, amikor a városban járt. Férje és néhány sorstársa bútorokat pakolt fel egy teherautóra. József is észrevette őt. Csak biccentett a fejével, szólni nem szólhattak egymáshoz. Aztán jött egy saját kezűleg írt rövid levél, amelyben az órák javításához szükséges szerszámokat kérte a feleségétől. Miután kiderült, hogy órásmeister, a partizánok és az orosz katonák óráinak a javításával bízták meg. Ezek a levelek nem szólhattak egyébről, mint a szerszámok, csavarok, orlapok stb. igényléséről, de mindig megmelengették az asszony szívét-lelkét. Annak a jele volt egy-egy ilyen levél, hogy drága férje még életben van. Jött még néhány, kimondottan a családnak írt levél. Ezekben arról írt, hogy imádkozik a családjáért, és bízik a szabadulásában. Aztán elmaradtak ezek a levelek is. Amikor a Szabad Vajdaság 1945. május 9-ei számában megjelent a halálraítéltek névsora és benne József neve is, bizonyossá vált a család számára, hogy 1945. április 25-én kivégezték.

A Zentai úti temető tömegsírjában nyugszik...

Magyar kenyér ünnepi felvonulás, Szabadka (1941)

BOROS LAJOS

(1906–1944)

1944, ősz.

A kellemesen enyhe októberi napon kimondhatatlan élvezet motorkerékpáron száguldozni a városon át! A motor berregése, néha egészen halk zümmögése gyógyír a léleknek egy fárasztó munkanap után... Lám, a Városi Kávéház környékén már gyülekeznek a jó barátok, hogy egy kávé, egy fröccs vagy sör mellett megbeszéljék a közelmúlt történeteit. Lajos kirúgja a hatalmas, fekete masina támasztólábát. A motor megdől, mint egy részeg az italkimérő előtt. Magához veszi disznóbőr táskáját, és a kávéház előtt társalgó barátok felé veszi az irányt. Üdvözlés, jókedv és vidámság. Milyen nagyszerű egy ilyen baráti társaság tagjának lenni! Mindig számíthat rájuk az ember, ha bajban van, ha öröm éri. Mindenben osztozhat velük. Soha nem érzi magát magányosnak, van kihez fordulnia. Ezek a kávéházi beszélgetések mindannyiszor újra és újra feltöltik életerővel.

Miután a jól öltözött, jó modorú férfiak megrendelték az italt, kezdetét veszi a világmegváltó beszélgetés. Mindegyiküknek van véleménye a jelenlegi politikai helyzetről. Álláspontját ki-ki a maga módján kifejti, a többiek vagy egyetértenek vele, vagy érvelnek ellene. Ezek a beszélgetések azonban soha nem válnak ki veszekedést.

Lajosnak, a köztisztviselőben álló tisztviselőnek a szava mindig sokat nyomott a latban. Felnéznek rá a társai, mert józan meglátásai, megalapozott, jól átgondolt argumentumai sok esetben megdöntötték érveiket. Rendkívül művelt és szavahihető ember. Ízig-vérig becsületes magyar ember, adott szava sziklaszilárd, gondolatai tiszták, észrevételei helyénvalóak. Nem hivalkodik, nem bizonygatja műveltségét. Erre nincs is szükség, hiszen aki ismeri, éppen ezekért a tulajdonságaiért kedveli. Sok barátja van. Nem elégszik meg a felszínes ismeretségekkel. Neki barátokra van szüksége, miként azoknak is őrá.

A márványból és tölgyfából készült bútorok, a falra függesztett kisebb-nagyobb tükrök az ország egyik legszebb kávéházává teszik a szabadkát. A porcelán étkezőeszközökkel és ezüst evőeszközökkel pazarul megterített asztalok körül 20 pincér sűrű-forog, 17 szakács készíti a vendégeknek a legfinomabb falatokat. A dohányfüsttől könnyezik a szem, a kiváló házi pálinkától vagy éppen finom külföldi likőrtől megered a nyelv... Kellemes a zene, szívét-lelket melengetőek az örökzöld dallamok.

Lajos egész lényét átadja a kávéházi varázslatos hangulatnak. Lehunyja a szemét, és emlékezik. Feldereng előtte Béla bátyja markáns, mégis oly kedves arca. Miért hagyta el, bátyám? Miért ment el oly hirtelen, búcsúszó nélkül? Lajos szemében megcsillan egy könnycsepp. Tovább révedezik a múltban. Jólesik a lelkének, hogy elkóborolhat a kávéház

falain kívülre, oda, ahol szerettei várják, ahol nem a nélkülözés és a háború iszonyata uralja a mindennapokat, hanem a béke, a szeretet és a megértés.

Bátyja korai halála nagyon megviselte. Annyira megtörte fiatal lendületét, hogy íme, két évvel a szörnyű eset után sem tudja könnyeit visszatartani. De nem is kell. Szabad utat kell engedni neki, amiben benne van az együtt töltött gyermekévek, a férfváérés minden bonyodalma és szépsége. Lajos szívét marcangolja a fájdalom. Imádta fivérét, és lám, most már csak az emlékezetében él... De itt vannak Béla gyermekei, Lajos szeme fényei: Eta és a kis Béla! Milyen csodás érzés róluk gondoskodni! Óvni, féltetni őket, mintha az apjuk lenne! Pléhdobozban bonbont vinni, Etukának selyemsálát, Béluskának fapuskát...

A harmincnyolc éves Lajos elmereng. Milyen lenne az ő soha meg nem született gyer-

Lajos (balról az első) családjában

meke? Dobrila, a felesége, sajnos nem szülhet. Nem tudja, melyikük hibájából, de nem is fontos. Szeretik egymást, saját csemete helyett itt vannak az elhunyt Béla gyermekei. Édesanyjukat anyagilag is segíti. Megteheti, hiszen a Bajai út végén levő Patócs-féle malomban tisztviselőként meglehetősen jól keres. Dobrila pedagógusként szintén tisztességes fizetést hoz haza, úgyhogy jut belőle az unokahúgnak és unokaöcsnek is...

Lajos feltűnően jóképű, kellemes modorú férfi. Három nagy szenvedélye van: a motorozás, a cimbalmozás és az időtöltés a kávéházban. Bőrkabátjában, fekete motorkerékpárján büszkén száguld végig a város utcáin. Ilyenkor megdobogtat minden hölgyszívet! Sok közülük szívesen lenne a felesége, de a férfi szíve már foglalt. Dobrila, a szerb nemzetiségű tanítónő Lajos lelkének olyan, mint sajgó sebnek a balzsamos gyógyír. Megértő, segítőkész, kedves és szép. Akarhat ennél többet egy férfi?

Hirtelen visszazökken a kávéház forgatagába. Eszébe jut, hogy meg kell látogatnia bátyja családját. Elköszön barátaitól, fizet, kezét csókol a kávéfőző asszonynak, és elegánsan távozik...

Az utolsó nap

Október vége. A városban a mindennapos elhurcolásokról és kivégzésekről suttognak. Olyan ez, mint az egyre áradó folyó, melynek habzó, fodrozódó vize hordalékaként marad a kétségbeesés és a rettegés...

Lajos, mint mindennap, most is dolgozni megy. Megcsókolja a feleségét, megcirógatja arcát, valamit súg a fülébe, és elindul. Az utcán áll a motorkerékpárja. Most is, mint mindig, ugyanazon az útvonalon megy a munkahelyére.

Haza többé nem ment.

Állítólag a Patócs-féle malomból vitték el állig felfegyverzett egyenruhás partizánok. Senki nem tud róla semmit azóta sem. Felröppent a szóbeszéd, hogy a reménytelenül szerelmes házvezetőnő jelentette fel, mert nem viszonzta a hölgy érzéseit. Ki tudja, mi az igazság? Kiderül-e egyáltalán valaha is?

Dobrila és családja – szerbek lévén – minden ismeretségüket felhasználva próbáltak nyomára bukkanni Lajosnak. Eredménytelenül. Csak később tudták meg, hogy a Zentai úti temetőben őt is kivégezték több száz sorstársával együtt.

Egyike a róla készült utolsó felvételeknek

Édes jó anyám!

Köszönöm, hogy felnevelt és hogy mindig amivel tudott segített. Eljött az idő, hogy az Isten akaratából visszahúzodjam és amint látszik a másvilágra költözzem. Amikor ezen soraimat olvassa én már valószínűleg nem leszek az élők sorába. Az én halálomért senkit sem okozok, mer ezzel csak bünt követ el és másnak fájdalmat okoz. Minden, ami ezen a világon történik a jó Istentől adatik. Ez azt jelenti, hogy a jó Isten így rendelte el, hogy így legyen. Végasztalodjon meg és nyugodjon meg a jó Isten akaratában, ne legyen szomorú, az én lelkem az édes anyám felett fog lebegni és mindazok felett, kit szeretek. Nyugodjék meg, imáival forduljon a jó Istenhez és megkönnyebbül. Ezel az én utolsó szavaim jó szülő anyám. Nagyon szereti fia Iván.

1946 aug. 2. reggel 5 óra.

Kedves nővéreim és fivéreim!

Azon az uton, amely a végtelenség felé a másvilágra vezet szeretettel gondolok Reátok, a jóságtokra melyet értem és családomért tetettek és kérlek külön mindegyiketeket, amennyibe modotokban áll segítéseitek az én szeretett árváimat. Ne engedjétek meg, hogy nélkülözzenek és az én halálom által okozott fájdalomon kívül más fájdalmat is érezzenek. Mindenki csak anyit adjon amennyit tud a jó Isten bőven megfizett azért, amit az árváknak adnak. Mindegyiketekre szeretettel gondolok és mindegyiket nagyon szeretem. Nagyon nehéz itthagynom benneteket, de mit tehetek a jó Isten így rendelte és így kell hogy legyen. Az én halálomért senkit sem okozatok, mert azért senkit sem lehet okozni. Ha bárkit is okoztok bünt követtetek el és másnak nagy fájdalmat okoztok és ezzel csak a jó Isten akaratát kritizáljátok/ az én sorsomat /. Soha sem feledjétek el, én mindanyiatokra szeretettel gondolok ez életem végén. Mindanyiatokat csokol és szeretet fejezhetetlen fivéretek Iván.

Subotica, börtön 1946 aug. 2. & óra körül.

Draága feleségem, gyermekeim, én kis árváim!

Veletek töltöttem életem legjobb napjait, csak értetek éltem. Ti jelentetétek nekem mindenemet ezen a világon. Semmi sem volt nékem szebb és kedvesem mint a Ti környezetetekbe lenni, élvezni a ti ölelésteket. Azt hiszem ezt észrevettétek az utóbbi időben. Az a reményem, hogy visszatérhetek környezetetekbe és a szeretett családommal paradicsomot alakítok a házunkba, úgy látszik csak remény maradt. Engem nem veszítetek el teljesen, mert én / igaz hogy még nem tudom, hogy van a másvilágon/ kérni fogom a jó Istent, hogy lelkem szegény árváim felett lebegjen és amynire tudom védjelek benneteket.

Szeretett Arvám! Ne szomorkodjatok miattam, mert ezzel csak egészségteknek ártatok. Én mindig veletek leszek és ha Ti sirtok én is sirni fogok, mert mind ami nektek fáj, fájni fog nekem is. Sokat imádkoztatok a jó Isten megsegít benneteket. Halálomért senkit sem okozatok, mert ez bűn lenne. Mind ezt a jó Isten így rendelte el és nem másképp. Mindenkivel szeretetbe éljétek még akkor is ha valaki nektek rosszat tesz vagy fájdalmat okoz, ti ne haragudjatok rá és ne is mutassátok ezt neki. Tudjátok uralkodni magatokon és ha az ellen segítetek belássa, hogy nem adtok sokat szavaikra ők többet nem tesznek rosszat nektek, így mind több és több ember szimpátiáját elnyeritek. Feleségem! Légy erős, vigyázz magadra, hogy még jobban meg ne betegedj. Neked kell a kis családunk mindenének lenni, ne felejds, el hogy a lelkem mindig feletetek fog lebegni. Rajtad kívül más asszonyt nem szerettem, Te voltál mindenem ezen a világon. Nagyon fáj, hogy itt kell benneteket hagynom, de ha a végzetem ezt a tövises utat jelölte ki, végig kell rajta gyalogolnom.

Gyermekeim! Fájó szívvel hagyjak itt benneteket. Most meg kell mutatnotok szorgalmatokkal, jótanulással, jóságtokkal, hogy méltok vagytok jó gyermek név viselésére. Legyetek szófogadok anyátoknak az én szeretett feleségemnek, mert ő fog most benneteket én helyettem is szeretni. Zvonkom! Tanulj szorgalommal, dolgozz türelemmel, lehet hogy még felfedezel egy gépezetet és ezzel hasznára leszel az egész emberiségnek. Légy kitartó és minden sikerülni fog! Kedves Jencikém! Nagyon szeresd az édes anyádat, ne okoz nekí fájdalmat az önfeljeségeddel. Neked mindig azt kell cselekedned mit édes anyád mond és parancsol. **FIAM TANULJ !!!** Iparakodj, hogy első tanuló légy. Azt is tudom hogy nehezebbre esik, de ennélkül nem létesülhetsz az életben. Ti hárman, Zvonko, az édes anyád és Te szeresétek egymást mintha egy személy lennétek. Segítsétek egymást és az édes anyátokra úgy halgaszatok mint a ház fejére. Legyetek jó gyermekek, mert én mindig közöttetek leszek és ha rosszak vagytok sirni fogok. Ilyen fájdalmat ne okozzatok nekem. Szeressétek egymást legyetek elégedettek akkor én is boldog leszek veletek.

Bukvits Iván a szeretteihez címzett, börtönben írott levele

BUKVITS IVÁN

(1906–1946)

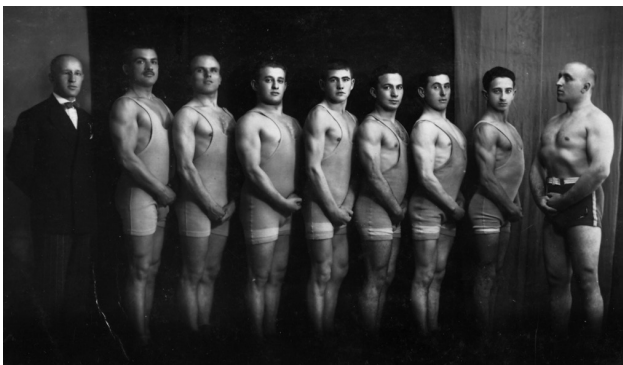
1944, ősz.

Istenem, milyen elhagyatott az ember ebben a dohos, penészes, hideg cellában! A börtönablak rácsai között csak félve szökik be egy kevés napsugár, a nyártól búcsúzó őszi nap langyos sugara...

A börtönépület napközben igencsak zajos. Politikai elítélteket tartanak itt bezárva. Közülük a legtöbben ártatlanok, de úgy ítélték meg, hogy bűnösök.

Iván, a bunyevác családból származó, negyvenéves rendőrfőnök erős egyénisége teljesen megtört az itt eltöltött hetek alatt. Ködfátyolos tekintete előtt összefolynak az írógépen írt levél betűi... Még szerencse, hogy az írógépét meghagyták, sőt megengedik neki, hogy ezen írja a családjának szánt leveleit. Győtrelem a rácsok mögött várni a végzetet! Tudja, hogy innen nincs kiút. Nem kerül haza a Majsai úti családi házba, ahol felesége és két fiúgyermek várja...

Lehunytja szemét, és ott áll a tágas udvaron. Hallgatja a madárcsicsergést. Arcát simogatja az enyhe tavaszi szellő. Kisgyermekai önfeledt kacagását, majd a felesége hangját hallja: „Kész az ebéd, egyetlenem!” Mindig így szólította: Egyetlenem. Az is volt a csodálatos asszony számára. Sőt, a válaszlevelekből az derül ki, hogy most is az. Érzelmős, szerelmes és bánatos leveleket küld az ő Matildja. Mindig megsíratja, amikor olvassa. Ez az egyetlen módja, hogy értekezzenek. Nem múlhat el nap, hogy ne írjon gyerekei édesanyjának! Ezekben a levelekben biztosítja az asszonyt az iránta érzett szerelméről, de nem titkolja, hogy tisztában van vele, a börtönből már nem tér haza. Iván vallásos ember. Fiait tisztességre és emberségre nevelte. Ez a feladat is a kedves asszony vállát nyomja. Ivánnak ez fáj, elviselhetetlenül...

Sikeres birkózóként (Iván balról a harmadik)

Csattog az írógép, először lassan, majd egyre gyorsabban. Hirtelen megáll az írással. Azon tűnődik, van-e értelme tovább írni a sorokat... „Édes jó anyám! Köszönöm, hogy

felnevelt és mindig, amivel tudott, segített. Eljött az idő, hogy az Isten akaratából visszahúzódjam, és amint látszik, a másvilágra költöztem. Amikor ezen soraimat olvassa, én már valószínűleg nem leszek az élők sorában...” Ismételten szétfolynak a sorok, mintha homályos üvegen keresztül nézné őket. Iván, a mindig erős és határozott férfi szeméből kibuggyan egy könnycsepp. Aztán újabb és újabb... Arcát könnyű áztatja. De erőt vesz magán, folytatja a levélírást: „*Vigasztalódjon meg és nyugodjon meg a jó Isten akaratában, ne legyen szomorú, az én lelkem az édesanyám felett fog lebegni és mindazok felett, akiket szeretek. Nyugodjék meg, imáival forduljon a jó Istenhez, és megkönnyebbül. Ezek az én utolsó szavaim, jó szülőanyám. Nagyon szereti fia, Iván.*”

1944-et írunk. Hetek óta börtönben van. Bűneként azt róják fel, hogy átállt a magyarokhoz. Mint egykori jugoszláv rendőrfőnök, ezt nem tehetné volna meg. Csak tolmács volt, amikor 1941-ben bejöttek. Anyanyelvi szinten ismeri a magyart, miért ne tolmácsolhatott volna? Igaz, akkor magyarosította a nevét... Ez szúrt szemet a hatalmukat gyakorló partizánoknak. Meg az, hogy kiváló sportolóként szinte nem volt ember a városban, aki ne ismerte és tisztelte volna. Újságok írtak sportsikereiről. Még Prágába is eljutott, és kiváló eredménnyel tért haza. Nagyon sok az ismerőse, most mégsem segíthet rajta senki... Ki tudja, mikor lesz vége ennek a gyötrelemnek! Elmúlt még egy szörnyű nap az életéből. Nem tud megnyugodni, nem tudja elfogadni, hogy soha többé nem láthatja szeretteit, nem élvezheti a napsugár melengető fényét, a szél játékát, a gyümölcsfák virágainak illatát... Nem sétálhat végig szülővárosának, Szabadkának az utcáin, soha nem ölelheti magához a feleségét és két csodálatos fiát...

A levélnek, ennek az utolsónak meg kell születnie. Lehet, hogy már holnap kivégzik. Lelövik, mint egy kutyát. Elássák egy jelöletlen sírba, és senki nem hozhat rá virágot... Mélyeket sóhajtvá, reszkető ujjait az írógép billentyűire helyezve megpróbálja összeszedni gondolatait. Nehéz elbúcsúzni azoktól, akik az életet jelentik számára...

„Kedves nővéreim és fivéreim! Azon az úton, amely a végtelenség felé, a másvilágra vezet, szeretettel gondolok rátok, a jószágokra, amit értem és a családomért tettetek, és kérlek külön mindegyikteket, amennyiben módotokban áll, segítsétek az én szegény árváimat! Ne engedjétek meg, hogy nélkülözzenek, és az én halálom által okozott fájdalomon kívül más fájdalmat is érezzenek! Soha ne feledjétek el, én mindannyiótokra szeretettel gondolok az életem végén. Mindannyiótokat csókol és szeret felejthetetlen fivéretek, Iván.”

A könnyek csordogálnak fájdalmasan a markáns férfiarcra. Iván kebléből fel-felszakad a sóhaj, amelyben benne van a világ minden fájdalma. Nincs már ereje bízni sorsának jobbra fordulásában. Tisztában van az elkerülhetetlennel: reá már csak a halál vár...

„*Drága feleségem, gyermekeim, árváim! Veletem töltöttem életem legszebb napjait, csak értetek éltem. Ti jelentettétek nekem mindenemet ezen a világon. Semmi sem volt nekem szebb és kedvesebb, mint a Ti környezetetekben lenni, élvezni a Ti öleléseteket...*”

A könnyek, mint sós vizű patak, folynak le az arcán. Rázza a zokogás. Istenem, milyen gyengévé és esendővé válik az ember élete utolsó perceiben! Ő most olyan, mint szárnyaszegett madár, amely repülne, el, minél távolabb az őt rabul ejtőktől, de nem tud felemelkedni, ereje fogytán, szíve élő sebként sajog... „Gyermekeim! Fájó szívvel hagylak itt

benneteket. Most meg kell mutatkoznotok szorgalmatokkal, jó tanulással, jóságotokkal, hogy méltók vagytok a jó gyermek név viselésére! Legyetek szófogadók anyáttal, az én szeretett feleségemmel, mert ő fog most benneteket helyettem is szeretni. Legyetek jó gyermekek, mert én mindig közöttetek leszek, és ha rosszak vagytok, sírni fogok. Ilyen fájdalmat ne okozzatok nekem! Szeressétek egymást, legyetek elégedettek, akkor én is boldog leszek veletek...”

Az esti félhomályban már nem látja az írógép gombjait. Felhagy az írással. Ha Isten is úgy akarja, kap még egy napot, hogy befejezhesse a levelet. Legalább csak még egy nap!... A megkínzott, félholtra vert rabok nyöszörgésétől kísérteties börtönépületben már az idő múlását sem lehet érzékelni. Gyötrelmes minden itt töltött perc. Az ember elkívánczikzik innen, akár a halálba is! Csak legyen még ideje befejezni a levelet...

Az utolsó nap

1946, tavasz.

A hadbíróság Ivánt a nép ellenségévé nyilvánította, és golyó általi halálra ítélte. Azon a bizonyos napon többedmagával kivezényelték a Zentai úti temetőbe. A testben és lélekben egyaránt megtört elítéltek csontváz soványra lefogyva, fakó arccal, szótlanul meneteltek végig a Zentai úton a vesztőhelyre. Tudták, mi vár rájuk. A legtöbbjük szinte óhajtotta már a halált, ami a szabadulást jelenti a gyötrelomből.

Iván rokona szemtanúja volt a kivégzésnek. Ő vitte meg a szomorú hírt a Bukvits családnak...

Bukvits Iván a családjával

Az 1991-es második megemlékezésen már több mint kétszázan voltak jelen (Szabadka)

CSISZÁR JÓZSEF

(1902–1944)

1944, ősz.

A Hanibal Lučić utcai fémmegmunkáló üzemben lázasan folyik a munka. Visít az esztergapad, a satuban lapul össze a fémlap az iszonyatos szorítás alatt. József a fémporos műhely hangzavarában megpróbálja összeadni a kiadások és a bevételek tételeit. Megszokta már a lármát, ami a megélhetésüket biztosítja. Isten adta zaj ez, azt jelenti, hogy van megrendelés. A munka pénzt hoz, az pedig a megélhetést biztosítja. Ő is, a felesége, Matild is, tehetős családból származnak. Úri módra élnek. Gyerekeiknek, a két kislánynak és a fiúnak saját nevelőjük van, szép ruhában járnak, sokféle játékkal szórakozhatnak...

Magyarkanizsán született. Kitartásának és szülei támogatásának köszönhetően gépészmérnöki oklevelet szerzett. A saját üzemét igazgatja. Húgai Krisztus jegyesének álltak, apácaik lettek.

A műhely zaja egy idő után csendesedett. Gondolatai a múltban kalandoznak. Abban az időben, amikor Matild bátyjával járt iskolába. Akkor ismerte meg a szép és elragadó leányt. A barátságból szerelem lett. Matild mellett megtalálta a boldogságát. Együtt teremtettk meg a műhelyt, és nevelték gyerekeiket. Sokat dolgozott, és őrizte családi fészek melegét. Jól megy az üzlet, sok a megrendelés, ezzel együtt a bevétel is. Becsületesen megfizeti a munkásait. Azonkívül ünnepnapokon mind a tizenötüket megajándékozza. Hiszen csak az a gazda számíthat jó munkaeőre, aki ad is, nem kizsákmányol. Mélységesen elítélte azokat, akik mások hátán gazdagodtak meg. Jómódban él, ezt mindenki tudja, de nem a munkásoktól veszi el a megélhetést. Átértzi a szegény munkás emberek sanyarú sorsát. Ezekben a háborús időkben még szerencse, hogy van munkájuk. Józsefnek jó szíve van. Mégis, sokan áskálódnak ellene, mondván: „Csak két szerbet foglalkoztat, a többi munkása magyar!” Nem törődik a szóbeszéddel, számára nincs magyar vagy szerb, német vagy horvát, csak alkalmazott van, akinek munkát és megélhetést ad. Éppen ezért sokan becsülik is, felnéznek rá, nemcsak magas képesítése, hanem világszemlélete miatt is.

Eszébe jutnak a Városházán állomásozó léghárítási egységben eltöltött napok. Behívták, eleget kellett tennie a felszólításnak. Ez akkor volt, amikor bejöttek a magyarok. Büszke magyarként természetes volt, hogy eleget tesz kötelességének, és szolgálja a honvédséget. Most 1944-et írnak. A városban az emberek a partizánok által elhurcolt ártatlanokról sutognak...

József aggódik, hiszen érte is bármikor eljöhetnek. Mit tegyen? Szökjön el? Hagyjon itt mindent, amit a két kezével megteremtett? Marad, és vállalja a sorsát.

József a családjával

Gondolatai a József Attila utcai családi ház udvarán járnak, ahol nyár idején bódító illatú virágoktól terhes a levegő, és kellemes hűvöst nyújt a terebélyes diófa árnyéka. A tágas, rendezett udvar, a kényelmes ház – egymásba nyíló szobáival és a cserépkályhákkal – maga a mennyország! Nem cserélné el ezt a boldogságot semmiért! Gyerekeinek mosolya, feleségének szeretete boldoggá teszik. Békés vasárnap délutánokon, amikor kezébe veszi hegedűjét, ujjai és a vonó érintésétől csodálatos dallamok kelnek életre a húrok által.

Arcára elégedett mosoly ül ki. Visszaemlékezik a napra, amikor Szabadkán elsőként vett autót, és végighajtott a városközponton. Az emberek kíváncsian fogták közre, ő pedig, a felvidéki származású turáni vadász, aki mindig Bocskaiiban jár, büszkén ült a volán mögött.

Az utolsó nap

Október. Szárazak még a nappalok, de mind több az avar. Délután József gondolataiba merülve megy haza a műhelyéből. Harsány kiáltás zökkenti vissza a valóságba. Egyenruhás erős kezek szorítják meg a karját. Partizán katonák lökdösik maguk előtt a Sárga Ház felé. Hirtelen nem is tudja, mi történik. Megkérdezi a fegyvereseket, hová viszik, de választ nem kap. Csak tuszkolják tovább... Egy ismerős látta, amikor átadja a karikagyűrűjét egyik partizánnak. Önszántából tette-e, a kéréssel, hogy juttassák el a feleségének, vagy kényszerítették, hogy adja oda értékeit, nem tudni. Az aranygyűrű soha nem jutott el Matildhoz...

A családja nem látta többé. Hetekig kerestették, de hiába. A gyerekek sírva követelték édesapjukat. Matild szinte belebetegedett a tehetetlenségbe. Sehonnan sem kapott választ. Utóbb kiderült, hogy a Sárga Házban napokig fogva tartották, majd a Zentai úti temető tömegsírjánál kivégezték. Erről a temetőcsősz számolt be a családnak, aki ismerte, és végignézte a kivégzését.

A fémmegmunkáló műhelyt államosították, gépeit elszállították a Sever villanymotorgyárba. A Csiszár családra nehéz, gyászban eltöltött évek következtek...

Partizánok (középen Tito)

Horvát Lehel az építész tervezte vakolatlan téglafal a tömegsír szélén (Szabadka, 1994)

DOBÓ ISTVÁN

(1910–1944)

1944, ősz.

István, a megnyerő külsejű, halk szavú, bársonyos hangú fiatalember Besztercebányán született. Munkavállalás céljából és a szebb jövő reményében költözött Szabadkára, amelyről sok szépet hallott. Szereti ezt a várost: az emberek kedvesek, van munka, így biztosított a megélhetés is.

A Zentai út végén, a városi vágóhídon dolgozik. Mészáros a szakmája. Ezt tanultatta ki vele az édesapja, akinek mindennél fontosabb volt, hogy fia tisztességes szakmát mondhasson a magáénak. Nehéz, emberpróbáló munka, de István szeret a vágóhídon dolgozni. Hogy is ne szeretne, hiszen ennek a munkának köszönheti Rózsát, a feleségét is! A sugárzó szépségű, bár kissé beteges leány ugyanis – a közelben élő sok asszonyhoz hasonlóan – otthon végezte a bélmosást, a pacaltisztítást a vágóhíd részére, kiegészítve ezzel a család jövedelmét. Így ismerte meg Istvánt is, a magas, megnyerő arcú és modorú fiatalembert. Házasság lett a szerelemből. István Rózsa szüleinek a házába költözött. A Zentai úton élnek, a temető közelében. Van egy aranyos kisfiuk, Mihály, aki a legcsodálatosabb gyermek a világon!

István imádja feleségét és kisfiát. Az asszony betegeskedését azonban nehezen viseli. Sajnálja, szeretne segíteni rajta, de nincs rá lehetősége. Drága doktorokat megfizetni nem bír, a lelki eredetű bajokat meg amúgy sem sokan tudják orvosolni... Az embert belülről kellene gyógyítani, mármint a lelkét feltárni, hogy mi okozza a bajt... István fél az igazságtól. Megtudni, hogy drága hitvese milyen lelki sérüléseket hordoz magában... Elkese-redésében gyakran rosszkedvű és szomorú. Az örömet csak a kisfia jelenti számára, akivel gyakran befognak a kocsiba, és elmennek a városba. Istenem, milyen csodálatos hallgatni a fiúcska csacsogását, válaszolni temérdek kérdésére! Minden érdekli, mindenről van saját véleménye, pedig csak nemrég tanult meg beszélni! A fiában önmagát látja. Régi emlékek elevenednek meg: a besztercebányai szülői ház, a Diósgyőri Vasművekben dolgozó, este holtfáradtan hazaérkező édesapja, a mindig odaadó és gondoskodó édesanyja... Apja korai halála nagyon megviselte. Úgy érezte, soha nem forr be a lelke mélyén keletkezett seb. Aztán a nélkülözés évei váltak már-már elviselhetetlenné számára. De most itt van, a fia mellette ül a bakon, be nem áll a szája, s integet kicsike kezecskéivel! István most érzi, milyen csodás apának lenni...

Jó lenne több időt tölteni Mihálykával, de a munka szinte az egész napját igénybe veszi. Reggeltől estig a vágóhídon van, kemény, nehéz fizikai munkát végez. Bírja még, bírnia

kell! Csak a felesége állapota nyugtalanítja. Nagyon szereti a kedves asszonykát, de sajnos egyre többször van közöttük nézeteltérés. Rózsát néha annyira a hatalmába keríti a betegsége, hogy nem tud uralkodni magán. Ő ilyenkor igyekszik lecsillapítani, megnyugtatni, de többnyire sikertelenül. Már maga is az örület határán van, amikor anyósa veszi kézbe az ügyet. István nem tudja, hogyan, de anyósának mindig sikerül lenyugtatnia a lányát, s akkor – ha néhány órára is – ismét az a régi, kedves, szeretni való, olyan, akibe István évekkel korábban beleszeretett...

Békés este elé néznek most is. Vacsora után beszélgetnek a szépen és ízlésesen berendezett szobában. Kisfiuk már alszik. Elfáradt az egész napos rohangálásban...

István a munkájáról mesél Rózsának. Az asszony szinte issza férjének minden szavát. Ő ebből tudja biztosan, hogy a felesége szereti. Ez erőt ad neki a holnaphoz és minden következő naphoz. Bízik feleségének a gyógyulásában. Nem adja fel a reményt. A kiságyban mélyen alvó kisfiára pillant, tekintete megpihen szőszí fejecskéjén, fehér arcocskáján. Ezek azok a pillanatok, amelyekért érdemes élni! Magához öleli Rózsát. Ebben az ölelésben benne van minden szeretete, vágya.

A Dobó család

Az utolsó nap

Ez az októberi nap is úgy indult, mint a többi.

Kora reggel óta a vágóhídon dolgozik. Sok a munka, messze még a nap vége. Nem is sejti, hogy miközben a család megélhetéséért dolgozik, alig néhány száz méterre, családi házuk kapuján partizánok zörgetnek. Őt keresik. Rózsa megrémül, hiszen ekkorra már híre ment a kegyetlen partizánakcióknak. Zavartan kezd beszélni, a katonák nem értik,

mit akar mondani. Még mielőtt gorombáskodni kezdenének a beteg asszonnyal, Rózsa édesanyja veszi át a szót. Elmondja, hogy a veje a munkahelyén van. Elmennek érte. Az utcabeliek szeme láttára hazakísérik, megvárják, amíg átöltözik. István nincs tudatában a történéseknek. Nem hiszi el, hogy őt is előállítják. Összekuszálódott gondolatai között egy észérvet sem talál, amivel ezt érdemelte volna. Arra sem kap lehetőséget, hogy elbúcsúzzon a családjától. A feje szédül, nehezen kap levegőt. Rózsa pillantását keresi, de az asszony nem tekint rá. A kisfiú hangosan, el-elcsukló hangon sír. Istvánt a Zentai úton kísérik végig a városközpontig. Azt már senki sem tudja pontosan, hol tartják fogva. Egyesek szerint a Zmaj Jova utcában, a csendőrlaktanya épületének az alagsorában. Rabláncon.

Az igazság soha nem derült ki. István anyósa ügyvédet fogadott, talán ki tudná szabadítani a vejét. A próbálkozás eredménytelen volt.

Három nap múlva végezték ki a Zentai úti temetőben. Szemtanúk állították. Családja az utcán ácsorogva hallotta a lövéseket, látták a vérengzés után mellettük énekelve elvonuló és ünneplő partizánokat. De nem sejtették, hogy éppen ezek a fegyveresek – percekkel előbb – oltották ki az életét a szerető férjnek, vőnek és édesapának...

Rózsa nem sokkal élte túl férjének elvesztését. Néhány év múlva meghalt, kisfia a nagymamára maradt. A családi ház, szerencsére, Rózsa édesanyjának a nevén volt, így nem tudták államosítani. Mihály itt nőtt fel és alapított később családot.

A ház ablaka hetven esztendeje a temetőben levő tömegsírra, édesapja nyughelyére néz...

A tömegsír felülnézetből (Szabadka)

FAZEKAS JÓZSEF

(1902–1944)

1944, ősz.

A felrobbantott vasúti hídról a Csík-érbe fordultak a vagonok. József, a vasúti pályamunkás segít a roncsok eltakarításában. Utasították, nem mondhat ellent. Nehéz és emberpróbáló munka. Iparkodni kell mielőbb eltüntetni a roncsokat. Várja az ebédidőt, hogy a fia ennivalót hozzon neki. Életerős fiatalember lévén jó az étvágya. Kiváltképp most, hogy iszonyatosan nehéz munkát végez.

Hej, amikor még legénykorában parádés kocsisként dolgozott Radić Milenko tanyáján! Az volt a szép élet! Olyan szép paripák húzták a virággal és szalagokkal feldíszített fiákert, hogy öröm volt rájuk nézni! Mintha minden lépésükkor táncoltak volna. Amikor megállította őket, kecses fejükkel bólogatva reptették szépen fésült sörényüket. Úgy tűnt, mintha köszönnének. Nagyon büszke volt a lóidomári tudományára. Büszkén is ült a bakon népviseletbe öltözve, kemény pörge kalappal, akárha a világ összes kincse az övé lenne! Meg kell hagyni, jóképű, keménykötésű legényember volt. Övé lehetett volna Nagyfény bármelyik menyecskéje!

De nagyon éhes. Hol van már az a gyerek? Kell az erő, hogy minél előbb végezhesse a munkával. Végre megérkezik az ebéd. Jóízűen elfogyasztja felesége, Mária főztjét. Csodás egy szakácsnő. Nincs étel, amit ne tudna elkészíteni. Az ember megnyalja mind a tíz ujját! A mindig jókedvű, talpig becsületes József büszke a családjára, a két fiára és a leányára. Tisztességre neveli őket. Illemtudóak, segítőkészek is mind a hárman. Jó hírben álló család az övé. Nagyfényen – a Csantavérre vezető út mellett áll a házuk – mindenki becsületes, szorgalmas embereknek ismeri őket. Sok a barátjuk, akikkel összejárnak kártyázni, beszélgetni. Ilyenkor előveszi a citeráját, és játszik hajnalig. Énekelgetnek, eszegetnek-iszogatnak, jól érzik magukat másfél szobás családi házukban. Nyáron, a tágas udvaron jön össze a vidám társaság. Ilyenkor messzire hallatszik a zeneszó és az ének.

Amint a fiú hazaindul az üres edényekkel, ő ismét leereszkedik a vagonroncsok közé. Társaival együtt igyekeznek mielőbb elvégezni a munkát. Háború van. Nem tudni, mi történik még...

Emlékképek törnek fel a negyvenéves emberben. Öt évvel ezelőtt kényszermunkára vitték a szerbek. Árkokat ásott bajtársaival együtt. Nehéz munka volt az, akár a mostani. Hasonlít is a jelenlegi helyzet az akkorihoz. Nem kérdezték, csak vitték, akkor is, most is. Panaszkodni nem lehetett. Most a magyarok sem kérdeztek semmit, akarja-e, bírja-e. Akkor, 1939-ben, a fronton sokszor szembenézett a halállal. Ágyúgolyók csapódtak be mel-

lette, hatalmas darabot tépve ki az anyaföldből, gránátok robbantak és téptek le karokat, lábakat... Aratott a halál...Még mindig nem dolgozta fel magában a fronton átélteket. Olykor még mindig rémálmok gyötrik. Ilyenkor leizzadva, kipi-rult arccal és zakatoló szívvel ébred... Most újfent valami hasonlóba csöppent, azzal a különbséggel, hogy itt nem lőnek. De meddig?

József a nejével, Máriával

Nagyfényen csendes az élet.

Szinte mindenki mindenkit ismer,

a jó szomszédság nem csupán a vásárnapi szentmisén vagy a vásárban való találkozásban merül ki: összejárnak, barátkoznak, segítenek egymásnak az emberek, amiben tudnak. Újabban valahogy fenekestül felfordult a falu élete. Nagyfény olyan, mint egy zsongó méhkas: jönnek az oroszok, mindenki menti az életét. Már híre ment itt is a magyarok elhurcolásának. Senki sincs biztonságban. Az emberek kezdenek elfordulni egymástól. Nem bíznak meg egymásban, miként azelőtt. Soraikból is kikerültek árulók. Nem tudni, ki az, aki a saját vére ellen fordul...

Hat testvére van. Édesapja Szabadkán, édesanyja Palánkán született. Idejekorán megtanulta, mi a tisztesség és a becsületesség, mi a nélkülözés és keményen dolgozni a mindennapi betevő falatért. Nehéz gyerekkora volt. Mindezért most hálás. Talpig becsületes, szorgalmas férfi lett, aki kellőképpen gondoskodik a családjáról. Három gyereke a mindene, őket is tisztességre neveli. Nem szigorú apa, de minden szavára adnak. A családi békét mindenkinek fölé helyezi. Kis családi házuk a boldogság szigete. A kellemes vacsorák, a beszélgetések és időnként a hajnalig tartó mulatozások színhelye. Szereti az otthonát, a családját, mindazt, amit a két keze munkájával megteremtett. Sokat dolgozik, hogy a családnak meglegyen mindene...

Most verejtékes munkájával az övéit, a magyarokat szolgálja. Mindig büszke volt magyarságára. Most meg is mutathatja, mennyire magyar. Feszíti a vagonok roncsait, emeli a súlyos vasszerkezeteket. Izmai és idegei megfeszülnek, de nem adja fel. Ezt a feladatot el kell végezni, újra járhatóvá kell tenni a verušíci hidat. Térdig gázol a Csík-ér vizében. A meleg októberi napon a megfeszített munka hevét kellemesen csillapítja a hűs víz...

Az utolsó nap

1944 októbere. Az orosz hadsereg bevonult Nagyfényre. A Fazekas család kénytelen volt elhagyni otthonát. Házukban orosz katonákat szállásoltak el. Egyik rokonuknál húzták meg magukat. Talán hamar rendeződnek a dolgok, és visszatérhetnek. Hetek telnek el, mire úgy dönt, kerékpárral hazamegy, talán elmentek már a katonák. Családjának meg-

hagyta, ha napnyugtáig nem jön vissza, induljanak utána, mert az azt jelenti, hogy otthonukat elhagyták az orosz katonák.

Felpattant kerékpárjára, lelkében szétáradt valami megmagyarázhatatlan nyugalommal. Feléledt benne a remény, hogy végre visszakapják otthonukat, ami neki is, a családjának is nagyon hiányzott. Hozzá tartozói mosolyogva köszöntek el tőle, abban bízva, hogy most már minden jóra fordul.

A házuknál állig felfegyverzett partizánok fogadták. Lapátot adtak a kezébe, és felszólították, hogy segítsen a vasútról eltakarítani a robbantás nyomait. Kis idő elteltével nyolcukat teherautóra rakták. A családja semmi hírt nem kapott felőle. Egyes szemtanúk állítása szerint a Palicsi úti huszárkaszárnyába, mások szerint a Sárگا Házba vitték őket.

Családja csak jóval később értesült róla, hogy a Zentai úti temetőben agyonlőtték. Néhány nappal annak utána, hogy elhurcolták...

József a családjával

Álarc mögé rejtőzve figyelték meg a megemlékezőket (Szabadka)

KAKAS ERNŐ

(1896–1944)

1944, ősz.

Palicson, a Kanizsai úton, a kovácsműhelyben nagy a sürgés-forgás. Az izzó parázs lávaként fortyog, a fűjtató sziszegve préseli ki magából a levegőt, kalapács cseng az üllőn, a prés alatt hajlik-görbül a vaspánt. A nem éppen tágas műhely levegője gyorsan átforrósodik, legény legyen a talpán, aki ilyen hőségben megtűri magán az inget! Az izzó vassal dolgozó mestereknek azonban nemcsak az inget, de a kesztyűt és a vastag bőrkötényt is el kell viselniük magukon...

Kocsik vasszerkezetei, kerekek vaspántjai készülnek itt. Sokan felkeresik és megbízzák munkával Ernő mestert, aki kiváló szakember hírében áll. Inasai, a szerb Antun és a likai származású horvát Mato, mindenben a segítségére vannak. Szorgalmasak. Igaz, Antun olykor kissé meggondolatlan, és ellenkezik. Mindkettejüket az ipartestület javaslatára foglalkoztatja, és megbízik a tudásukban. A tél közeledtével minden kocsitulajdonos a kereken meglazult síneket javíttatja.

Az emberpróbáló munka reggeltől estig tart. Néha még ebédre sincs idő. Ilyenkor felesége, Ilonka és a gyerekeik is besegítenek a munkába. Nagy az egyetértés a Kakas családban! Ernő, a közepes termetű, jóképű, igen erős testalkatú férfi éjt nappallá téve dolgozik, hogy meglegyen a betevő falatjuk. Amikor egy kis ideje van, szívesen foglalkozik a gyerekeivel, sőt, még közös programokat is szervez. Elmennek például a palicsi Halászcárdába egy vacsorára. Kedveli a finom ételeket és a jó borokat, szereti a magyar nótát, a halkán síró hegedű hangját! Ilonka kitűnően főz. Minden télen disznót vágnak, a zöldségfélét pedig megtermelik a nagy kertben.

A kiegyensúlyozott, vidám Ernő fáradtan roskad le a konyhaasztal melletti székre. Hiába a fizikai erő, az erős testalkatú férfiember teherbírása is véges. Sok a megrendelő, mindegyik gyors és alapos munkát vár el. A kiadós vacsora igazán ízletes, hát még a mellé felszolgált vörösbort! Valóságos mennyország a családi otthon egy fárasztó nap után. A gyerekek kacagását, feleségének csacsogását hallgatva szinte újjászületik.

Kellemes emlékeket idéz fel magában. Most éppen azt, hogy többször kölcsön kérték a szomszéd Büszke nevű lovát, befogták a szán elé, és a térdig érő hóban úttalan utakon hajtottak a Halászcárdáig. Egy alkalommal, hazafelé, Ilonka és a kislány leestek a szánról, a nagy hóba. Ernő olyan hangosan énekelt, hogy észre sem vette, mit történt. Felesége és kislánya is jól nevettek az eseten. Néhány perc múlva Ernő megállt mellettük a szánnal, és felsegítette őket.

Aztán itt vannak az ipartestület szervezte multságok! Ilyenkor mindig a legszebb ruhákat veszik fel, kicsinosítják magukat. Igazán jól érzi magát az ember! Hajnalig mulatnak, borozgatnak, beszélgetnek, világot megváltó terveket szőnek!

Most nem kívánczik el sehova.

Itthon a jó, a kétszobás, szerény családi fészekben. A belső szobában Ilonka és József, a gyerekek alszanak, a külsőben meg ő és a felesége, akivel 1923-ban kerültek össze. Szép esküvőjük volt! Összejött a népes rokonság, az ismerősök és a barátok. Azóta is szeretik egymást. Nem is gondolta, a házasság köteléke ilyen szoros lehet. És a gyerekek! Mekkora öröm apának lenni! Bánhatja, aki nem tapasztalja meg soha.

Az utolsó nap

1944. október 24. Hűvös éjszaka telepedett rá a palicsi tájra. Kakaséknál a család apraja már alszik, a szülők éppen nyugovóra készülnek, amikor két fegyveres partizán zörget az ablakon. Az elébük siető Ernőtől azt kérdezik, van-e rádiója, s amikor vonakodva közli, hogy van, azt követelik tőle, hogy kapcsolja be. Lévén, hogy éppen éjfél van, s a rádióból felcsendül a magyar Himnusz. Ennyi elég is a fegyvereseknek. Karon ragadják, és a készülékkel együtt kifelé taszigálják az ajtón. Ilonka rémülettel nézi, mi történik. A gyerekek álmukból felriadva hangosan sírnak. Az asszony azt sem tudja, őket csitítsa, vagy fusson a férje után, aki a két erős kar szorításában kinn bukdácsol az udvaron. Ilonának eszébe villan a szóbeszéd, ami napok óta kering az elhurcolt magyarokról. Ők is beszélgettek erről Ernővel, aki senkinek nem állt az útjában, soha senkit meg nem bántott. Ernő még visszaneézett az ajtóból, s csak annyit mondott Ilonkának: Visszajöveők! Aztán eltűnt a sötétben a két fegyveres partizán szorításában.

Állítólag többen látták, amikor elhurcolták. Azt is mesélték, hogy egy lóhoz kötve vonszolták végig a Palicsi úton, a huszárkaszárnyáig. Többé soha senki nem hallott felőle... Ilonka kereste mindenütt, de sehonnan nem kapott információt róla. Két évig a műhely sem üzemelt. Egyik napról a másikra éltek. Amikor Mato, az inas, leszerelt a hadseregből, csak megnyitották a kovácsműhelyt. Az asszony időközben ugyanis kitanulta a kovácsmesterséget...

Ernő sorsáról csak szóbeszédből tájékozódott. Volt, aki azt is mondta, hogy a törvényszék ablakában látta. A különféle szóbeszédnek semmi alapja nem volt.

Ernő sokadmagával a Zentai úti tömegsírban nyugszik.

1994-es megemlékezés résztvevői (Szabadka)

1994-es megemlékezés résztvevői

KALMÁR JÓZSEF

(1901–1944)

1944, ősz.

Alapvetően kommunikatív és gyorsan barátkozó, mégsem bízik meg igazán az emberekben. Nem tudja, miért vagy honnan ered ez a bizonytalanságérzés, de van, és együtt kell élnie vele. Nem fél senkitől, előítéletei sincsenek másokkal szemben, csupán nehezen nyílik meg embertársai előtt...

A szabóműhely nagy varrógépén hatéves kisleánya ül, és türelmetlenül várja, hogy édesapja meséljen neki. József, a szabómester pedig – hogy kedvében járjon a kislánynak – mesél tündérekéről, gonosz boszorkányokról, nemes lovagokról... A kislány szinte elvesz a hatalmas fekete masinán! Törékeny, akár az édesanyja! Szép, és szeretni való! József még most, kilencévi házasság után is szerelemmel szereti a feleségét, Erzsébetet, a kislányukban is őt látja: szőke bársony haját, hatalmas, égbéi szemeket. Nagyon vágyok hitvesének a közelségére! Néhány nap múlva ünneplik az asszony születésnapját. Alig várja, hogy meglephesse valami igazán szép ajándékkal! Nincs is a világon az a kincs, ami méltó lenne Erzsébethez, aki, akár egy királynő: előkelő, magasztos, mégis egyszerű és alázatos. József elröved a múlton. Az a csodás nap jut az eszébe, amikor először megpillantotta Erzsébetet...

Többen elleneztek a házasságot, mondván: nagy a korkülönbség közöttük. Tizenkét évvel idősebb nála, de ez – miként bebizonyosodott – nem lehet akadály a két szerelmes szív egymásra találásának. Rácáfolnak a rosszindulatú jóslatokra! Íme, két gyermeket nevelnek, a hatéves Erzsikét és a hat hónapos Istvánt! Nem választhatja el őket egymástól senki és semmi...

Szeret a Stipe Grgić utca 34. alatti otthonukban élni. Szüleinek Vareš utcai házára, az ott eltöltött gyermekkorára emlékezteti. Itt is olyan béke és nyugalom honol, szeretet és megértés fogadja, amikor egy-egy hosszú, dolgos nap után nyugovóra tér.

A szabóműhely a családi házuk melletti melléképületben van. Időnként Erzsébet is besegít neki a munkába. Nőknek varr, József pedig férfiaknak. Munka van bőven! Kell is a pénz, hiszen ínséges idők járnak...

Amikor a kislánynak mondott mesének a végére ér, elindulnak a főépület felé. Jó kedvük van. A kislány édesapja oltalmazó karjaiban fecseg, kacag, az ő tekintete pedig Erzsébet karcsú alakját keresi. A vacsora illatával betelt konyha kedves hangulata, a terített asztal és Erzsébet mosolygó arca fogadja őket.

Szabó Gézával, Erzsébet fivérével és családjával egy házban élnek. A szülői örökség révén megvan mindenük. Gézáék földművelésből élnek, minden évben leölnek egy-egy

hízót, terem gyümölcs is bőven a szőlőskertben. Jól megvannak, nagycsaládként élnek. Kölcsönösen tisztelik és testvérként szeretik egymást Gézával. Az asszonyok is jól megértik egymást, ugyanígy a gyerekeik is. Jó nevelést kaptak, és ez az összetartozásban jut kifejezésre...

Nem érdekli sem a politika, sem a háború. Sokkal inkább a saját és családja boldogsága foglalkoztatja. Bárkinek varr, legyen magyar, szerb vagy zsidó. Nem a nemzeti hovatartozásuk alapján válogatja meg megrendelőit. Eszébe sem jut ilyesmi. Jó viszonyban van mindenkivel, bárki megmondhatja. Soha nem bántott meg senkit, őt sem bántották. Nem kenyerre a viszálykodás. Egyszerű, dolgozó emberként éli életét, szorgalma kifizetődik, végzi a munkáját mindennap, fáradhatatlanul. Nem élnek fényűzésben. Egyszerű, tisztességes földműves családban nevelkedtek a feleségével együtt. Közös életük is a becsületességen és a bizalmon alapszik. Gyerekeiket igyekeznek ennek szellemében nevelni.

Erzsike, az aranyhajú, hatéves kislány amolyan rosszcson: „édesapa tündérkéjeként” apró csínytevésekre vetemedik. A kedves és jelentéktelen rosszalkodásokért is megfeddi, de általában nem sok sikerrel. Kisfia, István, olyan pici, hogy nem igazán tud még foglalkozni vele. Amikor a keblére öleli, megmagyarázhatatlan melegség önti el a szívét. Az ő fia, aki továbbviszi a Kalmár nevet! Ő lesz az, akire büszke lehet József. Felvirágoztatja és halhatatlanná teszi családnevüket! A fiában látja a megmentőt, a világmegváltót...

Az utolsó nap

A Kalmár család Erzsébet születésnapjára készülődik. Még négy nap van hátra csupán. Az ünneplő vendégek az ő kedvesét köszöntik majd! Szép nap lesz!

Október 30. Az átdolgozott, fárasztó nap után nyugovóra tér a család. Az éjszaka csendes, az ilyenkor megszokottnál jóval enyhébb. Holnap már november, de a nap még mindig érezteti erejét, enyhévé teszi a nappalokat. Igaz, a fákon már alig van levél...

Az éjszaka közepén nagy zajra ébrednek. Majd mindegyik ablakon egyszerre zörgetnek. A gyerekek felsírnak, Erzsébet megrémül a befelé törtető partizánok láttán. Nem kérdeznek semmit. Józsefet utasítják, tartson velük. A fiatalember nem tudja, mi történik. De reng emlékezetében a szóbeszéd, hogy a partizánok elhurcolják a magyarokat. Hát őt is? Miért? Ezer kérdés fogalmazódik meg benne. Választ nem talál rájuk. Szorosan magához öleli feleségét, de erős katonakezek ellökik az asszonyt karján a kislányával, Józsefet pedig kivonszolják az udvarra, majd az utcán végig – ki tudja, hová? Pizsamában. Még azt sem engedték meg neki, hogy felöltözzön. A lábán papucs, benne rémület...

Soha nem hallottak többé felőle. A felesége kerestette, próbált megtudni valamit a holétéről. Eredménytelenül.

A közelmúltban bírósági eljárás során megállapították vétlenségét, és rehabilitált

József a családjával

ИЗВОД — IZVOD
Матичне књиге венчаних — Iz Matične knjige

Народног одбора _____, среца _____, округа _____
 Народног одбора _____, среца _____, округа _____

Аутономне покрајине Војводине _____ СТРАНА _____
 Autonomne pokrajine Vojvodine _____ STRANA _____

306 17. jula 1935. godine 1935. godine

Породично и рођено име Porodično i rođeno ime	Женика — Ženka	Невесте — Neveste
Раније брачно стање Ranije bračno stanje	Kalmar Jozsef	Simković Jelena
Дан, месец и година рођења Dan, mesec i godina rođenja	23 jula 1901	5 aprila 1913
Место рођења (срез, округ) Mesto rođenja (srez, okrug)	—	—
Држављанство Državljanstvo	—	—
Народност Narodnost	—	—
Занимање Zanimanje	krajcar	krajcarica
Место становања (срез, округ) Mesto stanovanja (srez, okrug)	Subotica Varoška 24	Subotica Varoška 34
Породично и рођено име родитеља Porodično i rođeno ime roditelja	оца — оца Jozsef Kalmar Jozsef мајке — мајке Jelena Simković	оца — оца Jozsef Kalmar Jozsef мајке — мајке Jelena Simković
Породично и рођено име и место ста- новљања сведока при склапању брака Porodično i rođeno ime i mesto stanovanja svedoča pri sklapanju braka	1) Mihail M. Franjo Kersant 2. 2) Franjo Jozsef Simković	1) Mihail M. Franjo Kersant 2. 2) Franjo Jozsef Simković
Породично и рођено име и место становања кумована или кума Porodično i rođeno ime i mesto stanovanja kumovana ili kuma	—	—
Породично и рођено име свекровице или свекра Porodično i rođeno ime švagrice ili švagra	—	—
Породично и рођено име матичара Porodično i rođeno ime matičara	—	—
Изјава брачних другова о њиховим породичним именима и друге изјаве: Изјава брачних другова о њиховим породичним именима и друге изјаве:	—	—
Примедбе и исправке грешака: — Primenbe i ispravke grešaka:	—	—
Сведоци: — Svedoci:	Брачни другови: — Bračni drugovi:	Издато дана _____ 1935. год.
1) Mihail M. Franjo Kersant	1) Mihail M. Franjo Kersant	Матичар — Matičar
2) Franjo Jozsef Simković	2) Franjo Jozsef Simković	—
Сведок — Svedok	Матичар — Matičar	—

Цена покладу 150 динара 1600

A Kalmár házaspár esküvői bizonylata

Egy hozzátartozó gyertyát gyújt az áldozatok emlékére (Szabadka, 1994)

KIRÁLY SÁNDOR

(1904–1944)

1944, ősz.

A negyvenéves Sándor munkafelügyelő a Hartmann cégnél. A sértéshizlalda a Hartmann-háznál van, a Radanovác utca 88 alatt. Bár a villanyszerelést jobban szerette, de mert ott felmondást kapott, kénytelen volt elvállalni ezt az állást. Nem rossz a munka, de sok a tennivaló. Az alkalmazottakkal közösen azonban mindent megoldanak. Kedvelik a munkások, mert igazságos és segítőkész. A cégtulajdonos is nagyon rendes az alkalmazottakhoz: időnként húst juttat a munkásoknak, hogy ezzel enyhítsen a családjuk nyomorán. Sándorék is – akár a legtöbb magyar család abban az időben – nagyon szerény körülmények között élnek. Gizella, a felesége varrogat, ezzel járul hozzá a megélhetésükhöz. Sándor sem keres ugyan jól, de kettejük bevételeiből elvannak.

A Radanovác (ma Kisradanovác) településen, a Grdelica utcai albérletben szerény körülmények között élő, hatgyermekes Király családot mindenki becsületesnek és jóra valónak ismeri. Nincsenek haragosaik, a gyermekek jól neveltek. Előre köszönnek az utcán, soha nem keverednek bele semmilyen kétséges dologba. Szorgalmas a család. A szülők fáradhatatlanul dolgoznak, hogy gyerekeik lehetőleg ne szenvedjenek semmiben sem hiányt. Megesik azonban mégis, hogy nélkülözniük kell. A hat gyerek rendszeresen jár iskolába, jól tanulnak, és egyikük sem panaszkodik, méltatlankodik. Megértik és elfogadják a helyzetet.

Sándort 1934-ben sorozták be rendes katonai szolgálatra Požarevacra. Ott tanult meg trombitán játszani, ez lett egyik legkedvesebb elfoglaltsága katonaévei alatt. A muzsika iránti szeretete megmaradt. Sokszor eljár most is zenét hallgatni valamely közeli vendéglőbe, kocsmába. Nem játszik, mert nincs saját hangszere. A muzsika mindig elviszi egy tökéletes világba, ahol nincs nélkülözés, fájdalom, reggeltől estig tartó nehéz fizikai munka... csak öröm van, béke, nyugalom és boldogság...

Most együtt ül a szomszéd férfiakal a sarki boltban, ahol egy fadobozból darabszámra árulják a cigarettát. Olykor ő is vesz egyet-egyet, ha futja

Sándor a seregben (középen kürttel)

rá. Mert a kereset albérletre és a gyerekek iskoláztatására, ruházkodására kell. Ezért csak néhanapján engedi meg magának a „fényűzést”. Mindenről beszélgetnek: az időjárásról, a közelgő télről, a megélhetésről... Nem eget rengető, elmélyült diskurzus ez, hétköznapi, a kis emberek életéről. Benne mindannyian megtalálják önmaguk sorsát. Vicceket, tréfás történeteket is mesélnek egymásnak. Ilyenkor nevetésüktől hangos a bolt előtti tér, ahol a beszélgetések rendszerint lezajlanak.

Itt hallotta Sándor először a történetet a szomszédban élő, mindenki által ismert szerb fiú esetéről. Ivan állítólag a bevonuló magyar katonákhoz szerbül szólt, mire egyik magyar honvéd úgy állon rúgta, hogy egy életre eltorzult az arca. Azt mondják, Ivan akkor megfogadta, hogy egy napon ezért bosszút áll a magyarokon...

Sándor ismerte Ivant. Minden találkozásukkor elszörnyedt a fiú torz arcán. Soha nem kérdezte meg tőle, hogyan szerezte a sérülését. Azt hitte, születésétől fogva ilyen. Most, hogy tudomást szerzett a történetéről, megsajnálta a fiút. Szörnyű lehet neki így élni! Nem volt helyénvaló a magyar katona eljárása, ezzel tönkretette egy fiatal életét.

Sándor meglehetősen önérzetes ember. Szigorú is, amikor kell. Gyerekeit olykor elnás-pángolja, de azonnal meg is bánja. Kettősség dúl a lelkében: becsületre nevelni a gyerekeket és elhalmozni őket a szeretetével.

Gizella már várja az ebéddel. Sándor nem tudja, mi kerül ma az asztalra, de bármilyen szerény étel legyen, biztos benne, hogy nagyon finom és ízletes lesz. Gizella a semmiből is fenséges ételt tud összehozni, mint senki a világon!

Az ONCsA (Országos Népi- és Családvédelmi Alap) településen vasárnap délutáni a nyugalom. Az utcák kihaltak, az emberek az elfogyasztott ebéd után pihennek. Csak gyermekek futkározását, kacaját hallani innen-onnan, a kertek végéből. Radanovácot az 1941-ben bevonuló magyarok létesítették, magyar családokat telepítve, magyar óvodákat és iskolákat nyitva a gyerekek részére. Ez okból kifolyólag túlnyomórészt magyar szótól hangos a település, mely most délutáni álmát alussza...

Sándor is szunyókált a régi sezlónon. Gizella elmosogatott, s a gyerekek ruháinak varrásába kezdett. Újat nem bírnak venni, a régit alkalmassá kell tenni.

Amikor a nap sugarai eltűnnek a magas nyírfák koronái mögött, ismét pezsdült az élet: az utcákon emberek, volt, aki a kiskapuban a szomszédjával beszélgetett, mások a sarki bolt előtt gyülekezőkkel osztották meg mondanivalójukat. Az esték azonban némi nyugtalan-ságot is keltenek. Hallani lehetett a partizánok által elhurcolt magyarok szomorú sorsáról. A szerencsétlenek közül többeket az itteniek is jól ismertek. Sándor együtt érzett velük és családjukkal, önmaga miatt nem aggódott. Senki ellen nem vétett, sem szóval, sem cselekedettel. Nincs mitől tartania.

Az utolsó nap

Az éjszaka nem hozott könnyű álmot sem Sándornak, sem Gizellának.

Későre járt, amikor a szomszéd Joža bácsi bezörgetett az ablakon. Sándorral suttogva csak annyit közölt, hogy másnap ne tartózkodjon itthon, mert úgy hallotta, érte is jönnek

Esküvői fénykép

a partizánok. Sándor gondolatainak összevisszaságában úgy érezte, az öreg igazat mondott. Aggódott, tehetetlennek érezte magát. Gizellát a sírás fojtogatta, hatalmába kerítette a rémület...

Az álmatlan éjszakát követő reggel elvitte a lovukat a kovácshoz patkoltatni. Legidősebb fia is vele tartott. Közben két partizánlány, a szomszéd Ivan húgai és egy férfi, név szerint kereste. Mivel nem találták otthon, azt az üzenetet hagyták, hogy minél előbb jelentkezzen a Sárga Házban. Gizella átvette az üzenetet, közben úgy érezte, rászakadt az ég. Szíve szaporán vert, az ájulás kerülgette. Közben a partizánok már az Eduard Rusijan utcában jártak, mögöttük több, láncra vert környékbeli magyar férfival. A menetet az esetről közben tudomást szerzett Sándor is látta, s úgy döntött, feladja magát. Abban reménykedett, hogy félreértés lehet a dolog hátterében. Nem bűnös, nincs mitől tartania! A partizánok beállították a sorba, a kilencéves Lacit, a fiát, aki édesapja után szaladt könnyörögve, hogy ne adja fel magát, durván elkergették...

Sándort azon a napon látta utoljára a családja. Gizella megtudta, hogy férjét a Sárga Házban tartják fogva. Két héten át naponta ebédet vitt neki. Egyik nap az őt azt mondta neki: „Ne hozzon tovább, nincs rá szüksége!” Az asszony ekkor szembesült a szomorú ténnyel, hogy a férjét kivégezték.

Sokáig próbált választ kapni a kérdésre, hogy él-e még az ura. Érdemleges választ senkitől nem kapott. Egy alkalommal valaki azt mondta neki, hogy Magyarországra vitték, és az asszony ezt el is hitte. Életének hátralevő éveit abban a hitben élte le, hogy a férje még él, és egy nap hazajön. Gyerekei csak 1990-ben tudták meg, hogy édesapjukat még 1944-ben kivégezték, s hogy a Zentai úti temető tömegsírijában nyugszik.

Kiss Albert első világháborús egyenruhában

KISS ALBERT

(1887–1944)

1944, ősz.

A személyvonat harmadosztályán sokan utaznak, főképpen szegényebb sorban élők. Nem csoda, hiszen az ide szóló jegy a legolcsóbb... A nők csacsognak, a férfiak dohányoznak és beszélgetnek. Arcukra mély ráncokat szántott a sok nélkülözés, az erejüket meghaladó munka. De nem csüggednek. Most is a vásárba igyekeznek, hogy értékesíthessék ócska portékáikat.

De minő meglepő! Egyik fülkében egy köpcös, bajuszos, jól öltözött úriember is velük utazik. Nem szól senkihez. Arca frissen borotvált, ápolt, tekintete az ablakon át a messzésgébe réved... Szlovéniába tart, hogy onnan teljes szerelvény sertéssel térjen vissza. Rendkívüli üzleti érzékkel megáldott kereskedelmi utazó, aki minden alkalommal a harmadosztályra vált jegyet. Nem hivatkozó, hanem egyszerű, becsületes és tisztességes kereskedő. Virágzik a szérumgyártás Szabadkán, a gyógyszergyártóknak szükségük van a sertésvérből kinyert szérumra.

Albert mindenkit alaposra szemügyre vesz. Bántja a lelkét az emberek szegénysége. Istenem, hányszor segített már rászorulókon! A túlsúlyos sertések vére például nem felel meg a gyógyszergyártás követelményeinek, mert nagyon zsíros. Ezeket a hízókat jutányos áron – sokszor részletre – adja a szegényebb családoknak, hogy legyen ételmük. A Zentai úton lévő családi házuk közelében élő cigány családokon is segít. Annyira népszerű a romák körében, hogy családjával keresztelőkre, születésnap rendezvényekre is meghívják. Ezek a romák mások, mint a többi: nem lopnak, ha van hol és mit, szívesen dolgoznak.

A vonatban a 23 évesen elhunyt fiára gondol. Soha nem felejtí el azt a szörnyű napot, amikor örökre elveszítette. Agyhártyagyulladásban halt meg, élete delén, ereje teljében! Milyen igazságtalan az élet! Rendszeresen kijár a sírjához, imádkozik, és elmereng a múlton. Felidézi arcát, mély férfihangját, mosolyát... Néhány szót vált a temetőcsőszel, aki a sírt rendezi. Fizet neki a jól végzett munkáért... Eszébe jut, hogy a MÁV vasutasaként miként teltek a dolgozós hétköznapiak, és hogyan tagadta meg, hogy lemondjon magyar állampolgárságáról. Ez az állásába került, de nem bánja! Magyar ember, nem is vallaná magát másnak soha! Egy üzleti érzékkel megáldott, szorgalmas férfiember bármikor talál magának másik állást. Először csirkekereskedésbe kezdett, majd edényeket, kelméket árult. Most a szabadkai szérumgyárban (ma Állategészségügyi Intézet – Veterinári zavod) csendestárként sertésforgalmazással foglalkozik. Ő köti meg a jól jövedelmező üzleteket, a Cohnen- és Hackmann-féle szállítócégekkel együttműködve. Istenem, ha élne a fia! Most

Kiss Albert Zentai úti háza gazdasági udvarán

együtt utazgathatnának Horvátországba, Szlovéniába... Tekintete fátyolossá válik... Eszébe jut az I. világháború, minden borzalmával. De túlélte, kitüntették. No, és mire ment vele? Szeretett felesége és leánya jut az eszébe. A felesége kifőzdéket üzemeltet, ideiglenesen bárhol felállítható sátoros lacikonyhákat. Micsoda kiváló szakácsnő! Nincs rendezvény a környéken, ahol ne lenne ott Kissék konyhája. Asztalainál sokan – közöttük „jeles emberek” is – megtörölték a szájukat...

A lánya most az egyetlen gyermekük. Az unokák – bármennyire szereti őket, nem töl-tik be a fia után maradt űrt a lelkében –, különösen Marika¹... csak egy szavába kerül, s máris előtte hever a világ. Sokszor elkóborolnak ketten a különféle rendezvényeken a tarka sátorok, a bazárosok között! Ilyenkor a kislányt, hogy el ne vesszen a tömegben, a nyaká-ba veszi, Marika pedig csacsog... mindenfélét. Jó nagypapának lenni. Emlékszik, majális volt éppen. Marika nem akart kiszállni a csónakhintából. Vagy tizenötödször indíttatta újra az üzemeltetővel, ő meg állt a palánknál, és nézte a lelkes kisleány. Volt sírás, amikor hazaindultak, de Albert hajthatatlannak bizonyult. Másnap délelőtt, miután Marika a nagypapjával együtt hazaérkezett a templomból, az udvaron ott állt a csónakhinta. Nagyapa megállapodott az üzemeltetővel, és kibérelte a unokájának. Már csak ilyen ember ő, Kiss Albert... Amikor kétkerekű, politúrozott csészájával végighajtat a városon, az aztán figyel-met felkeltő! Olyan paripája van, amilyenről a legtöbben csak álmodnak! Jól élnek, nem tagadja, kettejük saját kezének a munkájával teremtették, ami van.

Az utolsó nap

Októbernek ez az éjszakája is olyannak indult, mint bármelyik korábbi. A fárasztó nap után jóleső érzéssel nyújtózott el az ágyán, azt remélve, hogy a kiadós alvást követően hol-nap újult erővel vetheti bele magát a munkába. Gondolataiban számolgatott egy darabig,

1 Silák Mária néven 2012-ben Emlékeim címmel megírta az imádott nagyapa esetét, földolgozva röviden a szabadkai vérengzés történetét. Eddig ez az egyetlen könyv, amely arról szól.

tervezte a másnapot, mert nála minden a tervnek megfelelően zajlik. Semmit nem hagy a véletlenre, mindig előre átgondolja, mikor melyik feladatot végezze, mikorra legyenek a kért papírok, számlák... A feladatok rendszerezését mindig elalvása előtt „tökéletesítette”, majd megnyugodva hajtotta álmra a fejét. Most is így tett. Csakhamar egy ismerős hangot hallott: „Albert, segíts!” Az utca felől jön a segélykiáltás. Gyorsan magára vette köpenyét, és indult a kapu irányába. Az udvaron fegyveres partizánokkal találta szemben magát. Albert nem hitte, hogy őt is veszély fenyegeti, hogy sok más ártatlannal együtt őt is elhurcolják, hiszen még előző nap is nála, a házában, orosz katonák – köztük egy tiszt – voltak elszállásolva. Az ilyen házakból nem viszik el a férfiakat... Most mégis itt vannak. Könnyen elszökhetett volna a kerten keresztül, át a másik útra, eltűnhetett volna a partizánok elől. A felesége sírva biztatta: „Menekülj!” Nem menekült. Nem tett semmi rosszat, nem volt miért menekülnie. A fegyveresek elé állt, akik azt mondták neki, csak kihallgatják, másnap hazajöhet. Albert felvette a nadrágját, magára terítette bundáját, de a papucsát már nem cserélhette le. Elvitték a hűvös októberi éjszakában...

A családja hiába várta haza. Az ismerősök közül többen látni vélték, hogy a huszárkaszárnyába kísérték, ezért a felesége naponta ételmet vitt neki. Az elsőt biztosan megkapta, mert a vele fogva tartott túlélők mesélték később, hogy Albert a feleség által eljuttatott csomagban levő sósorsszesszel térítette magukhoz a szintén fogva tartott asszonyokat, akik elájultak az éhségtől és a kimerültségtől. Az örök később is elvették az élelmiszeres kosarat, és üresen adták vissza, de hogy a tartalmát eljuttatták-e Albertnak, az nem derült ki soha. Később a Zentai úti temetőcsősz – szemtanúja volt a kivégzéseknek, közöttük Alberténak is – mesélte el a családnak, hogy valakinek sikerült kimenekülnie a tömegsír-ból és eljutni a szabadka–pacséri vasútig, s ott gépfegyveresek lőtték agyon.

Kiss Albert holtteste ott pihen, ahová nem juthatnak el a kegyelet virágai: a tömegsír mögötti telekrészt ugyanis leaszfaltozták...

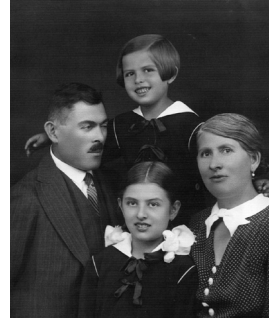
A családjával

Kalmár Ferenc bronzba öntött madara a helyszínre szállítás előtt (1994)

KOHAJDA FERENC

(1895–1944)

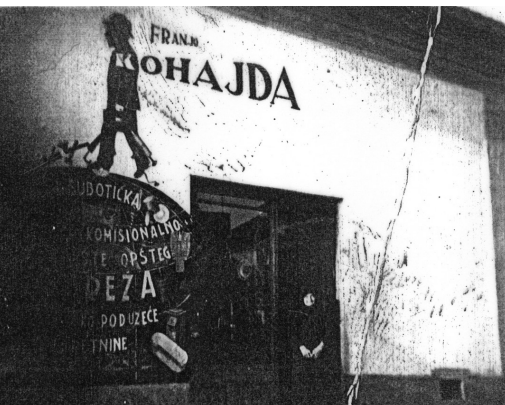
1944, ősz.

Egész nap nagy volt a forgalom a Maxim Gorkij utcai ószeres üzletben. Van itt minden, a tűtől a zongoráig. Bárki talál kedvére való régiséget, méghozzá kifogástalan állapotban, mert Ferenc minden egyes darabot felújít, megtisztít, kifényesít. Még hangszereket is javít, bár ő maga nem éppen muzikális ember. De azért szereti a zenét, a szívhez szóló magyar nótákat, a népdalok tiszta gondolatait...

Záróra előtt még egyszer körülnéz az üzletben. Elrakott már mindent a helyére, nem szereti a rendetlenséget. Pedáns ember, nála mindennek megvan a maga helye. Még egy ószeres üzletben is, ami első látásra haszontalannak tűnő tárgyak tárháza. De számára ez a néhány négyzetméter maga a paradicsom! Hangszerjavító tudományára a legbüszkébb. Hegedű, citera, sőt zongora javítását is vállalja – igen nagy sikerrel. E tehetségét még azokban az időkben szerezte, amikor bútorasztalosként dolgozott. De egy véletlen baleset során megsérült a gerince, így az asztalosi munkát abba kellett hagynia. Nem bírta a háta...

Most eszébe jut az a szörnyű pillanat, amikor rádőlt a hatalmas deszkarakás. Hogy történhetett, nem tudja, hiszen munkatársaival együtt mindig igyekeztek elővigyázatosak lenni. De a rakás ledőlt, Ferenc alatta maradt. Talán még az eszméletét is elveszíthette egy percre, mert szinte semmi egyébre nem emlékszik, csak az iszonyatos fájdalomra a hátában... Súlyos gerincferdülés lett a baleset eredménye...

Most itt áll az ószeres üzlete közepén, és szinte a hideg fut át az egész testén, amikor a balesetre gondol. Pedig olyan nagyon szerette az asztalosmesterséget! Imádta a faforgács illatát, megérinteni a kezei között egyre alakuló, szépülő darabokat, amelyekből egyszer csak összeáll egy-egy bútor, amely valamelyik ízlésesen berendezett otthon díszé lesz. És most itt ez a szörnyűség az idősebbik leányával is! Klára, a tizennyolc éves nagylány elcsúszott a jeges járdán, és olyan szerencsétlenül esett, hogy csakis a térdkalácsa eltávolítása árán tudták az orvosok megmenteni a lábát. Istenem, micsoda szerencsétlenség, micsoda bánat ez egy szülőnek! Ferenc jól tudja, hogy Klára örök életére nyomorék marad. Nem hajlik az egyik lába. Sánta. Így nem kell majd senkinek, egyetlen férfi sem kéri majd feleségül. Az ő Klárikája talán soha nem ismerheti meg az igaz szerelmet, nem mehet férjhez, és azt sem tudhatja meg, milyen édesanyának lenni... Nem hagyják nyugodni ezek a gondolatok. Tudja jól, hogy Klárikát a baleset óta igencsak elkényeztetni, kisebb lányára, Terézre fele annyi figyelmet sem fordít. Tudja, nem helyes, amit tesz, de hát nem tehet másképpen! Klárikának ugyanaz a sors jutott, mint neki, átérzi a bánatát. Azt is jól tudja, hogy lányá-

A Kohajda ószeres üzlet
a Makszim Gorkij utcában

nak szüksége van a babusgatásra, a megnyugtató atyai ölelésre. Teréz majd feltalálja magát az életben, hiszen egészséges és csodaszép. De mi lesz Klárikával?

A lányok is érezték ezt a megkülönböztetést, kiváltképpen a tizenhárom éves Teréz szenvedett miatta. De soha nem tette szavá, akárcsak az édesanyjuk. Hagyták Ferencet, hadd pátyolgassa idősebbik lányát, nem vetették a szemére. Olyan ember ő, akire nem lehet haragudni. Kedves, halk szavú, általában szomorú, de könnyen megneveltethető. Lányai vissza is éltek ezzel alkalomadtán! Sokszor várták haza a munkából este fáradtan hazatérő édesapjukat valami kedves tréfával, versikével vagy énekkel. Ilyenkor megfélelkezett minden eddigi bajáról, a fáradságá-

ról, még a hátába nyilalló hasogató fájdalomról is. Itta a lányok minden szavát, mozgásuk, kacagásuk szívet gyönyörködtető volt. Teréz, a fiatalabbik leány csodálatosan hegedül. Van, hogy e csodás hangszer hangja várja haza, hozzá csilingel Klárika kedves, selymes éneke...

Most úgy érzi, valami hasonló fogadtatás esne jól a lelkének. Sok a gond mostanában, az üzlet sem megy úgy, mint azelőtt. Nyugtalanítják a városban futótűzként terjedő hírek a partizánok kegyetlenségéről... Ideges, fél. Valójában nincs mitől tartania, tudja jól, hiszen nem ártott ő soha senkinek. De ezek nem kérdik, jó ember vagy-e, csak visznek, ha éppen az útjukba kerül... Eszébe jut az esküvőjük Ilonával, a tehető Meznierics család szeme fényével. Hófehér menyasszonyi ruhája a földet súrolta, fátyla félig eltakarta bájos arcát. Istenem, de gyönyörű volt! Nagy lakodalmat ülték, hiszen mindkét család igen gazdagnak számított. A sok vendég között ő persze csak Ilonkáját nézte, és semmi egyébbe nem törődött, csak hogy miként tegye boldoggá a csodálatos asszonyt...

Ó, igen, a tágas udvaron már biztonságban érzi magát. Itt valahogy még a lélegzetvétel is könnyebben esik. Butaság, tudja jól, de lelke annyira kívánja a biztonságot és a nyugalmat, hogy minden apróságnak igen nagy jelentőséget tulajdonít. Most megáll egy rövid időre a szépen felsepert udvaron. Tüdejét teleszívja a friss őszi levegővel. Érzi, szívverése miként hagy alább, gyöngyöző homlokán megszáradnak az izzadságcseppek. Úgy érzi, új erő költözik minden tagjába.

Mintha még a hátfájása is alábbhagyott volna. Hiába, ez az otthon gyógyító ereje...

A takaros ház ajtaján csendesen lép be. Az asztalon finom vacsora várja: leves, sült hús és finom, ropogós kenyér. Biztosan az esti sütésből való. Itt van közel a pék, a kenyeke a legfinomabb a környéken! Lányai és felesége eléje sietnek, mint minden este. Keblére öleli mindhármojukat, és csókot lehel a rózsás arcokra...

A családjával

Az utolsó nap

November 4. Este hét óra. Ferenc és családja vacsorázik. Hirtelen fegyveresek rontanak a házba. Felszólítják, hogy menjen velük. Néhány pillanatig nincs tudatában annak, mi is történik valójában. Olyannak tűnik az egész, mint egy filmbeli jelenet. Nem mozdul, dermedten ül az asztalnál. Csak felesége hangos sikolyára eszmél fel. Az asszony a lányokat a szobába tereli, közben könyörög a partizánoknak, hogy ne vigyék el a férjét. De azok hajthatatlanok. Megragadják Ferencet, és már taszigálják is ki az ajtón. Csak úgy, otthoni ruhában, papucsban... A lányok sírnak, az asszony a haját tépi tehetetlenségében. Utánuk szalad, próbálja elérni a férje karját. Válaszokat akar: hová viszik az urát, és mikor engedik haza? De nincs válasz. Csak a néma utcácskán visszhangzó katonacsizmák lépteinek kísérteties hangja csattog, aztán elhal az is...

Nem látták többé. Kerestették mindenütt, de hiába. Sehol nem szolgáltak információval a holléte felől. A család vagyonát eltulajdonították, Ilonát megerőszakolták a családi házukba másnap visszatérő katonák. Az asszony idegösszeomlást kapott, és ilyen betegen kényszerült albérletbe a két leányával. Csak évek múltán tudták meg, hogy őt is a Zentai úti temetőben végezték ki alig néhány nappal az után, hogy elhurcolták az otthonából.

Levél a Jézuskának

Édes Jézuskám a Teddike szeretne egy fűz
madarat amellyel művelik meg egy babát
meg egy kis kocsit, vasalót és egy teherjűt.

Édes Jézuskám a Klári szeretné hogyha
odadná a vizi festéket és ha kinyitná
és amellyel kinyitná aba vize betét ment
csak kétő kinyitná kóhat amit ahogy
a bice kóhat ment elfogadom.

Válaszoljon vissza
Klári és Edit írja a
levelet
Késő

Leánykának kézzel írt levele a Jézuskához

Kalmár Ferenc szobrászművész a helyére került Vergődő madár mellett (Szabadka, 1994)

KOPASZ KÁROLY

(1906–1945)

1944, ősz.

Hosszú az út Szabadkától az osztrák határ menti kisvárosig, ahol újabb eligazítást kapnak a magyar honvédek. Két nap szabadság után nagyon nehéz megint itt hagyni a családot! Tornyosi tanyájukon olyan békés minden: a családi ház melege, az otthoniak szeretete... Az ismerős tárgyak között úgy érzi a háborúból hazatért katona, mintha újjászületett volna. Károly hallott az itthon történekekről, az ártatlanok elhurcolásáról, a kivégzésekről, de tudta, hogy közel már a háború vége, kis idő után újra együtt lehet imádott családjával: feleségével, Ilonával és két gyermekével. Alig várja a napot, amikor leszerelhet!

Most egyhangúan dőcög a vonat vele és a szabadságukról visszatérő honvédekkel Ausztria felé. Az otthoniak próbálták marasztalni, mondván, most már ne vonuljon be, csak vége lesz a háborúnak. Hajthatatlan maradt. Jó katona lévén, egy parancsot sem tagadott meg! Azt sem, hogy ha csak néhány hétre is, visszatérjen alakulatához. Igazi honvéddhez méltón leszerel, ha majd eljön az ideje. Ezt nevezik katonabecsületnek!

Ahogy a vonatablakon át elsuhanó tájat nézi, eszébe jut a híres-nevezetes tornyosi búcsú. Micsoda mulatságok vannak olyankor! Ekkor a családjával nővérének, Erzsébetnek a tanyájára megy. Finom falatok és italok mellett az ember igen jól érzi magát. A gyerekek is szeretik a búcsút. Terike és Károly mindig megnevettetik a szüleiket azzal a nagy lelkesedésükkel, hogy körhintára akarnak ülni! Édesapjuktól azt is kérik, hogy lőjön nyulacskát meg füles mackót a céllövöldében. Tudják, hogy ő – bár egy ideig ellenkezik – végül csak kötélnek áll. Vállához emeli a légpuskát, céloz, majd puff! Lomhán eldől egy aranyos plüssjáték, leesik egy hajkötő vagy egy játék puska... Ilyenkor ujjongva fonják karjukat apjuk nyaka köré, csókokkal halmozzák el markáns, férfias arcát, amelyen huncutul bujkál egy-egy kisfiús mosoly. Nagyon szereti a gyermekeit! Semmi lenne a családja nélkül. Hálás a sorsnak, hogy ilyen szeretetben élhet!

Ilonával 1930-ban megtartott esküvőjük képei villannak fel előtte. A hosszú, fehér ruhába öltözött fiatal lány, fején mirtuszkoszorúval. Tánc, muzsika, bor... Ünneplő rokonok és ismerősök. Édesapja sajnos nem lehetett az esküvőn. Elesett az I. világháborúban. Az akkor nyolcéves Károly szinte elviselhetetlen fájdalmat érzett lelkében. Emlékszik, amikor édesanyja közölte vele: apja többé nem tér haza... Úgy érezte, ellene fordult az egész világ! Gyermekfejjel bosszút esküdött, és szentül hitte, Isten megfizet édesapja gyilkosának...

A vonat lassít. Befut a zágrábi állomásra. Várakozókkal, a szerelvényre felszállni igyekvő emberekkel tele a peron. Közöttük magyar honvéd egyenruhák is feltűnnek. Ők is az

Károly fivérei, neje és sógornője társaságában

alakulataikhoz igyekeznek. Neki úgy tűnik, mintha mindenki tisztában lenne vele, hogy a háborúnak rövidesen vége...

Éles füttyszó. A szerelvény továbbindul. Gondolatban ismét a tornyosi tanyán jár. Megpaskolja kedvenc lovát, szénát vet a marhák elé. Az ólban a disznók megnyugtató rőfögése hallatszik. A bágyadt kora nyári szellő gyümölcsvirág illatát hozza magával. Behunyja a szemét, és megpróbálja kitalálni, barack- vagy meggyfavirág árasztja-e a bódító illatot. Ismeri a saját kezűleg telepített gyümölcsös minden fáját. Maga rendezte, nevelte, hogy minél gazdagabb termést hozzon. Habár éjt nappallá téve a földeken dolgozott, mindig talált időt a gyümölcsös gondozására is. Volt mindig szilva, barack, alma, meggy és cseresznye bőven! Még a házuk végében kialakított szoba-konyhás lakásba befogadott ismerős családnak is jutott belőle. Bőségesen megajándékozta őket. Jó szívről és kedvességéről ismerték a környéken. A családja volt számára a legfontosabb, s bár néha keményen fegyelmezte a gyermekeit, százszorosan több szeretetet mutatott irántuk.

Egy kellemes tavaszi napon feljebbvalói bejelentették: a háborúnak vége, mindenki mehet haza. A honvédek hálát adtak a Mindenhatónak, hogy megérték ezt a napot, és ki hogyan tudott, útnak indult. Három, szintén délvidéki bajtársával a vasútállomásra siettek. Eszükkbe sem jutott, hogy honvédruhájukat lecseréljék. Nem is volt más ruhájuk, amibe öltözhetek volna. Szívük repesett a boldogságtól, bár tudták, az úgynevezett béke az anyaország határain kívül rekedt magyarok számára keserű lesz. Károly aggódott a maga és a családja jövőjéért. Azon volt, hogy minél előbb hazaérjen. A vonat befutott a spilfetti állomásra. A háborúban megfáradt magyar honvédek – izgalommal és aggodással – elfoglalták a helyüket. Egyikük, a zentai Hevér Nándor, hirtelen meggondolta magát. „Fiúk! – mondta. – Otthagytam a laktanyában a harmonikámat. Visszamegyek érte. Ti menjeteek, otthon találkozunk!” Azzal eltűnt. A vonat nehézkesen, fűjtatva, erőlködve elindult Szlovénia felé. Károly és három társa nem ért haza. Feltehetően útközben leszállították őket a szerelvényről, és vagy kivégezték őket, vagy orosz fogságba kerültek. Hevér Nándor néhány nappal később hazaért, és felkereste bajtársai szeretteit. Elmesélte, hogy együtt indultak haza...

Károly végső nyughelyéről senki sem tud. Bizonyos, hogy magyar honvédként a szülőhazájáért halt meg 1945-ben.

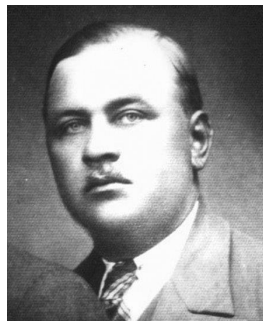
A seregben (bal oldalon)

Második nejével és gyermekeivel

KOZMA MÁTYÁS

(1904–1945)

1944, ősz.

Csantavér egyik legszebb utcájában él Máttyás és családja. A negyvenéves fiatalember első házasságából, melyet Emíliával kötött 1928-ban, két leány- és két fiúgyermek született. Az asszony korai halálát követően – bár szívében iszonyatos volt a fájdalom – újra megnősült. Négy gyereke mellé kellett egy odaadó asszony. Veréb Ilonkát vette feleségül, a szép, takaros, halk szavú asszonyt, ő még egy fiút szült neki. Boldog egyetértésben élnek kényelmes otthonukban, a ház előtt rendezett kiskert, és fák lombjai adnak hűvöset ezen a kora őszi, verőfényes napon.

Már hajnalban kel, és megy a segédjével az aznapi munkára. Miskárolóként¹ keresi a kenyerét, ebben segít neki a segédje, s van hasznára Lepke nevű lova és homokfutó kocsija. Szinte egész Észak-Bácskát bejárják. Nincs ház, ahová Máttyásék ne lennének bejáratosak, s ne fogadnák őket szívesen. A mindig vidám, testes, de jóképű fiatalember, tekintet nélkül a vallási és a nemzeti hovatartozásra, barátjának mondhat mindenkit, akinél egyszer is megfordult. Elégedettek is a munkájával. Megbízható, alapos, aki alázattal végzi munkáját. Miközben Lepke lomha léptekkel húzza a kocsit, Máttyás és segédje el-elszunnyadnak a hajnali egyhangú zötykölődésben. Persze csak egy-egy pillanatra, nehogy elvétsék az utat, s időt veszítsenek, mire visszatálnak a helyes irányba. Lepke csak a Szabadkáról Csantavérre vezető utat ismeri.

A munkanap végén a galambpiaci vendéglőben gyűlnek össze a miskárolók. Itt beszélnek meg, hogy másnap ki melyik irányba induljon. Nagy az egyetértés a szakmán belül, kölcsönösen tisztelik egymást a miskárolók. Szem előtt tartják, hogy a munkára mindannyiuknak szüksége van, ezért nem keresztezik egymás útját. Olykor megesik, hogy a nehéz, fárasztó munkanap végén, miután megbeszéltek minden fontos tudnivalót, elfogyasztottak néhány pohár bort, ő is bortól kábultan ül a kocsijára. Lepkét elég Csantavér irányába állítani. Lassan, kimérten vitte haza gazdáját. Mivel az út hosszú volt, ő szinte ki is aludta magát, mire hazaértek. Lepkében megbízhatott. Ilyen okos lova nem volt senkinek a környéken! Hazaérkezésükkor a gyerekek – ha még nem aludtak –, Lepke lépteit felismerve, szaladtak kaput nyitni. Nagyon örültek édesapjuk érkezésének. Megjött a kedve mindenkinek, a késői órákban is meghallgatták, merre járt, mit csinált, kikkel találkozott. Aztán nyugovóra tértek. Reggel újabb dolgos nap kezdődött.

¹ Miskárol: nőtény disznót ivartalanít.

Ragaszkodik a családjához. Mindent megtesz, hogy felesége és a gyerekei ne szenvedjenek hiányt semmiben. Jószágot tart, rendezi őket.

A faluban, de még a környéken sincs, aki ne ismerné Kozma Mátyást. Nemcsak ismerik, tisztelik és kedvelik is. Magabiztosságával, szakértelmével és határtalan optimizmusával bárkit levesz a lábáról. Ha segítségre van szüksége, bárkihez bármikor bizalommal fordulhat. Ő maga is sokszor segít, ha kell. Senkitől soha nem sajnál semmit. Tisztességes, becsületes ember.

Az utolsó nap

1944 októbere. A falu állatorvosa azzal a hírrel állított be Kozmáékhoz, hogy Mátyásnak el kell rejtőznie egy időre, mert ki akarják végezni a partizánok. Az ötgyermekes családapa egyik ismerősénél húzta meg magát néhány napig. Nehezen viselte el ezt az időszakot a családja nélkül. Aggódott értük. Közben bebizonyosodott, hogy a félelme nem volt alaptalan. A partizánok folyamatosan zaklatták a családját, hogy adják elő Mátyást. Ha önként jelentkezik a községházán, ígérték, nem esik bántódása.

Mátyás hitt nekik.

Két hét bujkálás után jelentkezett. A vesztére. Halálra kínozták. Letépték a körmeit, félholtra verték.

Családja hiába kerestette. A felesége, aki öt árvával maradt, ha érdeklődött a férje után, mindig azt a választ kapta, hogy Mitrovicán van, börtönben.

Ami nem volt igaz.

Évekkel később mondták a szemtanúk, hogy hat sorstársával együtt falubeli bérkocsikkal a Topolya és Bajsa közötti katonai bázisra vitték. Valószínűleg ott is végezték ki őket 1944 őszén.

Kozma Mátyás családját megbélyegezték. Sok megaláztatást kellett elszenvedniük. Elvettek tőlük szinte mindent, ami mozgítható volt.

Mátyást az elsők között rehabilitálta a szerb állam, elismerve, hogy nem volt a „nép ellensége”, nem vett részt államellenes megmozdulásokban, soha nem ártott senkinek.

Miskárolás (Máttyás balról a harmadik)

Megemlékezés a tömegsírnál, Szabadka, 1994. november 2.

LENGYEL ISTVÁN

(1897–1944)

1944, ősz.

A nagyfényi étteremben most csend van és nyugalom. Egyetlen vendég sincs, pedig az elmúlt este igencsak nagy volt itt a zsongás! Muzsikaszó, mulatozás, jókedv. István ül az asztalnál, és a vendéglő bejárati ajtaján felejté a tekintetét. Eszébe jutnak a Budapesten töltött évek. Istenem, milyen szép és gondtalan volt akkor az élete! Az egyetlen gondja az volt, hogy a nagy hírű Gundel étterem pincérinasaként mindent úgy csináljon, ahogy azt megkövetelik tőle. Iparkodott eleget tenni minden rá bízott feladatnak, sürgött-forgott az elegáns étterem asztalai között, előzékeny és kedves volt a vendégekkel. Tudta jól: a vendéglátóiparban a legfontosabb az előzékenység. Verseny folyik a vendégek kegyeiért, és ő ebben is jeleskedni akart. Mindenütt ott volt, ahol éppen szükség volt rá: a konyhában, a söntésben, a vendégek között. Valami hihetetlen ördögösséggel egyensúlyozta a poharakat, súlyos korsókat a fémtálcán, de hasonlóan ügyesen bánt az ételkülönlegességekkel megrakott porcelán tányérokkal és ezüst evőeszközökkel. A legnagyobb körültekintéssel terítette meg az asztalt egyetlen szempillantás alatt, és legalább ilyen ügyesen takarította is le azt a vendégek távozása után. Egyszóval kiváló pincér vált belőle.

A negyvenkét éves, igen megnyerő külsejű fiatalember most már tudja, hogy református létére ő itt eleinte „idegen”-nek számított, ezért nem nyitotta rá hetekig egy árva lélek sem a vendéglő ajtaját. De ma már másként állnak a dolgok. A falu népe jól ismeri őt, talán túlságosan is jól. A falubeli gyerekek is számolják a napokat, várják azt az egyet, amelyik havi rendszerességgel megismétlődik. Ilyenkor István, aki vendéglős létére – párját ritkítva – soha egyetlen pohárka alkoholt sem ivott, bement Szabadkára, s ott a jó hírű Bárány étteremben a sárga földig leitta magát. Két fiákert fogadott, és a szabadkai Ruff cukorgyár több kilónyi édességével, valamint a nótáit órákon át húzó zenészekkel tért haza Nagyfényre. A falu apraja már messziről meghallotta a zenészt, és Istvánt a háza előtt várta, tudván, hogy az édesség most szétosztásra kerül. Örzse, István felesége pedig nagyvonalúan kifizette a zenészeket és a fiákereseket, majd férjét ágyba dugva hagyta, hogy kialudja magát. Megértő asszony volt, aki pontosan tudta, hogy férje – eme kis hibájától eltekintve – kedves, szorgalmas és becsületes ember.

Felvillannak előtte első próbálkozásai annak irányába, hogy elnyerje a falu népének rokonszenvét. Bár tudta jól, hogy itt csak a férfiak isznak alkoholt, mégpedig kizárólag bort, az asszonyok pedig kútvizet, ő rászoktatta őket az aranybarna sörre. Még most is elmosolyodik, amikor felidézi a napot, amikor először kihirdette, hogy ezentúl minden vasár-

nap délután tormás virslire várja a falubelieket, kivétel nélkül, férfiakat és nőket – a saját otthonába. Persze a potya virsli jó családoknak bizonyult. Az udvaron levő terebélyes körtefa törzséhez erősített hosszú deszkaasztal körül egymást váltották a falubeliek, közben bőségesen fogyasztva az éték mellé az általa kínált habzó sörből. Ez utóbbit a vendéglős kellőképpen felszámította,

Lengyel István a családjával

ily módon jelentős haszonra tett szert. Leleményessége nem ismert határt. A tölcéséres hangszórójú rádióból szólt a zene, az asztal közepére pedig lépes mézzel megtöltött vájdling került – a gyerekek legnagyobb örömére. Istvánnak a kert végében harminc kasból álló méhészete volt, onnan a finom méz. És mert a gazda igencsak szerette a gyerekeket, még a mézpergetés tudományát is megmutatta a kíváncsiskodó lurkóknak.

Az utolsó nap

1944. Október közepe. A szokatlanul enyhe idő még tartja magát. Szinte szikrázóan süt a nap, mintha nem a tél, hanem a tavasz közelegne. Ilyenkor még jócskán akad munka a földeken, a gyümölcsösökben. István éppen a földjükön dolgozik, amikor egyik falubeli fiatalember kerékpáron hozzá siet. „István bácsi! Azt üzenték, hogy azonnal menjen be Szabadkára, valamilyen ügyben vallomást kell tennie. Nem értette, miről lehet szó, de eleget tett a felszólításnak. Szabadkán a Sárga Házban kellett jelentkeznie. Elköszönt a családjától, mondván, csak néhány órára megy el, estére már itthon is lesz. De nem így történt. Soha nem látta többé a családját, mint ahogy egyetlen férfit sem az utcából, akiket szintén azon a napon rendelték be kihallgatásra a Sárga Házba. Ott tartották őket fogva, félholtra kínozva, étlen-szomjan. István családját napokon át kért bebocsátást hozzá, mindhiába. Egy alkalommal Örzse néni válthatott vele néhány szót, amikor véletlenül meglátta őt a pinceablakban. István elmondta: azzal gyanúsítják, hogy a szerbek ellen cselekedett. Arra kérte nejét, hogy otthon, a faluban gyűjtsön aláírásokat a nagyfényi szerbektől, hogy igazolni tudja, soha nem ártott egyikőjüknek sem, sőt a partizánok ellen sem cselekedett semmit, és egyetlen pártnak vagy gyülekezetnek sem volt a tagja. Örzse néni másnap visszatért az aláírásokat tartalmazó listával, de a férjét – a többi falubelivel együtt – már nem találta a Sárga Házban. Mind odavesztek. Kit ott helyben, az épület pincéjében vertek halálra, kit október 28-án a Zentai úti temetőben végeztek ki.

A nevét időközben sikerült tisztára mosni, a családját rehabilitálták. A szerb állam elismerte, hogy István soha nem ártott az államhatalmi szerveknek, és mindazok a vádak, amelyekkel őt illették, megalapozatlanok.

A seregben

Szabadkai utca kép

LUTZ KÁROLY

(1906–1944)

1944, ősz.

Károly a csodás, verőfényes október végi napból szinte semmit sem élvezhet. Több a munkája, mint egyébként. Vagy csak neki tűnik így? A Korzó elején levő optikai üzletében (ma a Pionir üzlethelyisége) egymásnak adják az emberek a kilincset. Egyikük szemüveget jön készíttetni, másikuk fényképezkedni... Azt sem tudja, hová kapkodjon. Most éppen egy dokumentumkötegről készít átfényképezéssel másolatot. A városban ő az első, aki ismeri a különleges technikai eljárást. Mer új dolgokat kipróbálni, ismeretlen, eddig nem alkalmazott technikákkal próbálkozni és alkalmazni őket. Ennek köszönhetően nagy elismerésnek örvend a szakmabeliek és a finommechanikához nem igazán értők körében egyaránt.

A magas, megnyerő külsejű fiatalembert az idegeskedés teljesen a hatalmába keríti. Felesége, Ilona betegen fekszik otthon. Az orvos azt mondja, tifusz. Szörnyű betegség, sokáig elhúzódhat a felépülés. Addig neki kell helytállnia otthon, a három gyerek mellett és a munkahelyén is. Még szerencse, hogy velük van Etel, a házvezetőnő, aki mindenben a segítségére van.

A kisportolt testalkatú férfi nem tud nem hazagondolni. A munka sem megy, ahogyan kellene. És csak jönnek az üzletbe az emberek, akárha valami hatalmas, láthatatlan mágnes vonzaná őket...

Görög Tibor a segédje és a legfőbb támasza. Annyira kitanulta a finomműszerész mesterséget, hogy szinte bármit rábízhat... Nem, mégsem mehet haza beteg feleségéhez, nem hagyhatja magára Tibort ebben a tumultusban. Közben Ági, Károly legidősebb lánya híreket hoz otthonról. Édesanyjának a láza nem csillapodik, az orvos megint volt náluk. Ilona félrebeszél, félő, hogy kiszárad, ha továbbra sem vesz magához folyadékot. Károly egyre idegebb, de lánya előtt ezt igyekszik palástolni.

Tenner Imrétől előbb bérlí, majd megvásárolja az üzlethelyiséget, amely – lévén a város szívében – forgalmával jó megélhetést nyújt a Lutz családnak. Nem szenvednek hiányt semmiben.

Esküvőjüket követően Ilona szüleinek a házába költöztek. Nagy a ház, kényelmesen elférnek benne. Még most is, hogy három gyönyörű gyerek szaladgál körülöttük... Gondolatai a múltban kalandoznak. Eszébe jutnak a futballistaévek, amikor Mariborban dolgozott vasutasként, és egy futballklubban edzett. Még kiskorában megszerette és kezdte el ezt a sportot szülővárosában, Szabadkán, a ŽAK-ban (Železnički atletski klub – Vasutas

Atlétikai Klub). A szaktekintélyek közül többen azt állítják, hogy tehetséges volt. A maribori években életre szóló élményekben volt része. A sok utazás, a sport, a csapatszellem ereje, a bizonyítási vágy – mind egy-egy mérföldkövet jelentenek Károly felnőtté válásának folyamatában. Önfegyelmet tanult, kitartást és küzdeni akarást. Azt is, hogy a becsület az ember legfőbb erénye, hogy csak a tisztességesen elvégzett munka járhat eredménnyel. Első a becsületesség, a tisztesség és az önzetlenség. Minden más másodlagos. Amikor megismerte Ilonát, tudta: pár és család nélkül az élet nagyon szegény.

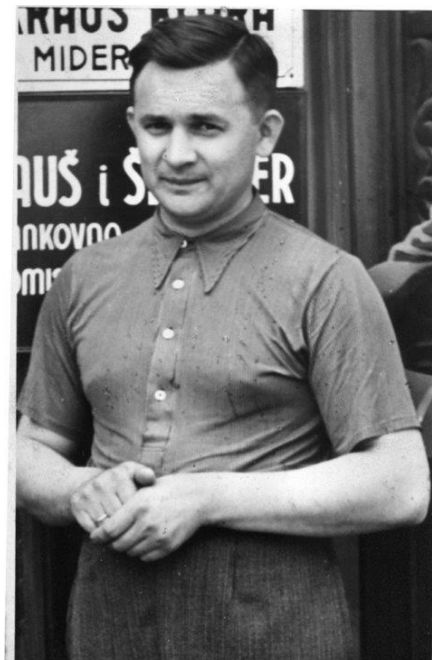
Visszaköltözött Szabadkára, kitanulta a finomműszerész szakmát, és üzletet nyitott. A labdarúgást sem hanyagolta el, csak az évek múlásával kevesebbet edzett, s inkább a maga örömeire játszott. Most 38 éves. Idős a rendszeres, erőn felüli edzésekhez, kiváltképpen a család és a munka mellett. Nem lenne rá ideje, reggeltől estig az üzletben van.

A Nap még nem tűnt el egészen a látóhatáron, amikor hazaindul. Fáradtan, megtörtén. Összeszorul a gyomra, ha arra gondol, hogy a felesége milyen beteg... Meggyógyul-e? Van gyógyszer a tifusz ellen, erről már olvasott valahol. Kérdés, hogy milyen erős az asszony szervezete... Nem lehet baj, nem történhet meg a legrosszabb! Felépül, és minden úgy lesz, mint régen...

Hazafelé eszébe jutnak egyik ügyfelének a szavai: „Elhurcolják a magyarokat és azokat, akik nem közülük valók.” Megborzong. Kik értendők az alatt, hogy „nem közülük valók”? Tudja, hogy ártatlan, nem ártott senkinek. Ez azonban nem elég ahhoz, hogy megnyugodjon. A háború mindig kiszámíthatatlan fordulatokat vesz, és ártatlanok bűnhődnek... Ráadásul hazajött a katonaságtól I. Gy. is, akiről félelmetes hírek terjengenek a városban a lakosság körében. Jobban tenné, ha távol tartaná magát a mindenre elszánt fiatallembertől?

Károly a családi ház udvarán nejevel és barátaikkal. Innen hurcolták el 1944 őszén.

A korszón levő optikus üzetele előtt

Az utolsó nap

Felesége betegen fekszik a belső szobában. Ilona, a kislánya sír, mert elesett az udvaron játék közben, és megütötte magát. Ölebe veszi, csitítgatja, kérleli, hogy nyugodjon meg. Enyhe, szép október végi nap van. Kellemes a simogató, langymeleg napsugár, ami Károly arcát éri. Most az a legfontosabb, hogy megnyugtassa a kislányt, hogy sírásával ne ébressze fel beteg édesanyját... Ekkor a vaskapun kopogás hallatszik. A látogató elé siet. Szinte kővé dermed, amikor a nyitott kapuban állig felfegyverzett, tizenöt-tizenhat éves partizán legény áll. Felszólítja, hogy tartson vele, mert beidézték. Igyekezzen, és ne tanúsítson ellenállást! Néhány percet kér. Egész lényében remeg. Megcsókolja gyermekeit, elbúcsúzik beteg feleségétől, akinek a kezébe adja karikagyűrűjét és karóráját. Könnyes szemmel csak ennyit mond: „Visszajövök hamarosan!”

A szomszédok szeme láttára megy az utcán a partizán kíséretében, és eltűnik a sarkon, a városközpont felé... Akkor látták utoljára.

A család számára gyötrelmes évek következtek. Az üzletből ki kellett költöztetni az optikai berendezést, amit megtarthattak, miként a családi házat is, ami Károly anyósának a tulajdonában volt. A felesége, miután meggyógyult, kitanulta a optikus szakmát, és otthon dolgozott néhány esztendeig. Ebből élt a szerető férj, gondoskodó édesapa nélkül maradt csonka család...

A Zentai úti temetőben végezték ki, néhány nappal az elhurcolását követően.

Palicsi úti huszár kaszárnya

NAGY TELEKI GYÖRGY

(1906–1944)

1944, ősz.

A Gubógyárhoz közeli borbélyüzletben suttogva politizálnak a férfiak. Ez a legjobb hely egy kis eszmecserére, világot megváltó gondolatok közlésére.

Nagy Teleki György üzlettulajdonos messzemenően a legjobb borbély a városban. Ügyesen csattogtatja az ollót. Hol itt, hol ott nyír bele a székből ülő hajába, vagy igazít ki egy tincset a homlokán. Fűrge ujjakkal rövid, könnyen kezelhető, komoly férfihoz illő hajviseletet varázsol kérdés nélkül is azoknak, akik évek óta járnak hozzá.

Nem tud ellenállni a kísértésnek, hogy ne kapcsolódjon be a beszélgetésbe. Mindenki tudja róla, hogy jól tájékozott, meglátásai átgondoltak. Figyelnek is a szavaira. Nem rejti véka alá, hogy magyar, s hiszi, hogy a németek győzedelmeskednek az oroszok fölött, az itt élő magyaroknak nem lesz mitől tartaniuk: virágzik majd a gazdaság, szabad lesz a véleménynyilvánítás, munka és kenyér is jut mindenkinek...

Nem került összetűzésbe még senkivel, sőt, politikai nézetei ellenére sokan hozzá jönnek hajvágásra, borotválásra, köztük szerb nemzetiségűek is. Mindenki jó viszonyban van. Neki nem az emberekkel, hanem a rendszerrel van baja...

A borbélyüzlet jól jövedelmez. Igaz, reggeltől estig dolgozik, akárcsak a fivére, aki nek a cipésműhelye ugyanabban a házban van. Még ezekben az ínséges időkben is elő tudja teremteni a családjának, amire szükségük van.

Nagy családból származik, s tudja, mi a nélkülözés. Ezért is becsül meg mindent, amit a két keze munkájával teremt elő. Feleségével, Veronikával 1928-ban házasodtak össze. Csakhamar megszülettek a gyerekek is: Antal és Emma. Egymás iránti szeretetben és megértésben nincs hiány.

Szerény és takaros családi házban élnek a Szarajevó (Sarajevska) utcában. Veronika varrónőként járul hozzá a családi jövedelem kiegészítéséhez, miközben odaadón neveli a gyerekeket, vezeti a háztartást. Feltekint a férjére, akiben a családösszetartót, a szép jövőben rendületlenül hívó embert látja... György jó kedélyéről ismert. Sokszor énekelget, főleg magyar nótákat, de csak otthon, a padláson.

Vicces ember, mindenkor képes tréfálkozni, megnevettetni bárkit, aki betér üzletébe. A magas, szikár ember betölti a kis borbélyüzletet, ami sokkal kényelmesebb belülről, mint amilyennek kívülről tűnik. Van egy süketnéma inasa, akivel jól együtt dolgoznak. Az inas gyakran elmegy Veronika ebédjéért, mert a mester nem akarja otthagyni a feleket néhány percre sem. Nem veti meg a jó ételeket: töltött káposzta,

paprikás csirke, szalonna, kolbász... Ha valamit igazán szeret, akkor az az evés! Nem mondhatni, hogy ingyenc, de szereti a jó és ízletes ételeket. A Nagy Teleki család asztalán ezért mindig van hús és sütemény is...

A két testvér közösen gondolja a Čarnojević utca végén, a pravoszláv temetőnél levő templommal szemben fekvő, az édesapjuktól rájuk maradt szőlőskertet és gyümölcsöst, amit Árvák kertjének neveztek el. A termés javát a palicsi út mentén levő (ma a szabadkai belügyi titkárság épülete helyén) árvaház védenecsei kapták. Ők, akik megtapasztalták az éhséget, a nincstelenséggel járó lemondást, jól tudják, hogy árvákon segíteni nemes dolog. Együttérző, nemes lelkű emberek mindketten, bárkin segítenek, ha úgy hozza a szükség...

Jóképű, kissé marcona férfi hatását kelti. Aki ismeri, tudja róla, hogy a tiszteletet parancsoló külső érző szívet takar. Imádja a családját, álma, hogy a gyerekeiből becsületes, származásukra büszke, tanult emberek legyenek. Mélységesen tiszteli a feleségét, akiben nemcsak gyerekeinek édesanyját látja, hanem saját lelki társát lelte meg. Szinte mindenben egyetértenek, nézeteltérés nem is volt közöttük. A takaros, csinos asszony szépségét még a világra hozott két gyermek sem törte meg. Gyakran visz neki virágot, és becézgeti.

Sokat beszélgetnek vasárnaponként, ebéd után. Ilyenkor békés csend van a családi házban, a mindennapos rohanást felváltja a nyugalom, a kiegyensúlyozottság, a szívvel-lelkel melengető érzések.

A Tompán élő rokonok – miután hallani lehetett a magyarok elhurcolásáról – arra kérték, hagyja el az otthonát, és náluk húzza meg magát, amíg nem rendeződik a helyzet. De nincs az a kincs, az életét fenyegető veszély, ami miatt magára hagyná a családját. Nem ment...

Az utolsó nap

1944. Október.

Behívták munkaszolgálatra a Halasi úti laktanyába. Sok magyar volt ott, de egyikük sem gondolta, hogy nem térhet haza...

Néhány nap múlva a munkaszolgálatosokat – közöttük őt is – a laktanyából gyalog kísérték a palicsi úti huszárkaszárnyába. Egyik ismerőse munkából hazafelé tartva a Koplaló kocsmá előtt látta az elvonuló menetet, s erről szólt Veronikának. Találat érte ugyanis a törvényszék épületét, ezért a rabokat a huszárkaszárnyába kísérték. Onnan vitték őket pár nap múlva a vesztőhelyre.

Veronika hiába érdeklődött a férje holléte után. Sem élelmet, sem ruhát nem juttathatott el neki. Nem is láthatta. Végleg ment el, akár a többiek, és nem búcsúzhatótt el szeretteitől. A család később megtudta, hogy vélhetően egy korábbi incidens adhatott okot elhurcolására... Az Árvák kertjében történt az eset. A pravoszláv temetőcsősz fiát lopáson kapta, s a fiú megfenyegette: „Megkeserülöd még, hogy velünk kezdtél ki!”

Hogy voltaképpen ki és miért jelentette fel, soha nem tudták meg. A családi ház és

a szőlő megmaradt, mert nem az ő nevén voltak bejegyezve. A borbélyüzletből azonban ki kellett költözni, s ezzel a család biztos jövedelem nélkül maradt. Ha nem lett volna az Árvák kertje, maguk is éhen haltak volna. Egy liter borért egy veknit kaptak. A gyerekeket az édesanyjuk varrásból tartotta el, iskoláztatta. Róla soha többé nem hallottak.

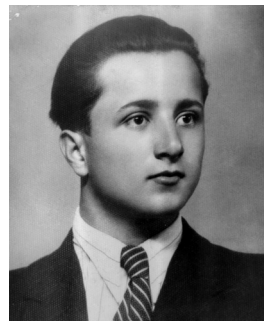
Évek múlva derült csak ki, hogy őt is a Zentai úti temető tömegsírjánál végezték ki...

A palicsi díszkút (korabeli képeslap ábrázolás)

PETÉNYI GÁBOR

(1927–1944)

1944, ősz.

Az iskolapadban ülni egy csodás őszi napon olyan, mintha rabszolgaságra lenne ítélve az ember. Kinn fényét ontja a Nap, a fák ágairól alig hallható suhogással hullnak egymás után az elsárgult falevelek...

Ilyenkor, bizony, másfelé járnak egy életerős fiatalember gondolatai! Kéz a kézben andalogva sétálni valakivel az aransárga őszben, vagy üldögélni az Epres erdőben, netán a Palicsi-tó partján egy padon, és elmerengve nézni a haldokló természetet... Micsoda embertelen dolog iskolapadba kényszeríteni egy tizenhét éves, forróvérű, szerelmes fiatalembert! Gábor, a magas, kisportolt testalkatú fiú nem is érti, miért kell iskolában töltenie ezt a csodás napot. Naponta képes egyetlen pillanat alatt szerelembe esni, ha megigézi egy szempár, egy kedves arc, egy lágyan csengő hang, egy csinos, gömbölyded váll... Ilyenkor mindig eszébe is jut egy-egy Ady-vers vagy Shakespeare-szonett.

Végzős a piaristáknál. Jövőre, ha nem tanul tovább, elviszik katonának. De erre gondolni sem mer. Addig sok szépet kell még átélnie, sok kellemes és új érzésre rácsodálkoznia...

Csöngetnek, vége a tanórának, ezzel a mai kötelezettségeknek is! Sietve távozik az iskolából. Át az udvaron, ki a kapun, végig a járdán. Sietve lépked, mintha üldöznék. Pedig nem, csupán a szabadság érzése vesz erőt egyre erősebben ifjúí szívéen. Útja a Korzóra vezet, ahol ismerősök üdvözlík, ő is meghajol illendően, minthogy nagyon jól nevelt fiú. A hölgyeknek persze külön figyelmesség és tisztelet jár. Mindig jól szemügyre veszi őket. Tetszik is neki valamennyi! Úgy véli, nincs hölgy, akiben ne lenne valami elragadó, valami, ami megmelengeti egy férfiember szívet...

Este már a nagynéni nappalijában várja türelmetlenül, hogy a háziak nyugovóra térjenek. A vacsora finom volt, de ezúttal nem szenderedik el a kényelmes fotelban, mint egyébként. Nem álmos. Hogyan is lenne az, amikor várja egy csodás szempár, egy bársomos arc... Lehunyttal szemmel ábrándozik. Szabadjára engedi a képzeletét, ami elröpíti ama kedves kis ház fodros függönyű ablaka alá...

Amikor meggyőződött róla, hogy mindenki alszik, izgatottan ugyan, de ügyelve arra, hogy senki ne vegye észre, zajtalanul felveszi nagybátyja kabátját, kalapját, és kioson a házból. Az elnéptelenedett utca macskakövén távol járőröző csendörök lovainak lépteit hallani. Kijárási tilalom van. Gábor tisztában van ennek a veszélyeivel. De nem bír ellenállni, hogy egy ablak alatt ne mondjon el egy szívhez szóló verset, s addig el se moccanjon, amíg az ablak mögött nem tűnik fel a leány arca... Szerelmes, ez vitathatatlan. Talán most először

életében. Őt is megérintette ez a mézédés érzés. Oly erővel köti gúzsba szívét-lelkét, hogy már nem tud szabadulni. Tulajdonképpen nem is akar. Csodás béklyó ez, viselni akarja! Gábor Szegeden született, de Szabadkán él a rokonoknál. Édesapja postamester – jelenleg éppen Kiskunhalason –, édesanyja Magyarkelebián él a családi házukban. Egyetlen gyermeke ő szüleinek, így nem csoda, hogy elkényeztetik. Sok barátja van, akikkel hangszeren játszanak. Összeállnak, muzsikálnak, gyakran igen görbe estét csinálnak maguknak. Ő énekel is, vagy szaval. A versek iránti szeretetét édesanyjától örökölte. Az is folyton szavalt, inkább magának, de olykor családi ünnepeken, kisebb számú közönség előtt. A lányok szeretik Gábor kifinomult ízlését, választékos modorát, sokoldalúságát, s hogy csavaros és éles az esze. Ha kell, azonnal visszavág, de soha nem bánt meg senkit. Tisztelettel, de nem szófogadó. Szüntelenül valami ismeretlen után áhítozik. Társaságban mindig a középpontba kerül, egyik történetet a másik után adja elő, megnevezteti a hallgatóságát. Olykor még el is játssza a sértődött kisasszonyokat, jól tudja alakítani tanárait, különösen azokat, akik ellenszenvesek számára. Kedves bohóc, egy nagyra nőtt kisfiú.

Az ablak alatt várakozva úgy érzi, hogy a kisleányt, akinek jelenésére vár, szívesen feleségül venné. Csak hát nehéz idők járnak... Dúl a háború. Azt is hallani, hogy a partizánok elhurcolják a magyarokat. Egyik cukrászüzlet tulajdonosa a minap üzent is neki: tudomására jutott, hogy érte is eljönnek. Erre úgy döntött, hogy ideiglenesen hazaköltözik Magyarkelebiára, és amint rendeződik a helyzet, visszajön Szabadkára. De a döntés nehéz, most így gondolja, de hogy mi lesz holnap, hogyan érez és gondolkodik akkor, azt nem tudná előre megmondani... Most jó itt. Érti, hogyan árad el szinte egész lényében a szerelem forró érzése.

Az utolsó nap

Nem sokáig bírta ki otthon. Bármennyire marasztalták is a szülei, a szíve visszahúzta Szabadkára.

S most, hogy nagybátyja kabátjában és kalapjában ismét az áldott ablak alatt áll, szíve úgy ver, akárha légkalapács lenne. Hangja remeg, ahogy a szerelmes verset mondja, retteg, hogy lebukik.

Partizánok jelennek meg a sarkon. Észreveszik, befordulnak az utcába, és karon ragadják. Hiába tiltakozik, igyekszik kiszabadulni az erős kezek szorításából, vonszolják a Sárge Ház felé...

Édesapja, mikor – három nappal Gábor kivégzése után – tudomást szerzett a történetről, felakasztotta magát. Édesanyja – kettős gyásza fájdalmának szorításában – mindenütt érdeklődött fia után. Reménykedett: talán mégsem végezték ki, hiszen még gyerek volt... Netán csak fogva tartják, és hamarosan szabadon engedik. De semmi hír róla. Maradt a gyász és a tömegsír sokatmondó némasága a Zentai úti temetőben...

A mostani Paulinum Püspökségi Klasszikus Gimnázium épülete, ahová Gábor járt iskolába

Lejárat a Palicsi tóhoz

PUHA MIKLÓS

(1915–1944)

1944, ősz.

A palicsi Abbázia épületében ilyenkor, előadás előtt nagy a sürgés-forgás. Az amatőr színészek a szöveget gyakorolják, jelmezeket próbálnak. Szegényes, de nagyon tehetséges és elszánt kis csapat ez. Miklós és felesége, Katalin, a Mágán Miskára készülnek. Mindketten a szereplés lázában élnek, a legtöbbet szeretnék kihozni magukból. A két embernek, akik szeretik egymást, közös az érdeklődési körük is. Mindent megbeszélnek a szereppel kapcsolatban. 1938-ban kötötték egybe az életüket. Két gyermekük született, Irénke és Magdolna.

Miklós odafigyel minden szóra, ami majd a színpadon elhangzik. Nem szereti a félvállról vett munkát. Mint mindenben, a színjátszásban is a tökéletességre törekszik. Jó előadással szeretné megörvendeztetni a közönséget. Hétgyermekes iparos családból származik, már korán jó eszűnek és szorgalmasnak bizonyult. Árubeszerzőként dolgozott a szabadkai villanytelepen. Ott is arra törekedett, hogy ne legyen panasz a munkájára. Időnként a vállalat vezetője osztályt adott az alkalmazottaknak, őrá bízta ezt a felelős feladatot. Ő egyformán osztotta a burgonyát, hagymát és más élelmiszert a magyaroknak és a szerbeknek. Soha nem kivételezett, noha büszke volt magyarságára. A barátaira szinte kivétel nélkül mindenkor számíthatott, ha szükségük volt rá. Szerették őt is, a családját is.

Munkabírása irigylésre méltó. A vállalatban végzett munkája mellett a földeken is dolgozott, hogy a családjá számára előteremtse a betevő falatot. Nem voltak tehetősök, nem dúskáltak a javakban. Megvolt mindenük, amire szükségük volt, de megtanultak takarékoskodni is.

Most, a színpadra lépést megelőző néhány percben felidézi azokat a baráti összejöveteleket, amelyek oly sokat jelentenek számára. Legtöbbször a nagyradanováci otthonukban mulatoznak a barátok, míg szünni nem akaró zeneszó és nótázás közepette rájuk nem köszönt a hajnal. Sokszor reggelig is eltartottak ezek az összejövetelek, amelyek leginkább egy rögtönzött színi előadáshoz hasonlítottak. Mindenkinnek megvolt a maga szerepe, és azt méltósággal, bájjal, néhány pohár bor elfogyasztása után már kissé kifigurázva adta elő. A legfontosabb az volt, hogy mindenki jól érezze magát.

S itt vannak a szüreti mulatságok! Öt kapa szőlejük van. Szüretkor mindig összejön a baráti társaság, és a munka utáni, legtöbbször hajnalig tartó beszélgetések, énekelgetések közben az asztalra kerül a must...

Asztalosmesternek tanult, de soha nem dolgozott a szakmájában, bár több tetszetős

bútordarab kikerült a keze alól. Ilyenkor büszke volt a kezügyességére, amit látogatóik elismerésükkel mindannyiszor megerősítettek.

A huszonkilenc éves, jóképű és megjelenésű fiatalember imádja a családját. Gyerekeit a legjobb tudása szerint neve-li. Most szenvedélyének hódol: felmegy a színpadra, és meghódítja a közönséget! Ez nem lesz nehéz. Megnyerő a modora, kiváló a humorérzéke...

Az utolsó nap

Október vége. Szokatlanul enyhe, kellemes az idő. Miklós és családja nyugovóra készülnek, amikor egy katonai gépkocsi áll meg a házuk előtt. Fegyveresek rontanak be a házba, és a családfőt felszólítják, hogy azonnal menjen velük. Fel sem fogja, mi történik. Nyugtattatni próbálja megrémült feleségét és síró gyerekeit. Közben, mint villám az égen, suhannak át agyán az idős Miska bácsi minapi látogatása során elhangzottak. Figyelmeztette Miklóst: eljönnek érte. Arra biztatta, szökjön Magyarországra, de ő nem volt hajlandó magára hagyni a családját. Most itt vannak, és elviszik. Talán vissza sem kerül többé! Félelem lesz úrrá rajta, de ezt igyekszik nem mutatni a családjá előtt. Búcsút vesz tőlük, mintha csak a városba menne ügyeit intézni, de érzi, számára ez a végső út...

A fegyveresek a Palicsi úti huszárkaszárnyába vitték, ott tartották láncra verve napokig, a többi társával együtt. Egyik este megszűnt a villanyáram-szolgáltatás a kaszárnyában, ezért villanszerelőt hívtak a villanytelepről. Miklós bátyja jött. Miután elhárította a hibát, és ismét világos lett, meglátta az öccsét. Megkínózva, félholtra verve. Rémületéből felocsúdva érezte, hogy uralkodnia kell önmagán. Nem adhatja semmi jelét, hogy akár egyet is ismer a fogva tartottak közül. Azt meg, hogy a testvére az egyik fogvatartott, végképp el kellett titkolnia az őt kísérő katonák előtt. A fivérek nem szólhattak egymáshoz. Miklós alig észrevehetően, némán biccentett a testvére felé. Ez volt az utolsó életjel részéről...

Néhány nap múlva Puha Miklóst is kivezényelték a Zentai úti temetőbe, és másokkal együtt ártatlanul kivégezték. Nem volt más bűne, csupán az, hogy magyar volt...

Miklós és Katalin esküvői fényképe

Titó (jobbról a második) partizánok egy csoportjával

Az egykori rendőrség épülete a Petőfi Sándor utcában, ahol 1944 sok magyart tartottak fogva (Szabadka)

SEBESTYÉN MENYHÉRT

(1915–1944)

1944, ősz.

A vásár valóságos felüdülés egy földmunkához szokott embernek. Itt aztán van minden: aprójószágtól a természetes, erőteljes duzzadó igavonó lovakig.

Menyhért rendszeresen jár a vásárokra. A pirkadó hajnallal kel, hogy megmosdva, tiszta inget véve magára, idejében elindulhasson. Olyan számára minden egyes vásári nap, mint a Messiás eljövele. Izgatottan várja minden alkalommal, miként kisgyerek reméli az ígért falovacskát... Szarvasmarhákkal és lovakkal kupeckodik. Ért is hozzá, meg kell hagyni. Szünni nem akaró jókedve gyorsan átragad a vevőjelöltre, csakhamar enged a rábeszélésnek, és megveszi a jószágot. Menyhért beszélőkéje messze földön híres. Senki nem tud olyan mézesmázos szavakkal dicsérni tehenet vagy csikót, mint ő. Szeretik is sokan, mert mindamellett, hogy mindig vidám, rendkívül megbízható, talpig becsületes és segítőkész. Most, a vásár zsongásában türelmesen paskolgatja eladó lovának hosszú, kecses nyakát. Szereti az állatokat, nehéz is neki néha túladni rajtuk. Jelenleg is igen érzelgős, pedig már a negyvenedik életévét tapossa. Két gyermekét is becsületre, tisztességre neveli. Terkával, kamaszlányával nincs is semmi gondja. Szófogadó, dolgoz, jól tanul. De a fiú, Mihály! Igazi lókötő! Mosoly suhan át Menyhért arcán, amikor eszébe jut, hogy nemrégiben a fáról kellett lekönyörögnie a fiát, mert az egész iskola – a tanítónővel együtt – nem tudta rábírní, hogy lemásszon onnan. Volt is haddelhadd! Csattogtak a fülesek, a nyakasok. Mihály csak nevetett, és igyekezett elszökni az újabb pofonok elől. Menyhért nem volt híve a verésnek. Igyekezett szóval fegyelmezni a fiát, de ha ez a nevelési elv nem használt, bizony, eljárt a keze. Később mindig megbánta, hogy kezet emelt a gyerekére...

Istenem, hányszor várta haza panaszáradattal a felesége, Margitka! Folyton Mihály miatt sópánkodott, hogy neveletlen, túlságosan vakmerő és illetlen. Egy édesanya szívét megkeserítik ezek a dolgok. Menyhért ilyenkor igyekezett megnyugtanni a feleségét. „Majd kinövi! Meglásd, derék ember válik belőle!”

Eszébe jut az esküvőjük. Rövid ideig udvarolt Margitkának, de ez elegendő volt arra, hogy bizton tudja: ezzel az asszonnyal szeretné összekötni az életét. 1928-ban házasodtak össze. Nagy lakodalmat ültek. Akkoriban ez volt a divat.

Menyhért 13 éves volt, amikor meghalt az édesanyja. Heten voltak testvérek. Vicuska még pici korában hunyt el. Édesanyjuk halála után édesapjuk újra asszonyt hozott a házhoz. Menyhért az örökségbe kapott kevéske földből és a szerbektől bérbe vettből tartotta el a családját. Éjt nappallá téve dolgozott, hogy a családnak meglegyen mindene. Az akkori

zsidó rabbinak a földjén, a József Attila utcában építették fel takaros kis házukat. Két lánc földet munkáltak, volt jószáguk, baromfi, fejőstehén, sőt ló is. Margitka tejet árult. Éppen az ő utcájukon jöttek be 1941-ben a magyar honvédek.

Menyhért büszke a magyarságára, de jóban van mindenki mással is, akinek nem a magyar az anyanyelve. Dušannal például kimondottan jó baráti kapcsolatban van. Menyhért tanította a szerb család gyerekeit a földön végzendő munkálatokra. Ki gondolná, hogy éppen Dušan lesz, aki elárulja őt?

Menyhért hívő ember. Minden vasárnap elviszi a gyerekeit a szentmisére, majd meglátogatja a testvérét. Számára a családi kötelék szent. És minden vasárnap egyforma. Délben ebéd otthon, majd pihenés. Estefelé jöhet egy kis itókázás és mulatozás a palicsi kocsmában. Nagyon szeret énekelni, bár sokan mondták neki, hogy inkább ne tegye. Botfűlű. De ez nem zavarja, hogy jól érezze magát. Tréfálkozik, kedveskedik, barátkozik. A faluban nincs ellensége. Becsületes ember, akinek a segítségére akárki bármikor számíthat.

Az utolsó nap

Közeleg mindenszentek napja. Az idő egyre hűvösebbre fordul. Végso ideje lesznedni a földön maradt termést. Szombat délelőtt van. Még érezteti enyhe melegét az őszi nap, de deresek már a reggelek...

Menyhért, miután hazaért a malomból, megebédelt, közben nagy örömmel elmesélte, hogy találkozott Dušannal, aztán többedmagával kiment a földre. Szándéka szerint napestig dolgozik. Közben a házuknál megjelenik két fegyveres partizán. Velük van Dušan is, Menyhért állítólagos barátja. A ház urát keresik. Miután meggyőződnek róla, hogy nincs itthon, este visszajönnek érte. Menyhért abban bízik, hogy valami félreértésről van szó, néhány óra múlva hazatérhet. Nem így történt. A fegyveresek elhurcolták. Megverték, kezét-lábát összekötözték, úgy vitték el – egyes szemtanúk állítása szerint – a Palicsi úti huszárkaszárnyába. Soha többé nem látták. Napokig nem is mertek érdeklődni a holléte iránt. Abban a háborús időben még a villamos sem járt, és Menyhért családja szinte ki sem mert mozdulni a házból. Néhány nap múlva Sebestyén Menyhértet – sok sorstársával együtt – gyalogosan kísérték végig a Zentai úton, a vesztőhelyre. Azon az úton lakott Margitka unokatestvére, akinek a háza elé érve Menyhért kiabálni kezdett: „Sebestyén Menyhért vagyok, most visznek kivégezni! Tudassátok a családommal!”

Így tudta meg a családja, hogy november elején őt is kivégezték a Zentai úti temetőben.

Menyhért és Margitka esküvői fényképe

852 áldozat nevét vésték kőtáblára a Vergődő madárnál (Szabadka)

SUHAJDA ISTVÁN

(1900–1944)

1944, ősz.

A búcsúzó nyár erőtlen napsugarai langymeleget árasztanak a városra. A fákról sárgult falevelek hullnak alá. Vasárnap délután van. A kertvárosi családi ház nyitott ablakán át hegedűn magyar nóták, keringők hangjait hallani.

Az Ady Endre utca 12. alatt él Suhajda István és családja: Ida, a felesége, két fia, Béla és László. István átszellemülten, mint igazi művész, játszik a hangszeren. Pedig csak bognármester. A hangszert szülőfalujából, Bajmokról hozta magával, amikor összeházasodtak Idával, egy pacséri gazda lányával, és Szabadkára költöztek. Órákat nem vett, zeneiskolába sem járt, mégis ügyesen bánik a vonóval a húrokon.

Népes földműves családból származik. Az elemi iskola elvégzése után inasiskolába járt, és kitanulta a bognármesterséget. Kis vagyonából – és felesége hozományából – Szabadkán vettek egy kis családi házat, és bognárműhelyt nyitottak a Zentai úton. István elégedett az életével, nem is vár el többet, mint ami számára eddig megadott...

A vasárnapi ebéd illata még ott terjeng a szobában, de gőzölög már a feketekávé az asztalon. A fiúk a kemencepadkán ülve, egymást meg-megcsípve, huncut mosolygással hallgatják édesapjuk játékát. Édesanyjuk csodálattal követi férjének elegánsan feltartott karját és hosszú ujjait, melyek között kecsesen táncol a vonó a húrokon. István nem túl magas, zömök testalkatú. Bogárfekete a szeme, legényes a bajsza. Tiszteletet parancsoló magyar ember, akinek helyén a szíve, nevet, mulat, jó borokat iszik... Amikor szükség van rá, komoly arccal fegyelmezi gyermekeit, oktatja-neveli őket jóra, tisztességre.

Büszke a családjára és magyarságára. Ünnepeken Bocskaiban jár, és a fiaitól is megköveteli, hogy ezt az elegáns magyar öltözetet viseljék. Amatőr színészként tevékenykedett Bajmokon. Szabadkára költözésüket követően bekapcsolódott a Népkör Magyar Művelődési Központ munkájába. Tagja volt a Kerületi Ifjúsági Egyesületnek. Egész családja meglehetősen tevékeny társadalmi életet él.

Hétköznapi a műhelyben mindig lázas munka folyik, nagy a forgalom. Koppan a kalapács, csattog a fejsze, éles hangon sikolt a fűrész. Szereti a munkáját. Elégedettség tölti el, amikor a szorgalmas és hozzáértő ügyes kezek alól javított vagy teljesen új kocsik, kerekek kerülnek ki a műhelyből, és tesznek eleget az ipartestület megbízásának.

A kert virágainak vegyes illata lengi be az udvart, ahonnan néha a kocsisok beszélgetésének szófoszlányai szűrődnek be. Öröm az emberek között lenni! Olyanok között, akik tisztelik, sőt talán szeretik is. Barátai ezek az emberek, nyitottak a tréfára és szabad szájúak:

Suhajda István és felesége, Ida

kimondják, amit gondolnak...

A Suhajda család gondtalanul él a munkából. A kétszobás, előszobás és konyhás családi ház fokozatosan szépül, a boldogság szigete, a hozzá tartozó kerttel.

A fiait büszke magyarnak neveli: a himnuszt tisztelettel hallgatni, rendszeresen templomba járni, Bocskait viselni... Hangos szóval soha nem hangoztatja hovatarozását. Köz tudomású, hogy tagja a Turul Szövetségnek. Szükség szerint fegyelmezi is a fiait, akiket, kamaszkorban lévén, érdekel a sport. Egyszer késve érkeztek haza az FTC mérkőzéséről. A kapuban várta őket. Semmit nem kérdezett tőlük. Meglegyintette az egyiket, aztán a másikat is. Miheztartás végett. Az ígéretet, hogy idejében hazajönnek, be kell tartani. Még a

bejárati ajtóig sem értek a fiúk, s átölelte őket, éreztetve velük, hogy a fenyítés szükségszerű volt, de a szeretet örök... A saját képére igyekezett formálni őket, hogy csak szorgalommal, kitartással és következetességgel érhetnek el valamit az életben.

Az utolsó nap

Október utolsó napjainak egyike. A kertvárosi családi ház ajtaján kopogtatnak. Béla, a nagyobbik fiú van otthon. Mit sem sejtve ajtót nyit. Előtte egy állig felfegyverkezett partizán áll. Istvánt keresi. A fiú megretten, hiszen akkor már hallani lehetett, hogy elhurcolják a magyar férfiakat. Rémület fut át egész testén. Felfogja, mit jelent mindez. Édesapjára gondol, aki a bognárműhelyben dolgozik, és mit sem sejt a reá leselkedő veszélyből.

- Nincs itthon – mondja röviden.
- Hol van? – kérdezi kemény hangon a partizán.
- A műhelyben dolgozik.
- Hol van a műhely?

A fiú közli a műhely címét, a hívatlan vendég pedig odébbáll.

Úgy érzi, elárulta az édesapját. Ha most a tehervasúti felüljárón át lerövidítve az utat elrohanna a műhelybe, hogy figyelmeztesse az apját, talán megmenthetné. Minden bizonnyal előbb érne oda, mint gyalogosan a felfegyverzett partizán... Amikor hazaér az édesanyja, könnyeivel küszködve meséli el a történeteket. A törékeny, kedves arcú, halk szavú asszony – miközben a meglepettségtől és a szívébe nyilalló fájdalomtól egy székre roskad – csak ennyit mond: „Hagyd, fiam. Ha odamész, minket is elvisznek. Ne okold magad, nem a te bűnöd...”

Ez volt az utolsó nap, amikor István hajnalban, mielőtt munkába ment, bepillantott mélyen alvó gyerekeire, megcsókolta az őt kikísérő feleségét. Soha többé nem látták. Hónapokig keresték, kerestették, érdeklődtek utána. A szóbeszédből arra következtek, hogy a műhelyből a törvényszék emeleti börtönébe vitték. Biztosat azonban soha nem tudtak meg róla.

Nem sokkal eltűnése után szerb nemzetiségű szomszédjuk, kezében marokfegyvert szorongatva, rájuk rontott. Azt üvöltötte, hogy ő jelentette fel Istvánt, és az asszony kezébe nyomta a fegyvert. Arra kérte, hogy lője le. Ida gyenge kezéből kiesett a pisztoly. Nagyobb volt a bánata, mintsem hogy bosszú ébredt volna fel benne.

De megtudta, hogy ki vitette el szeretett férjét, ki lett okozója a családjá boldogtalanságának.

Nehéz idők jöttek. A műhelyt nem államosították, mert Ida nevéen volt. Évekig üzemeltette egy inasnak és fiainak a segítségével. A műhely tette lehetővé szerény megélhetésüket. A fiúk időközben elvégezték az egyetemet. Béla sebészorvos, László fogorvos lett.

Az élet fintora: sok évvel később Béla – mit sem sejtve betegének kilétéről – a haláltól mentette meg a fiát az egykori szomszédnak, aki 1944 őszén az édesapját partizán kézre adta.

KÖZSÉGI VILLANYTELEP
ÓBECSE

TELEFON: Irda 84.
Telep 21.

Postatakarékpénztári csekk száma: 74153.

Óbecse, 1942. 5. 10. —

Kedves Fiam! Millió munkám mellett is szeretlek
írd, hogy megfigyeltél. Ne aggódj, még ma veszek egy házat vagy
14000. ért, vagy 12000. ért, amiről arannyal értékesítek. A drágább a
Bogdan Sándor háza, az olcsóbb Leres Gyulaé amely a Bögre Eleké.
háza régiébe van, de erősebb és nagyobb, mint a Bogdanéé. Mindeket
remek, tágas és jó helyen vannak. Vasárnap reggel inni és lemegetni új-
vidékre, ahol az országgyűlési úrral is fogok beszélgetni. Nem adtuk a
„sportot” oda! Holnap már elutazunk is az új hely valamelyiké-
be. Minden jól van. Tíz addig, ha valami kell, hogy vigyél.
Nyugodt légy, édesapád - anyád tisztelt mindennek vigyáza és
szeretete benned, nem is várnak több házat, csak hogy jöj-
jétek és tanuljátok meg az életet.

Szeretettel csókolunk mindenre.

Szabó Sándor saját kezűleg írt, fiának címzett levele

SZABÓ SÁNDOR

(1899–1944)

1944, ősz.

A péterrévei villanytelep irodahelyiségében csend van. Vége egy újabb munkanapnak. A gimnáziumi végzettségű Szabó Sándor még egy pillantást vet az aznapi jelentésekre. A faluban és környékén zavartalan az áramszolgáltatás, az alkalmazottak nagy szakértelemmel és kellő körültekintéssel végzik munkafeladatukat. Ő mint a helyi villanytelep főnöke felügyeli a munkát, esetenként szakmai segítséget nyújt, az illetékes szervektől megszerzi a szükséges engedélyeket egy-egy meghibásodás elhárításához. Elégedett a munkájával és az embereivel. Nemes lelkű, becsületes emberek dolgoznak itt, vakon megbízik bennük.

Szereti ezt a munkát. Eddig nem értékelték a képességeit, villanyszerelőként dolgozott 1941-ig, a magyarok bejöveteléig. Ekkor értékelték először általános műveltségét, lexikális tudását, az átlagemberekét túlszárnyaló intelligenciáját. És most – pontosabban három esztendeje – ő a főnök! Adnak a szavára, végrehajtják utasításait, megbíznak benne... Nagyon hiányzott már neki, hogy emberszámba vegyék! Nem tudott belenyugodni abba, hogy nem tanulhatott tovább, hogy nem lett belőle tudós vagy tanár, esetleg orvos. Mindig is magasröptű gondolatokkal játszadozott, miként egy földhözragadt ember játszodozhat, ha szárnyalni kezdenek a gondolatai. Számára más utat jelölt ki a Gondviselés...

Soha nem élt vissza a helyzettel, nem fitogtatta tudását, kapcsolatait, beosztását. Nem is kellett, hiszen olyan emberekkel dolgozott, akikkel ő is együtt végezte évekig a legnehezebb, olykor emberpróbáló feladatokat. Tisztelte és értékelte ezeknek az embereknek az erőfeszítéseit. Tudta, hogy – hozzá hasonlóan – itt kiérdemelt fizetésükből tartják el a családjukat. Segített is nekik. Ha kellett, kiment egy-egy nagyjavítás helyszínére, és két keze munkájával igyekezett beosztottjainak a segítségére lenni. Talán ezért is szerették mindannyian. Tisztelték a műveltségét, érezték és tudták, hogy szellemi képességei jóval meghaladják az övékét. Akkoriban ez még kiváltságot és erényt jelentett...

A sötét hajú és bajuszos, ugyanakkor hihetetlenül világos szemű fiatalember arca – és egész lénye – tiszteletet parancsoló. Akinek a pillantása találkozott az ő szúrós tekintetével, szinte megigéződött. Úgy tudott az ember szemébe nézni, sokatmondóan, ahogy rajta kívül kevesen.

A munkáját komolyan vevő, beosztását megbecsülő, igen fegyelmezett, de néha kissé hirtelen haragú, ugyanakkor életvidám és mulatozni, szórakozni szerető Sándor hazaindul otthonába, ahol szerető családja várja. Otthon, édes otthon! Szeret az új házban élni! A régit, amely közel a Tiszához épült, végre sikerült eladni, és helyette tágasabb, kényelmesebb,

Nyolcan a Szabó gyerekek közül

szilárd épületanyagból készült házat venni a falu központjában. Itt már két szoba van, meg konyha, előszoba, éléskamra... Mennysorság a gyerekeknek. Terézzel, Sándor egyetlen szerelmével tíz gyerekket nevelik egyetértésben és szeretetben. 1925-ben házasodtak össze. Első gyermekük már a következő évben megszületett. Micsoda boldogság apának lenni! Látni, miként lesznek a gyerekei napról napra erősebbek, önállóbbak, és hogyan válnak becsületes, tiszta lelkű emberekké...

Sándornak nagyon fontos gyerekeinek az egészsége. Vallja, hogy immunrendszerük erősítésével elkerülhető sok betegség. Naponta különös kísérletet végez csemetéin: saját készítésű áramfejlesztővel erősíti ellenálló képességüket. Kicsit hóbortos dolog ez – mondják sokan –, de ő rendületlenül hisz a jótekonny hatásában. Tudja, hogy az alacsony feszültségű villanyáram nem tesz kárt a gyerekekben, de azt is hiszi, hogy általa csak még inkább erősödnek, és legyőznek majd bármilyen nyavalyát. Hiszen olyan sok gyermek esik áldozatául egy-egy fertőzésnek, gyógyíthatatlan betegségnek... Az ő gyerekei erősek és ellenállóak lesznek.

Otthon minden alkalommal gyerekzsivaj, kacagás és magával ragadó boldogság fogadja. Nagyon hálás mindezért a feleségének, Teréznek, aki a gyerekeket példásan neveli, vezeti a háztartást, és odafigyel, hogy kedvébe járjon imádott férjének. Csodás asszony! Nem is tudja, mihez kezdene nélküle...

Most, az estebéd elfogyasztása után halkán beszélgetnek a verandán. Már hűvös az idő, de Teréz – vastag fonalból kötött nagykendőbe burkolózva – áhítattal hallgatja az urát. Szeretet csillan a szemében és tisztelet a férfi iránt, akinek ezt a csodás népes családot köszönheti. Bármit megtenne érte! A férj a munkájáról, a jövőről, a terveiről beszél. Szinte minden soron következő napot előre eltervez. Sándor ilyen: alapos és rendszerető. Életében is makulátlan a rend, miként a gondolataiban.

Most, az estebéd elfogyasztása után halkán beszélgetnek a verandán. Már hűvös az idő, de Teréz – vastag fonalból kötött nagykendőbe burkolózva – áhítattal hallgatja az urát. Szeretet csillan a szemében és tisztelet a férfi iránt, akinek ezt a csodás népes családot köszönheti. Bármit megtenne érte! A férj a munkájáról, a jövőről, a terveiről beszél. Szinte minden soron következő napot előre eltervez. Sándor ilyen: alapos és rendszerető. Életében is makulátlan a rend, miként a gondolataiban.

Persze, előfordul, hogy hajnalig mulatozik a helyi kocsmában. Ilyenkor Teréz csak vár a konyhában üldögélve, többször bepillantva a nagyszobába, ahol a gyerekek alszanak. Ideges, félti az urát, de ezt soha nem mutatja, nem adja jelét. Elfogadja, hogy Sándornak olykor szüksége van a benne felgyülemlett feszültség levezetésére. Jó asszony módjára ébren várja haza a férjét, majd az első reggeli napsugarakkal ismét hozzáfog a házimunkához... Sándor nagyon büszke a magyarságára. Semmi pénzért nem mondana le erről a kiváltságról. Ezt ő kiváltságnak, Isten ajándékának tartja...

Az utolsó nap

1944 novemberének egyik hűvös napján behívják a csendőrlaktanyába. Nem közlik vele, miért, csak azt, hogy feltétlen jelenjen meg. Mit sem sejtve eleget tesz kötelességének, ám akkor ott kegyetlenül összeverik és megkínozzák a partizánok. Nem tudatják vele, miért, csak ütik, ahol érik... Néhány óra múlva hazaengedik. Teréz halásápadtan áll a küszöbön, amikor a több sebből vérző férjét megpillantja. Szólni nem mer, csak szeretett ura véres kezét szorítja könnyáztatta arcához. Egész éjjel virraszt férje ágya mellett, vizes ruhával törölgeti arcát, hátát, karjait... Azt hiszi, ezzel letudhatják azt a szörnyűséget, amiről napok óta beszélnek a faluban: hogy a partizánok elhurcolják a magyar férfiakat, és kivégzik őket. Reménykedik, hogy vége a borzalmaknak, és megint minden a régi lesz... De tudja, hogy a mindig büszke és becületes Sándor lelken mély sebet ejtettek a történetek. Attól tart, hogy ezek a sebek soha nem gyógyulnak be...

A rémálom csak most kezdődik igazán. Másnap este állig felfegyverzett partizánok ugrálnak be a Szabó család házának ablakain. Szuronyos puskájukat a síró kisgyerekek felé fordítva követelik, hogy Sándor azonnal menjen velük. A megrémült családfő – az előző nap során elszenvedett ütésektől sajgó testtel – kapkodva öltözik. Nem tudja, miért van mindez, mi vár rá, de igyekszik megnyugtatni megrémült feleségét. Csitítja az üvöltő gyerekeket, közben azzal küszködik, hogy ne veszítse el lélekjelenlétét. Nem láthatják rajta a szerettei, hogy fél, retteg! Olyannak kell megmaradni az emlékezetükben, amilyen mindig is volt: erősnek, szilárdnak, a sors igazságtalansága ellen dacoló kemény férfinak.

Feltuszkolják a ház előtt álló teherautóra, és elviszik.

A borzalmas nap óta nem látta viszont a családját...

Teréz másnap pokrócot és élelmet visz a csendőrlaktanyába, abban bízva, hogy férjét ott tartják fogva, és talán átadják neki a csomagot. Csak annyit tud meg, hogy – mivel tisztviselő volt magasabb beosztásban – Szabadkára vitték kényszermunkára. Teréznek ez újabb erőt ad, felcsillan előtte a remény, hogy talán újra láthatja, ezért rövidesen – a gyerekeivel együtt – beköltözik Szabadkára. Nem múlt el nap, hogy ne érdeklődött volna férje holléte felől. Járt minden létező fórumnál, ahol információt remélt. Hiába. Csak évekkel később tudta meg, hogy kivégezték. A Zentai úti temető tömegsírjában pihen...¹

1 Fölvetődik a kérdés: Hol, milyen levéltárban kell keresni az áldozat likvidálásának dokumentumait? Elemzése megérdemelne egy külön tanulmányt. A fentiek szerint Péterrévén nem végezték ki. Mészáros Sándor a zentai levéltárban két névsort is talált a péterrévei lemészároltakról, egyikben sem szerepel. Talált azonban a vagyoneklobzással büntetettek között egy Szabó Sándort akitől elvették a vagyonát: fél lánc földet. Aleksandar Kasaš a Mađari u Vojdini c. könyvében 62 áldozat nevét közli, Szabó Sándoré nincs közöttük. Matuska Márton archívumában sem szerepel a neve. A szabadkai áldozatokról 2000-ben szerzői csoport által készített két nyelvű kötet (Szerbül: Imenik ŽRTAVA... Magyarul: ... áldozatainak NÉVSORA) szintén nem tartalmazza. Az eddigi kutatásokból tudni, hogy Vajdaság nagyobb városaiban a környékbeli helységeknek rengeteg polgárát tették el láb alól úgy, hogy föltehetőleg sehol sem vettek őket számba.

A zsinagóga melletti épület, ahol szintén magyarokat tartottak fogva 1944-ben (Szabadka)

SZILNER SÁNDOR

(1909–1944)

1944, ősz.

Mozgalmass a bognárműhely az Arsenije Čarnojević utcában. Új kocsik, kerekek készülnek, de javításra való munka is akad bőven. Szilner Sándor bognármester udvarán parasztagzdák beszélgetnek, dohányoznak, a sorukra várnak. Húséges inasa, Nedeljko Butina is időnként velük nevetgél, vicceket mesél, hol magyarul, hol szerbül. Mindegy nekik, milyen nyelven beszélnek. A jó munkatárs nem az anyanyelvéről ismerszik meg. A Mester és inasa egymásban az embert értékeli, nem a nemzeti hovatartozást.

A műhelyből egy megrendelő sem távozhat elégedetlenül. Ez alapelv. Az elvek pedig mindig a becsület ember ismérvei. Minden munkának tökéletesnek kell lennie. Értik is a dolgukat mindketten, erre a mesterségre születtek. Főnök és beosztott – két jó barát...

Az Ilija Gruborović kovácsműhelyével közös udvar a nap végére kiürül. Ismerősök, barátok, megrendelők távoznak elégedetten. Sándor és Nedeljko még elüldögél egy kicsit a gyalupad mellett. Cigarettafüst átbeszéli a nap eseményeit: a ma hallott – de úriemberhez méltón általában el nem hitt – pletykákat, egyik-másik kocsi állapotát, a másnapi munka-beosztást. A nap már tűnőben, vöröstre festi az ég alját, amikor a két férfi hazaindul.

Sándor alig néhány háznýira lakik a műhelytől a Čarnojević utca 76. alatt. Kényelmes sarokház, két szobával, fürdőszobával, éléskamrával. Várja őt a családja, vélhetően ma is egyik kedvenc ételével vacsorára... Jó itt lakni, van udvar, ahol a gyerekek kedvükre játszázhatnak, közel a műhely, a város... Igaz, csak albérlők, de egy nap talán lesz saját otthonuk is...

Számára a család minden örömök forrása! Erzsébet hároméves. Sándor kis hercegnője. Állandóan csacsog, az apuka pedig hallgatja... Mária, a másfél éves kislány sajnos nem élvezheti annyira édesapja kényeztetését. Sándor másodjára fiút várt, az örökös, aki továbbviszi majd a Szilner nevet, és – édesapjához hasonlóan – kitanulja a bognárszakmát, átveszi tőle a műhelyt... Talán a harmadik! Amelyik már útban van. Az bizonyára fiú lesz.

Ó, az asszony! Tisztaelekű, jól nevelt, takaros és gyönyörű! Csantavéren – mondják az ottaniak – Mária a falu legszebb eladó lánya volt. És ő érdemelte ki a kezét!

Házasságkötésüket követően gyakran meglátogatták a szülőket, hol Csantavéren, hol Magyarokanizsán. Mindig vonattal utaztak. Ez jókedvre derítette a Szilner családot. Szerettek rokonlátogatóba menni, a bőségesen terített szülői asztalnál hosszasan beszélgetni. Különösen a lányok élvezték az utazást, s nagyokat kuncogtak.

Vacsorára valóban Sándor egyik kedvenc étele készült. A földműves szülők jóvoltából

Leányai, Erzsébet és Mária

minden évben levágnak egy nagy hízót, így az éléskamra sosem üres. Sándor nemcsak jókat szeret enni, magyar ember létére inni is a jó borokat. Ízlelgeti a zamatukat...

Feleségével 1940-ben kerültek össze Csantavéren, az asszony szülőfalujában. A magyarkanizsai születésű, jóképű, magas, szikár testalkatú, fekete bajuszú, elegáns Sándor táncmulatságon ismerkedett meg Máriával, és nem sokkal később megkérte a kezét...

Nagy lakodalmat ültek, ami abban az időben kötelező volt.

Sándor most azon töri a fejét, hova menjen a feleségével szórakozni. Bálba, táncba? Gyakran eljárnak táncolni, sőt mulatni. Jól esik a szívének és a lelkének, amikor a cigányprímás a fülébe húzza a szebbnél szebb magyar nótákat...

Az utolsó nap

A városban híre ment, hogy a partizánok elviszik a magyar férfiakat. Senki sincs biztonságban. Sándor rendületlenül hiszi, hogy ártatlanként nem hurcolhatják el. Soha senkit nem bántott meg. Nem fél. Miért vinnék? Nem adott rá okot, hacsak azt nem, hogy magyar. Erre pedig mindig is büszke. Nem tagadta, nem is tagadja ezután sem. Szép számban vannak barátai a szerbek között is.

1944. november 4. A késő esti órákban zörgetnek az ablakon. Mire Mária – az ágyból kikelve – elindulna kaput nyitni, partizánok rontanak be a házba. Kiáltozva követelik, hogy Sándorral együtt az egész család menjen velük. A partizánokkal érkezett tiszt azonban kiadja a parancsot, hogy csak Sándor. Az asszonyhoz és a gyerekekhez ne nyúljanak! Gyermeksírás, megriadt tekintetek. Mária a kislányait igyekszik nyugtatni, rémült pillantásával a férjét keresi.

Sándor remegve öltözködik. Nem jön más az ajkára, mint: „szeretlek benneteket!” Ezt mondja akkor is, amikor erős és durva kezek kiszakítják szeretett családjá öleléséből. Arcát könny áztatja, érzi, nem látja viszont legféltettebb kincseit. Az ajtóban a tiszt közli vele: „A karikagyűrűt adja az asszonynak, nem lesz rá szüksége!”

Máriát ájulás kerülgeti, a hátán hideg verejtek fut végig. Az örök hűséget jelképező aranykarika nehezen jön le Sándor erős, húsos ujjáról. Reszkető kézzel teszi Mária tenyerébe.

Ez volt az utolsó érintés, az utolsó pillantás...

Sándort soha többé nem látták viszont.

Fájdalmas, kínkeserves évek következtek. A kenyérkereső nélkül maradt családnak ádáz küzdelmet kellett vívnia a megélhetésért, közben semmit nem tudtak Sándor hollétéről. Kerestették a Vöröskereszttel, megfordultak mindenütt, ahol információt remélhettek. Eredménytelenül.

Ekkor már rég a Zentai úti temető tömegsírjában nyugodott...

Családi körben (Sándor balról az első)

Ebben a pincében is tartottak bezárva magyarokat 1944/45-ben (Szabadka)

TÓTH MÁTYÁS

(1908–1944)

1944, ősz.

A Gombkötő utcai szűcsműhelyben nagy a forgalom. Közeleg a tél, kell a bunda, a bececs, a mellény... Tóth Mátyás szűcsmester bérli az üzlethelyiséget, felesége, Mária varrónőként besegít a munkába.

Szabadkán született, és miután édesapja elesett az I. világháborúban, mint a legidősebb fiúra, hamar reá hárultak a családfenntartás gondjai. Még gyermek volt, s már keményen dolgozott, hogy legyen mit enniük. Nehéz idők voltak azok... Félárvaként, a nélkülözés közepette tudta, hogy édesanyja és két fiatalabb testvére csak rá számíthatnak, a kitartására és a helytállására. Gyűlölte a háborút, amely elragadta tőlük édesapjukat.

Most is itt ül a műhelyben, pedig már sötétedik. Sok a munka, jól jövedelmez. A bevételből azonban ki kell fizetni az üzlet bérleti díját, beszerezni a munkához szükséges szerzőségeket, és biztosítani a megélhetést, méghozzá két családnak is... Mert már van saját családja: felesége és két gyermeke.

Eszébe jutnak az inasévei. Óbecsén tanulta a szűcsmesterséget, hogy később szülővárosában, Szabadkán folytathassa. Megelevenedik előtte az 1936-os esztendő, az esküvője, gyermeki naivitással és határtalan kedvességgel megáldott asszonykája, akinek csengő hangja és önfeledt kacagása valóságos gyógyír számára. Aztán gyermekeinek a születése, az apai érzés átélésének csodája. Nagyszerű embereket nevel belőlük! Olyanok lesznek, mint a nagypapjuk volt: őszinte, dolgozós és becsületes magyar emberek! Mindig ilyennek tartotta önmagát is, büszke is volt életútjára. Egy pillanatig sem hagyta magára özvegy édesanyját és a testvéreit, most meg a saját családjáról is méltóképpen gondoskodik. Csak így tovább! – biztatgatja magát néhanapján, amikor kissé ellágyul és felidézi a múltat, annak nehézségeit...

Eszébe jut a Bárányközben levő családi ház, ahol feleségével és gyermekeivel éltek. Szép kis ház volt a többi szerény, de takaros, földszintes épület között, míg – alig néhány hónappal ezelőtt – a szőnyegbombázáskor az ő otthonuk is romba nem dőlt. A pincében húzták meg magukat, életüket a Mindenhatóra bízva. Fölöttük nehézbombázók moraja, a becsapódó lövedékek iszonyatos robbanása... Megremeg a föld, a családi házak kártyavárként dőlnek össze... Nem maradt más, csak a rom, a por és a kétségbeesés... Papok jönnek a közeli Barátok templomából és a paplakból, ők ássák ki a még életben maradtakat. Istenem, élnek mindannyian! Mátyás és családja megmenekült. Otthonukat elveszítették ugyan, de az életük megmaradt. Hogyan tovább?

A szűcsmester szíve egyre szaporábban ver. Szinte hallani véli, miként kalapál mell-

Mátyás a családjával

ta alig várja, hogy hazamehessen. Most édesanyja Május 1-je utcai házában élnek. A kirendelt községi lakásból ugyanis ki kellett költözniük. Együtt a család.

A dolgoz mindennapokból csak a családdal eltöltött idő tudja kizökkenteni. Ilyenkor oktatja gyermekeit, odafigyel a nejlére, igyekszik a kedvükbe járni. Ez nem nehéz, hiszen nincsenek nagy igényeik. Édesapa közelsége, kedves szavai és biztató mosolya erőt ad mindannyiuknak. Élnék, ahogyan a legtöbbben ezekben az ínséges időkben. Szerencsére jut élelemre, tüzelőre, lábbelire, meleg ruhára. A legfontosabb, a szeretet és a feltétel nélküli bizalom – a legszorosabb kötelék – megvan. Nem tudja feloldani semmi, sem ember, sem háború, sem nélkülözés!

A harminchat éves, jóképű és jó megjelenésű Mátyás végre bezárja az üzletet. A Strossmayer utcán haladva eszébe jutnak ismét az óbcei inasévek, amikor zenekarával lakodalmakban, különféle rendezvényeken húzták a talpalávalót. Micsoda idők voltak azok! Szólt a muzsika, szárnyalt a jókedv, a tambura húrjai szakadatlanul szebbnél szebb magyar nótákat, csárdást, ropogóst szólaltattak meg...

Otthon az áhított békesség és szeretet fogadta. A szerény ház fényűző kastéllá változik a benne sugárzó szeretettől, gyerekeinek hálás pillantásaitól, feleségének jelenlététől... Itt újjászületik az ember, a beteg új erőre kap, az élet értelmet nyer és tartalmat kap! Áldja a sorsot, hogy mindennek a földi jónak a részese...

Az utolsó nap

Verőfényes októberi nap. Hétféje, a pihenés ideje. Családja körében tölti a napot. Ebéd után beszélgetnek Máriával, a feleségével. Minden békés. Hatalmas tenyerébe fogja az asszony vékony kezét, majd egy csókot lehel rá... Szerelemtől égő tekintetük találkozik: hosszan néznek egymás szemébe, átadják magukat az érzelmeknek, a vágyaknak... Ekkor hirtelen zörögnek a ház ablakain. Két civil ruhás áll előttük. Mátyásért jöttek. A férfi nem

kasában. Az emlékek újra és újra megrohanják. A bombázás után a Tóth családnak egy községi lakást utaltak ki a Vuk Karadžić utca 17. alatt, ahol a hat különlakásnak közös udvara volt. Seba, fő, hogy élnek, és az üzlet is mehet tovább! Az innen alig néhány száz méterre történt bombázások nem okoztak kárt a belváros patinás épületeiben. Az üzlete is egy ezek egyikében van...

Szakadatlanul dolgozik. Kell a pénz, nem pihenhet. Napon-

Szűcsinasként Ómoravicán (Máttyás balról az első)

érti, miért. Mit tett, amiért most elviszik? A szíve zakatol, lélegzete el-elakad. Mária a tenyerébe rejtí arcát, testét zokogás rázza. A két civil türelmesen vár. Azt mondják, csak a közeli Sárga Házba viszik kihallgatásra, nemsokára hazajöhet. Máttyás elhiszi, nyugtatja Máriát. Közben érzi, hogy a sors ismét lecsap rájuk...

Önként megy a két civillel. Nem ellenkezik, nem kell taszigálni, lökdösni, rángatni. Büszkén, emelt fővel lépdél végig a Május 1-je utcán, át a Palicsi úton, a szemközt levő Sárga Házba. Nem esdekel, nem könyörög az életéért. Büszke magyar ember, akinek tartása van, szembenéz bármivel, amit a Gondviselés az útjába küld! Elszántan hiszi, hogy visszatérhet a családjához, mert nincs, amiért elítélhetnék. A gondolatok fénysebességgel cikáznak át az agyán: ki és miért jelenthette fel? Kinek állhat az útjában? Mi olyat tett, amiért akár az életével kell fizetnie? Semmi, reá nézve terhelő dolog nem jut eszébe. Hogyan is jutna, amikor mindenkivel igyekezett jóban lenni, már az üzlet miatt is. Nincs adóssága. Mindig becsületes, tisztességes ember volt. Ez valami félreértés lehet! Ilyen gyötrő gondolatok között tűnik el kísérőivel a Sárga Ház alagsorában...

Nem tért haza sem aznap, sem másnap, soha. Mária naponta ebédet vitt neki, egyszer még látta is egy pillanatra a Sárga Ház ablakában. Több sebből vérző fejével csak biccentett Máriának, akárha végleg búcsúzna tőle...

Egy napon az örök közölték Máriával, hogy ne hozza az ebédet. Férjének nincs már rá szüksége...

Egy héttel elhurcolását követően agyonlőtték a Zentai úti temetőben.

MÉLTATÁS

Amikor a kéziratot megkaptam a számomra megtisztelő felkéréssel együtt, hogy méltatást írjak erről a könyvről, látva a tartalomjegyzéket a 26 családnév betűrendben való felsorolással, az első benyomásom az volt, hogy előttem van egy könyv, amely foglalkozik a 44-es vérengzésekkel. Tekintettel arra, hogy hosszú éveken át még beszélni sem volt szabad róla, nemhogy írni és azt publikálni is, van mit pótolnunk és jó ha egy ilyen könyv megjelenik.

Most már, hála Istennek, lehet ezeket a könyveket megírni, megemlékezni az áldozatokról. Meg is jelentek már kiadványok, amelyek feltárják az akkori véres eseményeket és mindezt tényyszerűen és hitelesen! Szükség is van ezekre a kiadványokra, hogy legalább mi emlékezzünk meg ezekről az eseményekről, ha már az elkövetők még csak bocsánatot sem hajlandók kérni az áldozatok hozzátartozóitól. Sőt még mindig ők beszélnek a „háborús bűnösökről”. Továbbá akadt az elmúlt években olyan hitvány, nemzetáruló gyászmagyar is, aki osztotta a véleményét az elkövetőkkel. Szabadkán a Zentai úti temetőben a gyászos események 65. évfordulóján már elhangzott, hogy „itt áldozatokról van szó, hogy **NEM az itt nyugvók** a háborús bűnösök, hanem **azok, akik** ezt velük és közvetve velünk szemben elkövették!”

Ez a könyv más, nem tényfeltáró tudósítás, nem a megtörtént gyászos események hiteles leírása és az áldozatok neveinek a felsorolása és az áldozatok számának a közlése, habár ilyen kiadványokra is szükség van és kell is, hogy jelenjenek meg kiadványok az ilyen adatokkal!

Ez a könyv nem ítél el senkit. Ez a könyv nem nevezi meg és nem is minősíti az elkövetőket, de aki végigolvassa a könyvet – márpedig aki kezébe veszi, az nem tudja azt letenni – az előtt nyilvánvalóra válik, hogy kik az áldozatok és hogy kik a háborús bűnösök!

Amikor az áldozatok számáról beszélünk és mondjuk, hogy például Szabadkán a „Vergődő madár”-nál 852 név van feltüntetve, akkor képet kapunk a szörnyűségek méretéről, de szinte elfelejtődik, hogy itt minden sorszám és minden név mögött egy családi tragédia áll.

Ez a könyv viszont épp ezekkel a családi tragédiákkal „foglalkozik” – pontosabban ezekre az egyéni tragédiákra mutat rá. Minden áldozatot a családján keresztül ismerünk meg, ahol a szeretet és a megértés uralkodik és onnan tépték ki őket rideg kegyetlenséggel és veszejtették el. Adva van például egy négy gyermekes családapa, földműves, akit 18 évesen

elvisznek az első világháborúba, onnan visszatérve szorgalmasan dolgozik, majd megnősül. A sors nem bánik vele kegyesen, hisz öt kiskorú gyermekét kell eltemetnie, elhurcolása előtt fél évvel temeti el az unokáját, anyagi gondokkal küszködik, de hőiesen viseli nehéz sorsát, hisz ott van a szerető és megértő felesége, ott vannak a gyerekek is, akiket fel kell nevelnie. De a sors újabb és végzetes csapást mér rá és családjára: november 1-én jön érte két partizán... Családjától ezekkel a szavakkal búcsúzik: „Nem vagyok bűnös, nem eshet bajom. Meglátjátok, visszatérek!” Többé sohasem tért vissza – nyilván csak az volt a bűne, hogy Balázs Mártonnak hívták (és nem Martin Balažević-nek)!

Megannyi tragédia bemutatása emberközelből, szívet szorongató történetek! Valójában át-érezhető – ezeket a sorokat olvasva – az emberi tragédiák mélysége, az ártatlan áldozatok emberi és erkölcsi nagysága. Az olvasó szinte saját magát is családtagnak érzi, különösen akkor, ha neki is van hozzátartozója az áldozatok között!

A szerző nem írja le egyértelműen, hogy nem csak az elhurcolt emberek az áldozatok, de az olvasó egyértelműen érzi, hogy áldozat az az édesanya/édesapa is, akinek a gyermekét hurcolták el. Áldozat a feleség is, akinek a férjét hurcolták el, áldozat az a gyermek is, akinek az édesapját hurcolták el, sőt áldozat az egész hátrahagyott család is, akinek most a családfenntartó nélkül kell előteremtenie a megélhetés lehetőségét, ami viszont nem könnyű, mert egy „háborús bűnös” felesége nehezen kap munkát, a gyermekét pedig az iskolában megbélyegzik, hisz egy háborús bűnös gyermeke.

2012 nyarán a Visegrádi Szent György Lovagrend keresztet állított az áldozatok emlékére Szabadkán a Vergődő madárnál. Akkor kértek fel, mint az egyik áldozat hozzátartozóját, az emlékhely ismertetésére és egy rövid megemlékezésre. Úgy voltam ezzel a feladattal, ahogyan a Szerző is azt az Előszóban írja: „Nem volt könnyű, de végig kellett csinálnom. Értük.” A rendezvény végen az egyik lovagtársam megkérdezte: „Ennyi év után is, még mindig ilyen nehéz?” – Igen ennyi év után is, még mindig ilyen nehéz!

Nem kértem ugyan sorstársaimtól engedélyt, de mégis nyugodtan mondok a nevükben is köszönetet a Szerzőnek ezért a könyvért, mert ennyi év után is, még mindig ilyen nehéz! Emlékük tovább él, nem csak szívünkben, most már e könyv lapjain is!

Bogner István,
a néhai Dr. Bogner József
fia

UTÓSZÓ

Csak a halál volt igaz

Sokáig nem is tudtuk, mi a teljes igazság. Később, amikor már tudtuk, nem lehetett megfogalmazni, nyíltan kimondani.

Azt hirdették, felszabadultunk 1944 októberében.

Felszabadultunk?

Nem! A náci megszállást a kommunista követte. S minden más is ilyen volt, mint amilyen a „felszabadulás”. Minden okmány, hivatalos folyamodvány és levél végére oda kellett írni: Halál a fasizmusra! – Szabadság a népnek! A *fasiszta* volt a bűvös szó. Akire ezt ráragasztották, azt meg lehetett ölni. És ölték. Úgy, ahogyan korábban a zsidót lehetett. Oktalan gyűlöletből vagy pusztá haszonlesésből is.

Nem volt igaz, hogy bekövetkezett a testvériség, az egyenlőség korszaka. Másodrangúak lettünk mi, magyarok. Ismét, mint 1918 után. Fasisztává minősítették egész Magyarországot és minden magyart. A Tito kommunistái által 1944 karácsonyára kiadott napilap, a kezdetben szerbről fordított Szabad Vajdaság egyik 1945 januári száma arról írt, hogy minden magyar egy kicsit fasiszta gyanús, de a többségi nép bizalmat előlegez számunkra, s ezt a bizalmat nekünk ki kell érdemelnünk. Vérről. Akitől meg akartak szabadulni, arra rámondták, hogy fasiszta. És azt likvidálták, elvették a vagyonát, a családját megbélyegezték. A nem egészen félmillió magyar tömegünk közül mintegy húszezret gyorsan likvidáltak, nyolcvannégyezret elüldöztek. Szabadkáról egész vonatszerelvényeket indítottak Szegedre, telezsúfolva nemkívánatos délvidéki magyarokkal. Szegeden fogadni sem tudták már őket. Csurog, Zsabya és Mozsor teljes magyar lakosságát – már akit 1945 elejéig nem ölték meg –, mintegy ötezer lelket, kollektíve háborús bűnössé nyilvánították, helyi népszavazáson kimondták róluk, hogy a szerbség nem tud velük együtt élni. A szégyenbélyeget a mai napig viselik. Annak ellenére kénytelenek viselni, hogy a szerb állam képviselői ígéretet tettek a csaknem hetven évvel ezelőtti rendelet eltörlésére, mielőtt idén, 2013. július 25-én és 26-án, előbb a belgrádi országgyűlésben, majd Csurogon kezét fogott Áder János magyar és Tomislav Nikolić szerb államfő a megbékélés nevében. Furcsa megbékélésre sikeredett ez is. Előtte az hírlett, hogy kölcsönösen bocsánatot is fognak kérni egymástól azokért a rémtettekért, amelyeket egymás ellen elkövettünk a huszadik század folyamán. Áder János bocsánatkérését idézhetnénk is. Tomislav Nikolićét nem. Sehol sem tudjuk föllelni.

Pedig hát valójában az sem volt igaz, hogy a Magyar Királyság honvédsége elsőnek támadott 1941-ben. Mielőtt ugyanis azon esztendő április 10-én Horthy Miklós kiadta volna a Délvidék egy részének visszafoglalására utasító parancsát, a Jugoszláv Királyság harci gépei bombázták Szegedet és Pécsét, a Dunán pedig katonai hajók betörték Magyarországot területére, és lötték Mohácsot.

Az sem igaz, hogy a Tito rendeletére 1944. október 17-én bevezetett katonai közigazgatásra azért volt szükség, hogy megakadályozzák, nehogy az itteni szerbség az 1942-es razzia miatti jogos felháborodásában megbosszulja az elszenvedetteket. Valójában – Rukavina tábornoknak, a teljhatalmú parancsnoknak, Tito személyes megbízottjának rendeletéből tudjuk – a katonai igazgatásra elsősorban azért volt szükség, hogy ő, Rukavina, szavatolhassa a terület délszláv jellegét.

Amit hirdettek, abból semmi sem volt igaz azon kívül, hogy be akarták vezetni a kommunizmust, s ennek vérengzés volt az ára. Olyan vérengzése, amelynek – elsősorban Belgrádban – sok-sok szerb polgár is áldozatul esett, köztük olyanok is, akik Tito buzdítására, a partizánok érkezésekor minket irtottak.

Ez volt igaz.

Most, majd hetven év elteltével jön egy fiatal újságíró, beleakad a témába, és nem tud tőle szabadulni, amíg ki nem írja magából, amit megtudott.

Mit tudott meg? Mit lehet megtudni ennyi év után? Mit tudnak felidézni a hozzátartozók az elveszett családtagról, az apáról, a nagyapáról?

Vajon mit őrizhetnek emlékezetükben arról, aki a térdén hintáztatta őket, és élő játéklovat vett vásárfiának?

Felidéződik a szép emlék. Mielőtt 1944 végén az áldozatot elvitték volna idegen ajkú fegyveresek, folyt az élet. Világháborús. Akkoriban is elvittek valakiket. Azután minket vittek már, köztük olyanokat is, akik a korábbi áldozatokat menteni igyekeztek. Egy iskolaigazgató, egy magyar ünnepségen verset szavaló diák, egy honvéd, egy a magyar hadseregnek szállító disznókupec, egy a magyar honvédek lovait patkoló kovács, egy magyar zsinóros ruhát varró szabó azonban csak fasiszta lehet. A hozzátartozók mind tudták, hogy ez nem igaz. Hiszen az elhurcolt egészen 1944 őszéig a családnak egyszerű, becsületes munkából pénzt kereső ellátója volt, aki szerette anyukát, jóban volt a szomszéd szerbekkel is, miskárolta az ő disznajaikat is.

A szövegből csupa idilli kép olvasható ki. De ugyan mit tudna felidézni a már nagyszülővé érett unoka? Úgy vitték el a szeretett embert, hogy elköszönni, fölöltözni sem volt alkalm, s a gyilkosok nem közölték soha: Kivégeztük, mert bűnös volt. A tetteseknek nem volt bűncselekményt igazoló bizonyítékuk, mert a vétkességet nem is vizsgálták, hanem a szinte találmány egybeterelt magyarokat likvidálták. Maguk a tettesek így írták s mondták: likvidáltunk egy csapat fasiszta gonosztevő magyart.

Java részük ott porlad a Zentai úti temetőben. Arcuk, emlékből még élő jellemük ide van átmentve ebbe a boldog időkre és az utolsó napra, ama rettenetes napra emlékeztető szövegekbe.

Könyvet már írunk róluk. Nem kívárnunk kell, hogy a tömegsírban enyésző koponyákat megszámlolhassuk, hanem küzdeni tovább, többek között az exhumálás elrendeléséért.

Újvidéken, 2013. július 25.

Matuska Márton

Ez a könyv nem ítél el senkit.

Ez a könyv nem nevezi meg és nem is minősíti az elkövetőket, de aki végigolvassa a könyvet – márpedig aki kezébe veszi, az nem tudja azt letenni – az előtt nyilvánvalóra válik, hogy kik az áldozatok és hogy kik a háborús bűnösök! Amikor az áldozatok számáról beszélünk és mondjuk, hogy például Szabadkán a „Vergődő madár”-nál nyolcszázötvenkettő név van feltüntetve, akkor képet kapunk a szörnyűségek méretéről, de szinte elfelejtődik, hogy itt minden sorszám és minden név mögött egy családi tragédia áll. Ez a könyv viszont épp ezekkel a családi tragédiákkal „foglalkozik” – pontosabban ezekre az egyéni tragédiákra mutat rá. Minden áldozatot a családján keresztül ismerünk meg, ahol a szeretet és a megértés uralkodik és onnan tépték ki őket rideg kegyetlenséggel és veszejtették el.”

Bogner István

Fogad között fakó panasz,
magányosság vacog,
lakatlan partokat kutatsz,
üres minden tagod,
lezárt vagy, mint a kárhozat,
a homlokod mögött
csak póré sikoltás maradt
vigasznak, semmi több!

Nem óv a hűtlen értelem,
nem fogja szűk szegély,
csillagcsoportokat terel
a partalan szeszély
elámuló szivedre: állsz
tűnődve és hagyod,
belepjenek, mint sűrű gyász,
a foszló csillagok.

Pilinszky János: Gyász